

**Vilniaus universiteto Teisės fakulteto
Baudžiamosios teisės katedra**

Neringos Žukauskienės,
neakivaizdinio skyriaus,
IV kurso, I grupės studentės

Magistro darbas

Laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemos Lietuvoje

Problems of Execution of Imprisonment Sentences in Lithuania

Vadovas doc. dr. Gintaras Švedas

Recenzentė doc. dr. Anna Drakšienė

Vilnius

2007

Turinys

IŽANGA.....	2 psl.
1. Laisvės atėmimo bausmės teisiniai aspektai.....	5 psl.
1.1. Laisvės atėmimo bausmės sąvoka.....	5 psl.
1.2. Laisvės atėmimo bausmės paskirtis.....	10 psl.
2. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemos Lietuvoje.....	16 psl.
2.1. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo režimas.....	16 psl.
2.2. Nuteistųjų laisvės atėmimu darbas.....	25 psl.
2.3. Nuteistųjų laisvės atėmimu bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas.....	32 psl.
2.4. Nuteistųjų laisvės atėmimu socialinė rehabilitacija.....	37 psl.
2.5. Paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinė adaptacija.....	49 psl.
IŠVADOS.....	56 psl.
Santrauka.....	59 psl.
Summary.....	60 psl.
Panaudotų šaltinių sąrašas.....	62 psl.

IŽANGA

Sovietų okupacijos metais Lietuvos kriminalinių bausmių vykdymo sistema buvo įjungta į bendrą Sovietų Sąjungos kriminalinių bausmių vykdymo sistemą, pavaldžią Vidaus reikalų ministerijai. Atkūrus Nepriklausomybę, Lietuvos Respublika paveldėjo iš Sovietų Sąjungos bausmių vykdymo sistemą, pagrįstą nusikaltimus padariusių ir linkusių nusikalsti asmenų bauginimo principu. Lietuvos Respublikai pasukus demokratijos keliu tai buvo nepriimtina.

Lietuvos bausmių vykdymo sistemos reformą lėmė pasikeitimai visuomenės gyvenime, rinkos ekonomika, Lietuvos tarptautiniai santykiai ir narystė tarptautinėse organizacijose bei poreikis keisti bausmių vykdymo sistemos statusą bei pavaldumą, humanizuoti nuteistųjų asmenų bausmės vykdymo sąlygas, sukurti efektyvų nuteistųjų asmenų integracijos į visuomenę procesą bei efektyviai administruoti bausmių vykdymo sistemai skiriamas lėšas.

Buvusi uždara sovietinė pataisos įstaigų sistema nebeatitiko Europos šalių bausmių vykdymo standartų, neužtikrino pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo, elgesio su įkalintais asmenimis minimalių taisyklių.

Bausmių vykdymo sistemos reforma buvo vykdoma siekiant pertvarkyti Lietuvos pataisos įstaigų sistemą, skatinti jos atvirumą visuomenei, peržiūrėti bausmių vykdymo sistemos teisinį reglamentavimą, nuteistųjų asmenų teisinę padėtį, ieškant naujų bausmės vykdančių institucijų valdymo bei darbo organizavimo formų.

Nauja Teisinės sistemos reformos metmenų redakcija numatė šios reformos įgyvendinimo pagrindines nuostatas bei gaires. Bausmių vykdymo sistemos reformos metu daugiausia dėmesio buvo skiriama *laisvės atėmimo bausmės vykdymui*. Esminiai pakeitimai buvo siejami su nuteistųjų klasifikavimu, skatinimo priemonių pagausinimu, profesinio rengimo ir mokymo perorientavimu. Nuteistųjų klasifikavimas turi sudaryti prielaidas jiems pasitaisyti, o baudžiamoji politika orientuojama į platesnį bausmių, nesusijusių su laivės atėmimu, taikymą.

Naujausias Lietuvos teisinės sistemos, kartu ir bausmių vykdymo sistemos, reformos etapas – tai naujų baudžiamųjų įstatymų įsigaliojimas 2003 m. gegužės 1 d. Rengiant naujuosius Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksą, buvo vadovaujamosi Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Europos konvencijoje prieš kankinimą ir kitokį žiaurų nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, Europos kalnimo įstaigų taisyklėse išdėstytais principais.

Temos aktualumas. Nusikalstamumą sąlygoja daugelis ekonominių, politinių, socialinių ir teisinių veiksnių, tačiau šio reiškinių statistinių duomenų analizė rodo, kad kriminalinė bausmė blogai atlieka savo vaidmenį, t.y. žemas jos efektyvumas. Kriminalinė bausmė nėra ir negali būti pagrindine priemone užkertant nusikalstamumą, tačiau žmonijos istorija rodo, kad nė viena visuomenė neegzistavo ir negali egzistuoti be tam tikrų fizinės ar psichinės prievartos formų. Visa tai lėmė, kad įvairių šalių (tame tarpe ir Lietuvos) teisės literatūroje bausmės ir atskirų jos rūšių teorinei analizei buvo skiriama nemažai dėmesio. Šiuos klausimus nagrinėjo N. Beliajevas, M. Jefimovas, J. Bluvšteinas, V. Kudriavcevas, V. Pavilonis, V. Piesliakas G. Saikšas, G. Švedas, H. Tulkensas ir kiti.

2006 m. sausio 1 d. duomenimis Lietuvoje 100 000 gyventojų teko 225 kaliniai (nuteistieji ir suimtieji), tuo tarpu kitose Europos Sąjungos valstybėse narėse (senbuvėse) įkalintų asmenų skaičius svyruoja nuo 75 (Suomijoje) iki 145 (Ispanijoje) 100 000 gyventojų¹. Tokie skaičiai rodo, kad Lietuvai būdingas dažnas ir ilgalaikis (bausmės termino vidurkis yra 4 metai) laisvės atėmimo bausmės taikymas. Esama padėtis paskatino išsamiau patyrinėti laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemos padėtį Lietuvoje.

Temos naujumas ir originalumas. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo teisiniai aspektai, baudžiamoji politika Lietuvoje ir daug kitų su bausmių vykdymu susijusių aspektų yra plačiai išnagrinėti mano vadovo doc. dr. Gintaro Švedo darbuose. Todėl aš savo darbą apribojau ties kelių aspektų tyrinėjimu: laisvės atėmimo bausmės sąvokos ir jos paskirties pateikimu bei atskirų laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemų Lietuvoje išskyrimu. Nagrinėjant bausmių vykdymo problemas Lietuvoje tiriama esama situacija, susiformavusi po Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso priėmimo.

Darbo objektas – Laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemos Lietuvoje.

Darbo tikslas – atskleisti laisvės atėmimo bausmės sąvoką ir apibrėžti jos tikslus; identifikuoti atskiras laisvės atėmimo bausmių vykdymo problemas, egzistuojančias Lietuvoje.

Darbo tikslų buvo siekiama analizuojant tarptautinius teisės aktus (Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvenciją, Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą ir papildomus jos protokolus,

¹ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2007 m. vasario 21 d. nutarimas Nr. 220 „Dėl probacijos sistemos Lietuvoje koncepcijos ir probacijos sistemos Lietuvoje Koncepcijos įgyvendinimo priemonių plano patvirtinimo“. Valstybės Žinios, 2007, Nr. 27-989, II d. 3p.

Europos kalinimo įstaigų taisyklės, Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės, Europos Sąjungos rekomendacijas bausmių vykdymo srityje ir kt.), Lietuvos Respublikos įstatymus (Bausmių vykdymo kodeksą, Baudžiamąjį kodeksą ir kt.), poįstatyminius teisės aktus (Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimus bausmių vykdymo sferoje, Teisingumo ministro įsakymus) ir kitus teisės aktus, Lietuvos autorių teorinę literatūrą (G. Švedo, V. Pavilionio, V. Piesliako, J. Blaževičiaus, J. Dermonto ir kt.), užsienio autorių teorinę literatūrą (M. Jefimovo, V. Kudriavcevo, G. Saikso ir kt.), straipsnius periodiniuose leidiniuose susijusius su darbo tema (Lietuvos kalinių globos draugijos žurnale „Kryžkelė“, teisės problemoms skirtuose leidiniuose – Jurisprudencija, Teisė, Teisės apžvalga, Teisės problemos, Justitia), taip pat įvairius Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistinius duomenis (nuteistųjų laisvės atėmimu skaičių, dirbančių, besimokančių ir dalyvaujančių socialinės reabilitacijos programose nuteistųjų laisvės atėmimu skaičių, nusikalstamų veikų, padarytų laisvės atėmimo vietose, skaičių, savižudybių laisvės atėmimo vietose skaičių ir kt.).

Šio magistrinio darbo tikslams pasiekti buvo panaudoti loginis, lyginamasis bei sisteminės analizės tyrimo metodai.

Darbo struktūra. Šį darbą sudaro įžanga, dvi dalys, išvados, santrauka bei panaudotų šaltinių sąrašas. Pirmoje darbo dalyje analizuojami teisiniai laisvės atėmimo bausmės aspektai. Antroje dalyje – atskiros laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemos.

1. Laisvės atėmimo baudmės teisiniai aspektai

1.1. Laisvės atėmimo baudmės sąvoka

Vienas iš pagrindinių ir visuotinai pripažįstamų baudžiamosios teisės principų yra atsakomybės neišvengiamumo principas. Jis reiškia, kad kiekvienas padaręs nusikalstamą veiką asmuo turi sulaukti baudmės arba kitokių baudžiamojo teisinio poveikio priemonių, kurias numato baudžiamasis įstatymas. Baudžiamosios teisės teorijoje ir filosofijos moksle ne kartą buvo keliamas klausimas, ar valstybė apskritai turi teisę bausti nusikaltusius asmenis. Buvo sukurta nemažai mokslinių teorijų, įvairiai sprendžiančių baudžiamosios atsakomybės klausimus, tarp jų ir neigiančių valstybės teisę bausti. Galima išskirti tris pagrindines grupes teorijų, neigiančių valstybės teisę bausti nusikaltimą padariusį asmenį: teorijos, neigiančios valios laisvę; teorijos, neigiančios egzistuojančią bausmių sistemą; teorijos, neigiančios pačią valstybės teisę bausti². Tačiau dabar valstybės teisė bausti nusikaltusį asmenį apskritai nediskutuojama, todėl visos minėtos teorijos galėtų būti įdomios tik istoriniu požiūriu³.

Laisvės atėmimo (įkalinimo) baudmė kryptingai taikoma ne taip seniai, kaip dažnai galvojama. Kalėjimas tapo svarbiu baudžiamosios sistemos įrankiu tik tada, kai baudmės skyrimo teisę perėmė valstybė. Pavyzdžiui, Lietuvoje pirmą kartą laisvės atėmimo baudmė, kurios tikslas - įbauginti nusikaltėlių, atbaidyti jų nuo naujų nusikaltimų, buvo paminėta I Statute (1529 m.), tačiau nebuvo reglamentuota, kaip vykdomas laisvės atėmimas. Tik III Statute (1588 m.) atsirado kalėjimų sistemos iliustracija. Būtent kalėjimų sistema turėjo tapti kryptingo laisvės atėmimo baudmės taikymo garantu.

Masinei visuomenės sąmonei reikia, kad blogis būtų nubaustas. Žmogus negalėtų laikyti teisinga visuomenės, kurioje neskatinamas gėris ir nebaudžiamas blogis. Tačiau vertinant šių laikų požiūriu, siekis mažinti nusikalstamumą didinant bausmes atspindi siaurą, paviršutinišką, nemokslinį kriminogeninių procesų supratimą. Labai griežtos baudmės, taikomos kai kuriose kultūrose, padeda spręsti nusikalstamumo problemą, tačiau įstatyme numatytos arba taikytinos baudmės griežtumas yra tik vienas iš daugybės veiksnių, turinčių įtakos elgesio varianto pasirinkimui (beje, ne pats reikšmingiausias). Ypač prieštaringai yra vertinama laisvės atėmimo baudmė, kurios trukmė pati savaime retai turi resocializuojamąjį

² ТАГАНЦЕВ Н. С. *Русское уголовное право*. Т. 2. Москва, 1994, с. 19-24.

³ DRAKŠAS R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. *Teisė*, 2004, T. 52, p. 1,3.

poveikį. Tai ypač pasakytina apie laisvės atėmimo bausmės vykdymą Lietuvoje. Tačiau bausmė neatmestina. Ji yra svarbi visuomenės reakcijos į kraštutinai nepageidaujamą elgesį išraiška⁴.

Dabartinio Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso⁵ (toliau – LR BK) 50 straipsnis nepateikia laisvės atėmimo bausmės sąvokos, tik nurodo kad ją skiria teismas, laikotarpį, kuriam ji gali būti skiriama ir pataisos įstaigų rūšis, kuriose gali būti atliekama ši bausmė. Teisės literatūroje laisvės atėmimas apibrėžiamas beveik vienodai, kaip „priverstinis nusikaltusios asmens izoliavimas nuo visuomenės tam skirtose specialaus režimo įstaigose“⁶. Kartais dar papildomai nurodomas „bausmės terminas“⁷. JAV ir Vakarų Europos valstybių mokslininkų darbuose galima rasti tokius laisvės atėmimo bausmės apibrėžimus: pvz., „tik fizinis laisvės ribojimas, kuris neturi kelti papildomų kančių ar nepatogumų“⁸ arba „skausmingos sąlygos, kuriomis individas turi būti“⁹.

Kitas svarbus aspektas yra laisvės atėmimo bausmės turinys. Teisės literatūroje jis traktuojamas nevienareikšmiškai. Pavyzdžiui G. Tumanovas teigia, kad laisvės atėmimo bausmės turinį sudaro „judėjimo laisvės apribojimas, izoliavimas patalpinant į specialią įstaigą ir įstatyminis gyvenimo būdo reglamentavimas“¹⁰, M. Jefimovas nurodo tokius turinio elementus: „režimą, izoliaciją, specialių pareigų nustatymą, nuobaudų taikymą ir darbinių teisių apribojimą“¹¹, F. Sundurovo nuomone, laisvės atėmimo turinį sudaro net 10 elementų: „1) izoliacija; 2) judėjimo laisvės apribojimas; 3) gyvenamosios vietos pasirinkimo apribojimas; 4) darbo teisių apribojimas; 5) gyvenimo būdo reglamentavimas; 6) patalpinimas tarp nusikaltėlių; 7) ryšio su išoriniu pasauliu apribojimas; 8) priežiūra; 9) teisių apribojimas ir specialių pareigų nustatymas bei 10) ypatingų prievartos priemonių taikymo galimybė“¹². Tiek JAV, tiek Vakarų Europos valstybių mokslininkai nurodo praktiškai tuos pačius laisvės atėmimo turinio elementus. Pavyzdžiui G. Saikisas nurodo „izoliaciją, judėjimo

⁴ KIŠKIS A. Nusikalstamumas Lietuvoje: ką pakeitė teisės reforma? *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 3(81), p. 36.

⁵ Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. Valstybės Žinios, 2000, Nr. 89-2741, 50 str..

⁶ ДЕМЕТЬЕВ С. Л. Лишение свободы: уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты. Ростов, 1981, с. 7.

⁷ Курс советского уголовного права. Часть общая. Том 2. Ленинград, 1970, с. 255.

⁸ KELK C. Weal and woe of deprivation of liberty. *The centenary of the deprivation of liberty in the Netherlands*. Hague, 1987, page 45.

⁹ SYKES G.M. *The society of captives. A study of a maximum security prison*. New Jersey, 1974, page 9.

¹⁰ ДЕМЕТЬЕВ С. Л. Лишение свободы: уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты. Ростов, 1981, с. 10.

¹¹ ЕФИМОВ М. А. Лишение свободы как вид уголовного наказания. *Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. Выпуск I*. Свердловск, 1964, с. 166.

¹² СУНДУРОВ Ф. Р. Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности. Казань, 1980, с. 24-26.

laisvės apribojimą, gėrybių ir paslaugų praradimą¹³, A. Morisas prie laisvės atėmimo turinio papildomai priskiria ir „atskyrimą nuo šeimos ir (arba) vaikų“¹⁴.

Tiek bausmės, tiek laisvės atėmimo sąvoką įmanoma pateikti tik atskleidus jų esmę ir turinį. Kiekvieno reiškinių esmė – svarbiausios reiškinių detalės (savybės), jo pagrindas, o turinys – sudedamosios esmės dalys, jo elementai¹⁵. Kriminalinės bausmės sąvokos nepateikia Prancūzijos¹⁶, Japonijos¹⁷, Švedijos¹⁸ ir daugelio kitų valstybių baudžiamieji įstatymai. Teisės literatūroje bausmė traktuojama įvairiai, pavyzdžiui „tai visuomenės saugumo priemonė“¹⁹, „tai prievartos priemonė, taikoma valstybės vardu pagal teismo nuosprendį asmeniui, padariusiam nusikaltimą.“²⁰. Dauguma mokslininkų (pvz. N. Beliajevas, S. Demetjėvas, R. Mertonas ir kt.) nurodo, kas bausmė yra prievartos priemonė, tokia nuomonė yra visiškai pagrįsta, nes apie bausmę galima kalbėti tik tuomet, kai ji sukelia skausmą ir kentėjimą²¹.

LR BK, priimto 1961 m. (su vėlesniais pakeitimais ir papildymais), 21 straipsnis nustatė, kad bausmė yra prievartos priemonė²². Kartu įtvirtinama nuostata, kad bausmės esmė yra nusikaltimą padariusio asmens nubaudimas, o jos turinį sudaro tam tikrų teisių ar laisvių atėmimas arba apribojimas. O naujojo LR BK, patvirtinto 2000 m., 41 straipsnio 1 dalis nustato: „Bausmė yra valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą padariusiam asmeniui“. Iš šių apibrėžimų seka išvada, kad kriminalinės bausmės esmė yra nusikaltimą padariusio asmens nubaudimas. Kai kurie iš minėtų autorių (M. Jefimovas, G. Tumanovas, G. Saikšas) nepagrįstai sutapatina laisvės atėmimo bausmės esmę ir turinį²³. Tačiau tiek bausmė, tiek nubaudimas yra tik abstrakcijos. Pati bausmė pasireiškia per konkrečias bausmės rūšis – viešųjų teisių atėmimą, viešuosius darbus, baudą, laisvės apribojimą, areštą, laisvės atėmimą ir t.t. O nubaudimas – per teisių ir laisvių ribojimą bei specialių teisių ir pareigų nustatymą. Laisvės atėmime

¹³ SYKES G.M. *The society of captives. A study of a maximum security prison*. New Jersey, 1974, page 65, 67.

¹⁴ MORRIS A. *Women, crime and criminal justice*. Worcester, 1987, page 125.

¹⁵ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 59.

¹⁶ Уголовный кодекс Франции. Уголовное право бкржуазных страню Общая часть. Москваб 1990, с. 184.

¹⁷ Уголовный кодекс Японии. Уголовное право бкржуазных страню Общая часть. Москваб 1990, с. 195.

¹⁸ The Swedish penal code. Stockholm, 1990.

¹⁹ ПЕНТЕЛЕЕВ В. А., КОЗОЧКИН И. Д., ЛИХАЧЕВ В. А. *Уголовное право развивающихся стран*. Москва, 1988, с. 138.

²⁰ ПОЛУБИНСКАЯ С. М. *Цели уголовного наказания*. Москва, 1990, с. 26.

²¹ Курс советского уголовного пава. Часть общая. Том 2. Ленинград, 1970, с. 200.

²² Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (1961 m. redakcija). Valstybės Žinios, 1961, Nr. 18-147.

²³ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 60.

nubaudimas pasireiškia per fizinę asmens izoliaciją, kuri ir sudaro šios bausmės esmę. Tam tikri elementai, išreiškiantys izoliaciją, t.y. tam tikrų teisių ir laisvių apribojimas bei specialių teisių ir pareigų nustatymas sudaro laisvės atėmimo turinį.

Laisvės atėmimo esmę apibūdina du rodikliai: kokybinis ir kiekybinis. Jie atskleidžia nubaudimo šia bausme laipsnį.

Kiekybinį laisvės atėmimo bausmės rodiklį baudžiamasis įstatymas apibrėžia išsamiai. LR BK 50 straipsnio 2 dalis nustato, kad laisvės atėmimas gali būti skiriamas nuo 3 mėnesių iki 20 metų. Trumpesnis nei 3-jų mėnesių laikotarpis negali būti paskirtas net ir tais atvejais, kai teismas skiria bausmę, švelnesnę negu straipsnio sankcijoje numatyta mažiausia bausmė (LR BK 62 str. 3d. 1p.). Taip pat teismas negali viršyti straipsnio sankcijoje numatyto maksimalaus laisvės atėmimo bausmės termino. Tuo atveju, kai skiriama bausmė už naują nusikaltimą, kol dar neatlikta ankstesnė bausmė (LR BK 64 str. 4 d.) – laisvės atėmimas negali viršyti 25 metų. Nepilnamečiams asmenims, laisvės atėmimo bausmė bet kuriuo atveju negali viršyti 10 metų. Dauguma mokslininkų pagrįstai siūlo trumpinti tiek įstatymuose, tiek ir teismų praktikoje laisvės atėmimo bausmės trukmę. Tai grindžiama tuo, kad ilgalaikis laisvės atėmimas gniuždo kalinį, nes trukdo jam po bausmės atlikimo adaptuotis visuomenėje dėl baimės prarasti šeimą, mirties galimybės²⁴, slopina ateities perspektyvą, nutraukia socialiai vertingus ryšius²⁵. Kai kurių autorių nuomone, maksimali laisvės atėmimo bausmės trukmė neturėtų viršyti 10²⁶ ar net 8²⁷ metų. Bausmės trumpinimo idėja įtvirtinta ir Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacijoje „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“²⁸ IV dalies 14 punkte: „Bausmės turi būti trumpinamos, įskaitant ir ilgalaikį įkalinimą, sukeltantį daug sunkumų kalėjimų sistemai (...)“. Tačiau įstatymų leidėjas Lietuvoje, priimdamas naują LR BK, jame maksimalios laisvės atėmimo bausmės ribos (20 metų) nesumažino. Tiesa, LR BK 91 straipsnio 3 dalyje yra nustatyta speciali taisyklė, pagal kurią skiriant laisvės atėmimo bausmę nepilnamečiui, jos minimumą sudaro pusė minimalios bausmės, numatytos LR BK straipsnio, pagal kurį teisiama nepilnametis, sankcijoje.

²⁴ ПИРОЖКОВ В. Ф. Влияние социальной изоляции в виде лишения свободы на психологию осужденного. *Вопросы борьбы с преступностью*. Выпуск 35. Москва, 1981, с. 48-49.

²⁵ КОЗЛОВ А. Л. *Система санкций в уголовном праве*. Красноярск, 1991.

²⁶ ДЕРЮГА Н. Порядок вступления в брак лиц содержащихся в местах лишения свободы. *«Советская юстиция»*, 1989 № 18.

²⁷ КОГАН В. Наказание: проблемы гуманизации. *«Советская юстиция»*, 1987, № 17, с. 25.

²⁸ Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (99) 22, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm.

Sprendžiant laisvės atėmimo bausmės turinio klausimus būtina numatyti kokios asmens teisės ir laisvės yra ribojamos ir kokia apimtimi, o taip pat kokios specialios teisės ir pareigos jam yra nustatomos. Lietuvos Respublikos baudžiamieji įstatymai šį klausimą išsprendžia tik iš dalies, nustatydami šios bausmės atlikimo vietas. Ji gali būti atliekama laisvės atėmimą vykdančiose pataisos įstaigose: pataisos namuose, nepilnamečių pataisos namuose, kalėjime ir atvirose kolonijose. Konkrečią pataisos įstaigos rūšį nustato teismas, skirdamas bausmę. O tiksliau laisvės atėmimo bausmės turinį galima išsiaiškinti tik per kalinio teisinę padėtį.

Kalinio teisinė padėtis ir laisvės atėmimo bausmės turinys yra panašios, bet ne tapačios sąvokos. Kalinio teisinė padėtis tai subjektyvios teisės, laisvės ir pareigos, kurias įgyja nuteistas laisvės atėmimu asmuo įsiteisėjus teismo nuosprendžiui. Kalinio teisinę padėtį iš dalies nulemia laisvės atėmimo bausmės turinys, tačiau ji yra bausmių vykdymo teisės dalykas, todėl ją turi reglamentuoti Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas (toliau LR BVK), o ne baudžiamasis įstatymas. Aišku, kad LR BVK yra neįmanoma išvardyti visas asmens, nuteisto laisvės atėmimu, teises, laisves ir pareigas, todėl sprendžiant nereglamentuotus klausimus turėtų būti vadovaujama principais. Pirmiausia, baudžiamieji įstatymai turi tiksliai ir nedviprasmiškai apibrėžti laisvės atėmimo bausmės turinį, o bausmių vykdymo įstatymai – tik reglamentuoti šio turinio realizavimo tvarką. Naujasis LR BK, apibrėždamas laisvės atėmimo bausmę, šito aspekto neišsprendė. Tuo tarpu bausmių vykdymo teisės aktuose gali būti numatytos kai kurios teisės ir laisvės, kurios neįeina į laisvės atėmimo bausmės turinį bei specifinė jų realizavimo tvarka, pvz., dalyvavimas rinkimuose, santuokos sudarymas, disponavimas turtu ir pan. Bausmių vykdymo įstatymuose turi būti aiškiai pasakyta apie tas teises ir laisves, kurios neįeina į laisvės atėmimo bausmės turinį, ir kurių specifinis realizavimo mechanizmas nėra paminėtas įstatymuose. Tokiu atveju reikėtų taikyti bendrąjį teisės principą, pagal kurį nuteistajam laisvės atėmimu „viskas leistina, ko nedraudžia įstatymas“. Toks problemos sprendimas iš vienos pusės priverstų rimtai žiūrėti į įstatymų leidybos procesą, o iš kitos pusės – užkirstų teisinę galimybę kalinių teises, laisves ir pareigas reglamentuoti valdymo institucijų teisės aktais. LR BVK šį principą įteisino, nes nustatė, kad „nuteistų asmenų teisių ir laisvių apribojimus ir nuteistų asmenų pareigas nustato tik Lietuvos Respublikos įstatymai. Nuteistojo elgesį gali suvaržyti tik draudimas arba pareiga“. Taip pat į šio principo turinį LR BVK įtraukė ir reikalavimus antrajam bausmių vykdymo teisinių santykių subjektui – valstybei, numatydamas jog

„bausmės vykdymo institucija arba pareigūnas gali veikti tik įstatymų numatytais būdais ir priemonėmis“²⁹.

Laisvės atėmimo bausmės esmei apibūdinti reikia nurodyti ir papildomus požymius, kuriuos numato Lietuvos Respublikos įstatymai:

- 1) tik nusikaltimą padariusio asmens izoliavimas;
- 2) asmens izoliavimas tik pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį;
- 3) nusikaltimą padariusio asmens izoliavimu siekiama jo pataisymo.

Taigi, apibendrinant laivės atėmimo bausmę galima būtų apibrėžti kaip nusikaltimą padariusio asmens izoliaciją pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, patalpinant jį tam tikram laikotarpiui į specialią pataisos įstaigą, siekiant jo pataisymo tikslo.

1.2. Laisvės atėmimo bausmės paskirtis

Istoriniai šaltiniai nurodo, jog dar XIX amžiaus baudžiamojoje praktikoje vyravo fizinės bausmės. Tuo metu vykdoma nauja kalėjimų veiklos organizacija siekė, kad bausmės tikslu taptų ne nusikaltėlio fizinės kančios, o asmens elgesio drausminimas, t.y. pradėta akcentuoti perauklėjimo funkcija. Tačiau tiek XIX amžiaus pirmoje, tiek antroje pusėje Lietuvos kalėjimai gąsdino ir baugino potencialius nusikaltėlius, tačiau perauklėti nepajėgė t.y. neatliko svarbiausios nusikaltėlių resocializacijos funkcijos. Taigi jau nuo pat įkalinimo įstaigų atsiradimo iškilo aštri siekio, įkūnyto pačioje kalėjimo idėjoje, bei realaus kalėjimų funkcionavimo prieštarą. Neįtikėtina, tačiau šios prieštaros aktualumas neišblėso iki šių dienų.

Šiais laikais bausmės paskirtis yra apibrėžiama kaip galutinis rezultatas, kurio siekia valstybė, nustatydamą ir taikydama bausmes. LR BK 41 straipsnio 2 dalis nustato tikslai bendrą visoms bausmėms paskirtį, kurią sudaro sekantys tikslai:

- 1) sulaikyti asmenis nuo nusikalstamų veikų darymo;
- 2) nubausti nusikalstamą veiką padariusį asmenį;
- 3) atimti ar apriboti nuteistajam asmeniui galimybę daryti naujas nusikalstamas veikas;
- 4) paveikti bausmę atlikusius asmenis, kad laikytųsi įstatymų ir vėl nenusikalstų;
- 5) užtikrinti teisingumo principo įgyvendinimą.

²⁹ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 63-64.

Šis nuoseklios tikslų sistemos, sudarančios bausmės paskirtį, nustatymas turi principinę reikšmę, nes leidžia:

- 1) nustatyti bausmių sistemą;
- 2) nustatyti atskiroms bausmėms (ir laivės atėmimui) keliamus tikslus;
- 3) sudaryti esmines bausmių vykdymo prielaidas;
- 4) įvertinti bausmių efektyvumą.

Vienas esminių klausimų baudžiamojoje teisėje yra bausmės tikslų atskleidimas. Į jį bandė atsakyti jau baudžiamosios teisės teorijos pradininkai. Č. Bekarija teigė, kad bausme siekiama nusikaltėlio pataisymo ir nusikaltimų prevencijos tikslų³⁰. Tarybinėje teisės literatūroje sprendžiant bausmės tikslų klausimą vyravo dvi nuomonės. Nubaudimo vertinimas yra vienintelis kriterijus leidžiantis išskirti dvi mokslininkų nuomonių grupes, nes visi kiti bausmės tikslų aspektai traktuojami vienodai³¹. Vieni autoriai pripažįsta nubaudimą bausmės paskirtimi (pvz. F. Sundurovas, N. Beliajevas ir kt.), kiti teigia, kad nubaudimas nėra bausmės paskirtis (tai pvz. A. Romanovas, P. Ponomariovas ir kt.). Tarp JAV ir Vakarų Europos valstybių autorių yra dar įvairesnių nuomonių: vieni nurodo, kad bausmės tikslais yra teisingumo atstatymas, nusikaltėlio nubaudimas, įbauginimas ir pozityvus poveikis nusikaltėliui³², kiti nurodo atpildą, individualią ir bendrąją prevenciją, teigiamą poveikį nusikaltėliui³³, dar kiti – tik resocializacijos tikslą³⁴. Šiuolaikinėje baudžiamojoje teisėje ir teisės literatūroje dažniausiai minimi septyni bausmės tikslai: nubaudimas, bendroji prevencija, specialioji prevencija, pataisymas, restitucija (arba kompensacija); galimybės padaryti nusikaltimą atėmimas ir simbolizmas³⁵.

Senjojo LR BK 21 straipsnyje buvo pateikiama tokia kriminalinės bausmės sąvoka: „kriminalinė bausmė – tai valstybės prievartos priemonė, skiriama teismo apkaltinamuoju nuosprendžiu asmeniui, padariusiam nusikaltimą, ir apribojanti nuteistojo teises bei laisves visuomenės interesais“. Šioje sąvokoje galima išskirti du pagrindinius bausmės tikslus: socialinė gynyba, t.y. visuomenės interesų apsauga, ir atpildas asmeniui, padariusiam nusikaltimą. O naujojo LR BK 41 straipsnis bausmę apibrėžia kaip valstybės prievartos priemonę, skiriamą teismo nuosprendžiu nusikaltimą ar baudžiamąjį nusižengimą

³⁰ БЕКАРИЯ Ч. *О преступлениях и наказаниях*. Москва, 1939, с. 259.

³¹ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 66.

³² МЕРТОН Р. Социальная структура и аномия. *Социология преступности*. Москва, 1966, с. 310.

³³ НЕРСЕСЯН А. Наказание и личность преступника в уголовном праве ФРГ. *Вестник Верховного Суда СССР*. Москва, 1991, № 3, с. 40.

³⁴ АНСЕЛЬ М. *Новая социальная защита*. Москва, 1970, с. 299.

³⁵ HAGAN J. *Modern criminology. Crime, criminal behavior and its control*. Toronto, 1988, page 288-289.

padariusiam asmeniui. Taigi šiame apibrėžime galima išskirti vieną pagrindinį tikslą – atpildą asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką³⁶.

Kadangi baudžiamieji įstatymai atskleidžia bausmės kaip valstybės prievartos priemonės esmę ir tiek įstatymais, tiek teoriškai pripažįstant nubaudimą bausmės esme, yra nelogiška kelti bausmei ir tokį patį tikslą. Bausmė privalo turėti pozityvią, nukreiptą į ateitį paskirtį. Tokiu atveju iš bendros bausmių sistemos iškreinta laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, nes joje vyrauja atpildo pradai. Bausmei, kaip bendrinei sąvokai, gali būti keliami tik tokie tikslai, kurie galėtų tapti visų bausmių rūšių paskirtimi, o pataisymo tikslą (kurį, beje, įtvirtina ir naujojo LR BK 41 str.) gali pasiekti tik tam tikrą laiką trunkančios bausmės, pvz., laisvės atėmimas. O, pavyzdžiui, baudai toks tikslas nėra būdingas. Taip pat klausimų iškyla ir dėl bendrosios prevencijos, t.y. kitų asmenų bauginimo, kad jie nenusikalstų, tikslo. Bendroji prevencija negali būti bausmės paskirtimi (tai labiau baudžiamojo įstatymo paskirtis) todėl, kad baudžiamieji teisiniai santykiai (o bausmė yra viena iš jų sudedamųjų dalių) atsiranda tik tarp valstybės ir asmens, padariusio nusikalstamą veiklą. O kadangi bendroji prevencija nėra susijusi su nusikalstamą veiką padariusiu asmeniu, tai reiškia, kad baudžiamieji teisiniai santykiai neatsiranda. Tačiau bendrosios prevencijos nepripažinimas bausmės paskirtimi nėra ir negali būti tapatinamas su bausmės bauginamojo poveikio neigimu.

Taigi, galima būtų daryti tokias išvadas, kad:

- 1) bausmei turi būti keliamas toks tikslas, kurio siekti galėtų visos bausmių rūšys;
- 2) bausmės paskirtis turi būti nukreipta į ateitį;
- 3) bausmės paskirtis turi būti siejama tik su nusikaltimą padariusiu asmeniu;
- 4) bausmės paskirtis turi nurodyti aiškų bausmės efektyvumo kriterijų³⁷.

Bausmei kaip bendrinei sąvokai reikėtų kelti tik vieną tikslą – siekti, kad nusikaltęs asmuo, atlikęs bausmę, daugiau nebedarytų naujų nusikaltimų (t.y. tikslas - individualioji prevencija). Taip pat reikėtų spręsti ir konkrečiai laisvės atėmimo bausmės paskirties problemą. LR BK 50 straipsnis nenurodo, koks tikslas ar tikslai yra keliami laisvės atėmimui. Keliant laisvės atėmimui kelis tikslus, būtina išskirti esminį tikslą. Norint išsiaiškinti, koks tikslas keliamas laisvės atėmimui Lietuvoje, būtina nustatyti, į kokią bausmės teoriją orientuojasi Lietuvos baudžiamoji politika. Bausmės teorijos pasirinkimas yra valingas

³⁶ DRAKŠAS R. *Bausmė: bendrosios teorinės problemos*. Teisė, 2004, T. 52, p. 5.

³⁷ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 69.

valstybės sprendimas, kurį nulemia objektyvūs ir subjektyvūs veiksniai, pvz., nusikalstamumo būklė, visuomenės nuomonė, teisinės tradicijos, teisėjų teisinė sąmonė ir t.t. Realybėje egzistuoja ne grynos teorijos, o įvairių proporcijų skirtingų teorijų dariniai.

Pati seniausia yra atpildo teorija, interpretuojanti bausmę kaip atpildą už padarytą nusikaltimą. Jos šaknys – bendruomeninės visuomenės kerštas, kurio esmė apibūdinama taisykle „dantis už dantį, akis už akį“. Atpildo teorijos skirstomos į dvi grupes – absoliutines, kurios atpildo prasmę traktuoja kaip pačią bausmę, ir utilitarines, kurios atpildo idėjos pagrindimo ieško atskiro individo psichologijoje ir visuomenės sąmonėje. Atpildo teorijos reikšmingos baudžiamajai teisei tuo, kad suformulavo keletą esminių principų, pvz., negalima skirti bausmės, jei nebuvo padarytas nusikaltimas; už kiekvieną nusikaltimą turi būti paskirta bausmė. Be to, šios teorijos iškėlė labai svarbų bausmės atitikimo padarytam nusikaltimui klausimą. Negalima pamiršti ir I. Kanto humanistinės minties, kad žmogus visada yra tikslas, o ne priemonė. Šiais laikais atpildo teorijos, nors kartais ir grįžtama prie jų idėjų, neturi didesnio populiarumo pasaulyje.

Kita – įbauginimo teorija. Jos atstovas J. Bentamas teigė, jog bausme reikia įbauginti asmenį, kad jis daugiau nedarytų nusikaltimų³⁸. Pagal šią teoriją žmogaus elgesio paskata yra malonumo siekimas ir nemalonumų vengimas. J. Bentamo nuomone, žinant pagrindines žmogaus elgesio paskatas, galima sudaryti dirbtinių veiksnių (tarp jų ir bausmių), turinčių įtakos žmogaus elgesiui, sistemą. Šia teorija pirmą kartą išskirta bendroji ir individualioji prevencijos. Bauginant įstatymu ir realiu jo taikymu kiekvieno žmogaus sąmonėje įjungiamas vertinimo mechanizmas, kuris ir sulaiko nuo nusikaltimo padarymo. Taip pat išskiriamos individualios prevencijos funkcijos: galimybės padaryti nusikaltimą atėmimas, nusikaltėlio teisinis pataisymas ir potencialių nusikaltėlių įbauginimas. Baudžiamosios teisės teorijoje iki šių dienų išliko šios teorijos įvestos bendroji ir individualioji prevencijos bei individualiosios prevencijos funkcijos. Baudžiamajai politikai ir šiandien įtakos turi nuostatos dėl bausmės humanizmo, ekonomijos, mirties ir kitų žiaurių bausmių panaikinimo, auklėjimo elementų suteikimo bausmei ir pan. Įbauginimo teorijų idėjos atsispindi ir šiandieniniuose įvairių valstybių (taip pat ir Lietuvos) baudžiamuosiuose įstatymuose.

Galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorijos esmė, kuri yra labai panaši į įbauginimo teoriją, - fizinis poveikis nusikaltėliui, siekiant atimti iš jo galimybę padaryti naujus nusikaltimus. Žymiausias atstovas Č. Lombrozo, jis nenagrinėjo bausmės, o ieškojo

³⁸ БЕНТАМ И. *Введение в основания нравственности и законодательства*. Избранные сочинения. Т. I, 1987, с. 174.

nusikalstamo elgesio priežasčių ir jų pašalinimo priemonių. Č. Lombrozo, pasiremdamas kalinių kūno dalių matavimais ir aprašymais, bandė nustatyti nusikaltėliui būdingą išvaizdą. Tiesa, vėliau į nusikalstamo elgesio priežasčių sąrašą buvo įtraukta dar 16 veiksnių, pvz., meteorologinės, geografinės, ekonominės, rasinės ir kitos aplinkybės. Pagal Č. Lombrozo, jei nusikaltėlis turi tam tikrus įgimtus, paveldėtus arba įgytus bruožus, verčiančius jį nusikalsti, juos reikia neutralizuoti atimant fizinę galimybę padaryti nusikaltimus. Bausmės kaip atpildo skyrimas tokiems asmenims neturėtų jokios prasmės, nes jų nusikalstamą elgesį apsprendžia biologiniai veiksniai. Šios teorijos atstovai (Č. Lombrozo, E. Feri, R. Garofalo) siūlė naujoviškas baudžiamajai teisei nusikaltimų prevencijos priemones: kastraciją, sterilizaciją, amputaciją, deportaciją į negyvenamas salas arba atokius šalies kampelius, mirties bausmę. Vėliau, nepasitvirtinus daugelio biologinių nusikalstamumo prigimties teorijų išvadoms, siūlomos prevencijos priemonės švelnėjo: įkalinimas iki gyvos galvos, ilgalaikis laisvės atėmimas ir pan. Šios teorijos privertė baudžiamosios teisės atstovus atkreipti dėmesį į padariusiojo nusikaltimą asmenybę, aiškintis nusikalstamo elgesio priežastis bei žmogaus elgesio motyvaciją ir pan.

Reabilitacijos teorija yra pati naujausia ir pažangiausia. Vokietis V. Štelceris XIX a. pabaigoje pirmasis pavartojo terminą „nusikaltėlio pataisymas“³⁹. Teorijos esmę sudaro nuostata, jog asmenį, padariusį nusikaltimą, galima ir reikia paveikti, kad jis daugiau nebe nusikalstų. Skirtingai nuo kitų, ši teorija pripažįsta tik pozityvų poveikį: psichologinę terapiją, švietimą bei profesinį parengimą, nuteistųjų auklėjimą ir darbą. Be to, poveikio priemonės stengiamasi individualizuoti atsižvelgiant į nusikaltėlio asmenybės ypatybes, o jų taikymas grindžiamas progresyvaus bausmės atlikimo principu. Viena iš šios krypties teorijų yra „naujos socialinės gynos“ teorija. Jos atstovai bausmei suteikia resocializacijos funkciją, kuri turi įtikinti nusikaltėlį, kad nusikalstamas elgesys yra nepriimtinas ir jam pačiam, ir visuomenei. Resocializacija yra suprantama kaip žmogaus prisitaikymo prie socialinio gyvenimo įgūdžių atstatymas.

Lietuvoje baudžiamoji politika yra labiau orientuota į įbauginimo ir galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo teorijas⁴⁰. Iš to seka, kad laisvės atėmimo bausmei iš esmės keliamas tik vienas tikslas – siekis laisvės atėmimu įbauginti asmenį, kad jis daugiau nebedarytų nusikaltimų. Tačiau kai kurių mokslininkų tyrimai rodo, kad laisvės atėmimas ne tik

³⁹ СТУЧКОВ Н. А. *Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью*. Саратов, 1970, с. 279.

⁴⁰ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 74.

neįbaugina, bet ir duoda atvirkščią efektą. Štai H. Bondesas, remdamasis Anglijoje atliktų tyrimų rezultatais, kurie parodė didžiausią recidyvą po laisvės atėmimo bausmės atlikimo, lyginant su probacija⁴¹, teigia, kad laisvės atėmimo atlikimas būtent ir sąlygoja recidyvą⁴². O eksperimentai atlikti 30–tyje JAV įstaigų parodė, kad įmanomas teigiamas poveikis nuteistiesiems „privilegijomis“, t.y. keliant laisvės atėmimui pataisymo tikslą⁴³. Tarptautinės teisės aktai bausmių vykdymo klausimais taip pat pabrėžia, kad laisvės atėmimu turi būti siekiama pataisyti asmenį. Nusikaltėlio pataisymas suvokiamas kaip atlikusio bausmę asmens sugebėjimas savo gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis.

Lietuvos Respublikos baudžiamoji politika, atsižvelgiant į ekonomines valstybės galimybes, turi būti orientuota į pažangiausią šiuo metu rehabilitacijos bausmės teoriją. Ši orientacija reikalauja pagrindine bausmės paskirtimi pripažinti individualią prevenciją, o laisvės atėmimui kelti nusikaltimą padariusio asmens pataisymo tikslą. LR BVK yra nukreiptas šiuo keliu, nes šio kodekso 1 straipsnis skelbia, jog „... bausmių vykdymo įstatymų paskirtis – nustatyti tokią bausmės vykdymo tvarką, kad atlikęs bausmę nuteistasis savo gyvenimo tikslų siektų teisėtais būdais ir priemonėmis“. O LR BVK 9 straipsnyje įtvirtintas progresyvaus bausmių atlikimo principas. Socialinės rehabilitacijos procesas šiuo metu yra laikomas prioritetinė bausmių vykdymo sistemos veiklos sritimi. O Lietuvos pataisos įstaigose vykdomos įvairios programos skirtos nuteistųjų ruošimui išeiti į laisvę (plačiau apie tai šio darbo 2.2 ir 2.3. skyriuose).

⁴¹ Probacija – tai baudžiamosios atsakomybės realizavimo (bausmės vykdymo atidėjimo, lygtinio atleidimo nuo laisvės atėmimo bausmės prieš terminą ir lygtinio paleidimo iš pataisos įstaigų) forma, taikoma nusikaltimą padariusiam asmeniui kaip lygtinio pobūdžio alternatyva paskirtai laisvės atėmimo bausmei ir vykdoma taikant nuteistojo priežiūrą ir teikiant jam socialinę paramą.

⁴² BONDESON H. Innovative non – custodial sanctions. *Scandinavian criminal policy and criminology* 1985 – 1990, Stockholm, 1990, page 19-20.

⁴³ WALKER N. *Sentencing theory, law and practice*. London, 1985, page 154.

2. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemos Lietuvoje

Norint atskleisti aktualias laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemas egzistuojančias Lietuvoje bus nagrinėjami atskiri šios bausmės vykdymo aspektai. Analizei pasirinktas LR BVK 111 straipsnyje įtvirtintų penkių (laisvės atėmimo režimo, nuteistųjų darbo, socialinės reabilitacijos, bendrojo lavinimo bei profesinio mokymo) nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių įgyvendinimo tyrimas. Taip pat papildomai kaip atskiras aspektas analizuojamos paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinės adaptacijos problemos, dėl jų svarbos recidyviniam nusikalstamumui ir tiesioginio ryšio su nagrinėjama darbo tema.

2.1. Laisvės atėmimo bausmės vykdymo režimas

Laisvės atėmimo bausmės vykdymo (atlikimo) režimas – tai bausmių vykdymo teisės normomis nustatyta asmenų, nuteistų laisvės atėmimu, laikymo šią bausmę vykdančiose įstaigose (t.y. pataisos įstaigose) tvarka, kuri užtikrinama šių įstaigų administracijos veikla, atitinkančia šios bausmės paskirtį (tikslus)⁴⁴.

Režimas yra vienas iš svarbiausių asmens nubaudo elementų – būtent bausmių vykdymo įstatymais bei poįstatyminiais teisės aktais nustatytos diferencijuotos laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygos nustato nuteistųjų gyvenimo būdą izoliacijos sąlygomis, atitinkamai išsaugant konkrečias teises bei įgyjant veiklos apribojimus ir įvairias pareigas⁴⁵.

Bendrai apie penitencinės sistemos kalėjimo įstaigų režimą kalbama 10–ame Tarptautinio pilietinių ir politinių teisių pakto straipsnyje, kurio 3 dalyje tvirtinama, kad minėto režimo tikslai yra „nuteistųjų pataisymas ir jų socialinis perauklėjimas“⁴⁶. Kankinimai, taip pat panašūs veiksmai, kuriais asmeniui suteikiami tiek fiziniai, tiek moraliniai skausmai ar kančios, draudžiami daugelyje Europos Tarybos ir Jungtinių Tautų Organizacijos (toliau JTO) dokumentų. JTO konvencijos Prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą 1 straipsnyje pateikta kankinimo sąvoka, kuri nustato vadinamąjį šio standarto požymių minimumą. Šioje konvencijoje sąvoka kankinimas reiškia kiekvieną

⁴⁴ BLAŽEVIČIUS J., DERMONTAS J., STALIORAITIS P., USIK D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė*. Lietuvos teisės universitetas, Vilnius 2004, p. 222.

⁴⁵ JOKUBAUSKAS M. tarptautinių teisių laisvės atėmimo bausmės režimo standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikos įstatymuose. *Jurisprudencija*, 2006 Nr. 6(84), p. 71.

⁴⁶ *Žmogaus teisės*. Pasaulinės Jungtinių Tautų Organizacijos priimtų tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, LTA, 1999, p. 37.

veiksmą, kuriuo kokiam nors asmeniui tyčia sukeliamas stiprus fizinis ar dvasinis skausmas arba kančia, norint iš jo arba iš trečiojo asmens gauti informaciją ar prisipažinimą, nubausti jį už veiksmą, kurį jis ar trečiasis asmuo įvykdė ar įtariamą jį įvykdęs, taip pat įbauginti ar priversti jį ar trečiąjį asmenį, arba dėl kokios nors diskriminacija pagrįstos priežasties, kai tokį skausmą ar kančią sukelia valstybės pareigūnas ar kitas oficialus asmuo, arba tai daroma jiems kurstant ar žinant arba tyliai sutinkant. Kankinimo sąvoka neapima skausmo ar kančios, kuriuos sukelia teisinės sankcijos ir kurie neatskiriami nuo šių sankcijų arba atsitiktinai jų sukelti⁴⁷.

Tarptautiniuose teisės aktuose pažymima, kad laisvės atėmimo bausmės vykdymo procese turi būti siekiama, kad asmuo neprarastų jokios teisės ir laisvės, išskyrus teisę savarankiškai pasirinkti gyvenamąją vietą. Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos 29-ame bei Tarptautinio ekonominių, socialinių ir kultūrinių teisių pakto 4-ame straipsniuose⁴⁸ pažymima, kad sankcionuotas draudimas teisėtai tuo, kad teisė ribojama su tikslu išsaugoti kitas asmenų teises ir laisves. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacijoje „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“ (toliau – Europos kalėjimų taisyklės) 102.2 straipsnyje nurodyta, kad „Iškalvinimas jau pats savaime kaip laisvės atėmimas, yra bausmė, todėl režimas nuteistiesiems kaliniams neturi didinti kalinių kančių, būdingų įkalvinimo metu“⁴⁹. Šis teiginys, nors ir netiesiogiai įtvirtintas, sutinkamas LR BVK 7 straipsnyje.

LR BVK 112 straipsnio 1 dalyje pateiktas toks apibrėžimas:

„Režimas – tai diferencijuotų laisvės atėmimo bausmės vykdymo sąlygų ir šią bausmę atliekančių nuteistųjų elgesio taisyklių visuma.“

Psichologiniu aspektu laisvės atėmimo bausmės režimas – tai viso nuteistųjų gyvenimo organizavimas atsižvelgiant į įstatymų ir kitų teisės aktų reikalavimus.

Laisvės atėmimo bausmės režimo normų paskirtis yra užtikrinti šių režimo funkcijų įgyvendinimą:

1. baudžiamosios;
2. auklėjamosios;
3. aprūpinamosios;
4. socialinės kontrolės (profilaktikos).

⁴⁷ *Žmogaus teisės*. Pasaulinės Jungtinių Tautų Organizacijos priimtų tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, LTA, 1999, p. 170.

⁴⁸ STALIORAITIS P. *Laisvės atėmimo bausmės reguliavimas tarptautiniuose teisės aktuose: mokomasis metodinis leidinys*. Vilnius, LTA, 1999, p. 27, 30.

⁴⁹ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (2006) 2, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm.

Baudžiamoji režimo funkcija įgyvendinama nustatant nuteistiesiems laisvės atėmimo bausmė įvairius teisių ir laisvių apribojimus. Nuteistieji yra izoliuojami nuo visuomenės, ribojami jų socialiniai ryšiai. Tai, kad nuteistieji saugomi ginkluotos apsaugos, už bausmės atlikimo įstaigos teritorijos ribų vyksta konvojumi, yra šios funkcijos įgyvendinimo aspektas. Režimo baudžiamoji funkcija atlieka visuomenės apsaugos funkciją, kadangi bausmė yra visuomenės apsisaugojimo nuo nusikaltėlių priemonė⁵⁰.

Auklėjamoji funkcija yra ta, kad pagal LR BVK 111 straipsnį laisvės atėmimo bausmės režimas yra laikomas viena iš penkių nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė pataisos priemonių. Įstatymo leidėjas režimą įrašė pirmąją pagal eilę pataisos priemone. Režimo tikslas yra ugdyti nuteistųjų laisvės atėmimu drausmę, t.y. išauklėti nuteistuosius sąmoningai elgtis taip, kad jų elgesys atitiktų visuomenėje priimtas elgesio taisykles. Režimas nustato elgesio tvarką ir numato jos užtikrinimo priemones. Nusikalstama veika yra nukrypimas nuo visuomenėje vyraujančių elgesio taisyklių, todėl drausminančio poveikio reikia kiekvienam nuteistajam. Tokio poveikio procese nuteistasis laisvės atėmimo bausmė išmoksta nepažeisti teisėtvarkos ir visuomenės elgesio normų. Toks rezultatas pasiekiamas tikrai įgyvendinant griežtai reglamentuotą tvarką (t.y. režimo reikalavimus) pataisos įstaigose. Režimas priverčia laikytis nustatytų elgesio taisyklių tuos nuteistuosius, kurie to sąmoningai daryti nenori. Dėl šio sistemingo priverčiamojo poveikio nuteistųjų, kurie buvo nedrausmingi, elgesys normalizuojasi, susiformuoja kiekvieno nuteistojo atitinkamas elgesio stereotipas, reikalingas pripratimas ir elgesio savybės. Nuteistųjų laisvės atėmimo bausmė poelgiai pradeda priklausyti nuo stabilų įgūdžių, kuriuos jiems diktuoja sąmoningas požiūris į visuomenėje veikiančias elgesio taisykles ir teisėtvarką. Režimo auklėjamoji funkcija pasireiškia elgesio taisyklių, pagal savo prigimtį nesančių baudžiamosiomis, nustatymu ir įgyvendinimu. Pavyzdžiui, Pataisos įstaigos vidaus tvarkos taisyklėse⁵¹ patvirtintose teisingumo ministro įsakymu yra nustatytos nuteistųjų laisvės atėmimu elgesio taisyklės (laikytis asmens higienos ir pan.).

Laisvės atėmimo bausmės vykdymo režimo aprūpinamoji funkcija yra teisinė atrama įgyvendinti visą auklėjamojo ir profilaktinio poveikio priemonių kompleksą, nes pataisos procesas turi prievartinį pobūdį. Režimo reikalavimai lemia nuteistųjų įtraukimo į darbą tvarką ir darbo organizavimą, bendrojo lavinimo ir profesinio mokymo vykdymo specifiką,

⁵⁰ BLAŽEVIČIUS J., DERMONTAS J., STALIORAITIS P., USIK D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė*. Lietuvos teisės universitetas, Vilnius 2004, p. 223.

⁵¹ Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“. Valstybės Žinios, 2003, Nr. 76-3498.

kultūrinį ir sportinį darbą. Režimo normos nustato nuteistųjų laisvės atėmimu materialinio buitinio aprūpinimo ir sveikatos priežiūros tvarką. Režimo aprūpinamosios funkcijos esmė yra ta, kad ji yra būtina sąlyga norint laisvės atėmimo bausmę vykdančiose įstaigose įgyvendinti kitas nuteistųjų pataisos priemones numatytas LR BVK 111 straipsnyje (t.y. darbą, socialinę reabilitaciją, bendrąjį lavinimą ir profesinį mokymą). Nė viena iš šių nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių nebus veiksminga, jeigu joms įgyvendinti pataisos įstaigose nebus tam tikros tvarkos (sąlygų) t.y. režimo.

Režimo baudžiamoji ir auklėjamoji funkcijos liečia tikrai nuteistuosius laisvės atėmimu, o aprūpinamoji funkcija taip pat skirta ir kitiems bausmių vykdymo teisinių santykių subjektams, pavyzdžiui, pataisos įstaigų lankytojams (visuomeninių organizacijų, religinių bendruomenių ir bendrijų, visuomenės informavimo priemonių atstovams, organizacijų, kuriose dirba nuteistieji laisvės atėmimu, darbuotojams ir pan.).

Socialinės kontrolės (profilaktinės) režimo funkcijos paskirtis yra užkardyti nusikaltimus ir kitus teisės pažeidimus, kuriuos gali padaryti nuteistieji laisvės atėmimu, taip pat ir kiti asmenys, kurie įeina į pataisos įstaigų teritorijas. Ši funkcija apima nuteistųjų darbą, jų gyvenimą ir elgesį viešosiose vietose. Pagrindinės nuteistųjų elgesio socialinės kontrolės formos yra: valstybinė nuteistųjų priežiūra, specialių taisyklių, taikomų bausmės atlikimo metu, nustatymas. Ši funkcija apima nuteistųjų elgesio įvertinimą atsižvelgiant į pozityvias (paskatinimo priemonės) arba negatyvias (nuobaudos) sankcijas. Kuo griežtesnis laisvės atėmimo bausmės vykdymas (atlikimas), tuo veiksmingiau įgyvendinama režimo socialinės kontrolės funkcija. Šios funkcijos įgyvendinimas kitų asmenų, kurie įeina į pataisos įstaigų teritorijas, atžvilgiu pasireiškia reikalavimu tokiems asmenims laikytis šiose įstaigose nustatytos vidaus tvarkos ir elgesio su nuteistaisiais taisyklių. Pataisos įstaigos administracija turi teisę inicijuoti asmenų, kurie perdavė nuteistiesiems laisvės atėmimu draudžiamus turėti daiktus, patraukimą administracinėn atsakomybėn⁵². Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso⁵³ 165 straipsnį pataisos įstaigų direktoriai arba jų įgalioti pareigūnai turi teisę atlikti ikiteisminį tyrimą dėl šiose įstaigose padarytų nusikalstamų veikų. Pataisos įstaigų administracija turi teisę patikrinti įeinančių į šias įstaigas ir išeinančių iš jų

⁵² Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodeksas (su pakeitimais ir papildymais). Valstybės Žinios, 1985, Nr. 1-1, 191 str.

⁵³ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas. Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341: 165 str.

asmenų daiktus ir drabužius, taip pat patikrinti įvažiuojančias ir išvažiuojančias transporto priemones⁵⁴.

Laisvės atėmimo bausmės režimo funkcijos realizuojamos kompleksiškai, jos papildo viena kitą ir yra tarpusavyje susijusios. Kiekviena iš jų, kai realizuojama savarankiškai, tuo pačiu metu sudaro sąlygas realizuoti kitas režimo funkcijas.

Režimas Lietuvos Respublikos pataisos įstaigose nustatomas vadovaujantis šiais bausmių vykdymo teisės principais (LR BVK 5 – 9 str.): teisėtumu; nuteistųjų lygybe taikant bausmių vykdymo įstatymus; humanizmu; bausmių vykdymo individualizavimu ir visuomenės dalyvavimu nuteistųjų pataisos procese; teisingu ir progresyviu bausmių atlikimu.

Režimo taisyklės turi tikslą užtikrinti šiuos dalykus: nuteistųjų laisvės atėmimo bausme izoliavimą; šių asmenų apsaugą ir nuolatinę priežiūrą; atskirą skirtingų nuteistųjų priklausomai nuo lyties, amžiaus, padarytos nusikalstamos veikos sunkumo ir nusikaltėlio asmenybės laikymą; nuteistųjų tikslų ir nenukrypstamą pareigų vykdymą; nusikalstamos veikos ir kitų teisės pažeidimų darymo užkardymą; nuteistųjų buities organizavimą ir pagarbos visuomenės elgesio taisyklėms ugdymą; sąlygų kitų pataisos priemonių taikymui sudarymą; nuteistųjų socialinių ryšių su jų šeimos nariais, artimaisiais giminaičiais ir bendruomene pagal jų gyvenamąją ir darbo vietą palaikymo organizavimą.

Režimo taisyklės, užtikrinančios, kad būtų pasiekti minėti tikslai, teisės literatūroje vadinamos režimo elementais, o jų visuma sudaro režimo turinį. LR BVK 112 straipsnyje šie elementai yra pavadinti pataisos įstaigų režimo reikalavimais. Pagrindiniai reikalavimais yra šie:

- 1) būtinas nuteistųjų izoliavimas ir nuolatinė priežiūra;
- 2) reikalavimas nuteistiesiems tiksliai ir nenukrypstamai atlikti savo pareigas;
- 3) skirtingų laikymo sąlygų sudarymas atsižvelgiant į nuteistojo padaryto nusikaltimo pavojingumą ir pobūdį, nuteistojo asmenybę ir elgesį atliekant bausmę.

Vakarų Europos valstybių patirtis remiasi tuo, kad režimas yra specialių priemonių kompleksas, kuris turi garantuoti kalėjimų saugumą ir užkirsti kelią galimiems nuteistųjų pabėgimams⁵⁵. Toks požiūris nulemia režimo sferą: įėjimo ir išėjimo iš pataisos įstaigos tvarką, dienotvarkę, pataisos įstaigos administracijos veiklą ypatingais atvejais, šaunamojo ginklo ir specialiųjų priemonių panaudojimo pagrindus ir tvarką, apsaugą ir pan. Taip pat režimas gali numatyti ir specifinę kai kurių kalinio teisinės padėties elementų realizavimo

⁵⁴ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084: 54, 115 str.

⁵⁵ BLAGG H. SMITH D. *Crime, penal policy and social work*. London, 1989.

tvarką, tačiau tik tada ir tiek, kiek tai susiję su režimo sfera, pvz., santuokos sudarymo su nuteistuoju laisvės atėmimo vietoje taisyklės ir pan. Remiantis tokia režimo paskirtimi, pataisos įstaigos Vakarų Europos valstybėse klasifikuojamos į dvi, tris arba keturias grupes. Dviejų rūšių įstaigų sistema – uždaros ir atviros – yra Suomijoje. Uždaro tipo įstaigose gali būti specialūs skyriai itin pavojingiems nusikaltėliams. Trijų rūšių įstaigų sistema – Olandijoje (uždaros, paprastos ir atviros įstaigos); Anglijoje (itin saugios, paprastos ir atviros); keturių rūšių – Švedijoje (itin saugios, saugios, paprastos ir atviros įstaigos). Tokios įstaigos iš esmės skiriasi techniniais įrengimais ir elgesio taisyklėmis, pvz. Švedijoje, itin sauguose kalėjimuose, naudojamos specialios techninės priemonės sienų, durų ir langų apsaugai, aliarmo bei televizinės priežiūros sistemos, tiesioginis ryšys su vietos policija, griežtos elgesio taisyklės ir specialus personalo parengimas, o atvirose tik nuteistųjų priežiūra, registracija ir patikrinimas⁵⁶.

LR BVK 62 straipsnyje nustatyta, kad Lietuvoje yra tokių rūšių pataisos įstaigos: pataisos namai, nepilnamečių pataisos namai, kalėjimai ir atviros kolonijos. Taip pat joms prilygintos yra laisvės atėmimo vietų gydymo įstaigos: gydymo ir pataisos namai ir laisvės atėmimo vietos ligoninė. O LR BVK 113 straipsnyje nustatytos šių pataisos įstaigų režimo užtikrinimo priemonės: pataisos įstaigų apsauga; teisės bei režimo pažeidimų prevencija ir atskleidimas; įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų tvarka; pataisos įstaigų vidaus tvarka; dienotvarkė; pataisos įstaigų administracijos veiksmai nuteistųjų badavimo arba atsisakymo dirbti ar vykdyti kitus administracijos įsakymus ir nurodymus atvejais arba nuteistųjų neteisėtų grupinių veiksmų, šiurkščiai pažeidžiančių pataisos įstaigos vidaus tvarką, atvejais, taip pat specialiųjų priemonių ir šaunamojo ginklo panaudojimo pagrindai ir tvarka.

Režimui užtikrinti ypač reikšmingas pataisos įstaigos dydis ir maksimalus joje laikomų nuteistųjų skaičius. Vakarų Europos valstybių patirtis rodo, kad optimalus nuteistųjų skaičius vienoje pataisos įstaigoje yra 300 – 400 kalinių. Švedijoje didžiausiame kalėjime yra 300 vietų, Olandijoje – tik 290⁵⁷. Be abejo, įstaigų dydį, jų skaičių bei rūšis nulemia ir valstybės ekonominė padėtis, todėl Lietuva dabar yra nepajėgi ženkliai sumažinti nuteistųjų skaičiaus ir padidinti pataisos įstaigų skaičių, kurių šiuo metu Lietuvoje yra 15 (pvz. Alytaus pataisos namuose yra 1554 vietos; Marijampolės pataisos namuose 1133 vietos, Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime 865 vietos, o 2006 m. sausio 1 d. jame buvo laikomi net 1072

⁵⁶ STAHL P. A. *Review of security arrangements*. Norrköping, 1989, p. 6-7.

⁵⁷ TAK P. *Criminal justice systems in Europe. The Netherlands*. Helsinki, 1993, p. 41.

nuteistieji⁵⁸). Tai rodo, kad dalis Lietuvos pataisos įstaigų yra labai didelės, o kai kurios dar ir perpildytos. Natūralu, kad tokio dydžio pataisos įstaigos yra sunkiai valdomos. Palyginimui galima paminėti, kad Suomijoje yra tris kartus mažesnis bendras nuteistųjų skaičius, o pataisos įstaigų – 17⁵⁹. Švedijoje – pusantro karto daugiau kalinių ir 80 įstaigų⁶⁰.

Režimo užtikrinimo efektyvumas tiek Vakarų Europos valstybėse, tiek Lietuvoje vertinamas pagal kelis kiekybinius rodiklius: nuteistųjų pabėgimų iš įkalinimo įstaigų skaičių; nusikaltimų, padarytų įkalinimo įstaigose, skaičių; smurto prieš kitus nuteistuosius, autoagresijų ir savižudybių skaičių; nuteistiesiems draudžiamų gauti ir laikyti daiktų (ypač alkoholio, narkotikų, psichotropinių medžiagų ir pan.) patekimo į pataisos įstaigas atvejus bei narkomanijos įkalinimo įstaigose mastus⁶¹.

Lietuvos pataisos įstaigose labai mažas nuteistųjų pabėgimų iš laisvės atėmimo vietų skaičius: 2003 m. užregistruota 12 pabėgimų iš nesaugomų objektų (nuteistieji, turintys teisę vykti be sargybos ar palydos arba atliekantys bausmę atvirojoje kolonijoje), 1 bandymas pabėgti, 6 vengimo sugrįžti į įkalinimo įstaigą atvejai; 2004 m. - 13 pabėgimų, iš jų 12 iš nesaugomų objektų ir 1 iš saugomo objekto; 2005 m. užregistruota 7 pabėgimai iš nesaugomų objektų⁶². Šis rodiklis rodo tinkamai organizuotą pataisos įstaigų išorinę apsaugą ir yra vienas geriausių Europoje, nes sudaro vidutiniškai tik apie 1,4 pabėgimo 1000 nuteistųjų, kai Čekijoje jis sudaro 2,6; Lenkijoje – 5,3; Olandijoje – 168,8; Švedijoje – net 328⁶³.

2003 m. laisvės atėmimo vietose įvykdytos 5 žmogžudystės: Alytaus pataisos namuose – 3, po vieną Pravieniškių 1-uosiuose ir Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose. 2004 m. įkalinimo įstaigose įvykdytos dvi žmogžudystės: Alytaus ir Marijampolės pataisos namuose. 2005 m. Marijampolės pataisos namuose įvykdyta viena žmogžudystė. 2003 m. buvo 14 savižudybių ir 5 bandymai nusižudyti, 2004 m. atitinkamai – 4 savižudybės ir 2 bandymai nusižudyti, 2005 m. – 11 savižudybių ir 1 bandymas nusižudyti⁶⁴. Tokie skaičiai rodo

⁵⁸ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1.

⁵⁹ ПОМАНОВ А. В тюрьмах Финляндии. «Воспитание и правопорядок», 1990, № 2.

⁶⁰ *The way back*. Norrköping, 1990, p. 9.

⁶¹ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 103.

⁶² Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistiniai duomenys, prieiga per Internetą: <http://www.nplc.lt:8000/asis/>.

⁶³ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 103.

⁶⁴ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1.

nepakankamą pataisos įstaigų administracijos darbuotojų dėmesį nuteistųjų saugumui pataisos įstaigų viduje.

Stebima nusikaltimų, padarytų laisvės atėmimo vietose, gan stipraus augimo tendencija. 2003 m. įkalinimo įstaigose buvo užregistruotos 185 nusikalstamos veikos. Padidėjo skaičius sunkių ir labai sunkių nusikaltimų. 2003 m. buvo atlikti 67 ikiteisminiai tyrimai dėl šių nusikaltimų, o 2002 m. buvo iškeltos tik 24 baudžiamosios bylos. Tai galima paaiškinti tuo, kad neteisėtas narkotinių priemonių gaminimas, įgijimas, laikymas, gabenimas, siuntimas arba realizavimas naujajame LR BK priskirtas sunkiems nusikaltimams. 2004 m. įkalinimo įstaigose dėl nusikalstamų veikų pradėti jau 244 ikiteisminiai tyrimai, iš jų 145 ikiteisminiai tyrimai dėl neteisėto narkotinių ir psichotropinių medžiagų disponavimo įkalinimo įstaigose. O 2005 m. kalnimo įstaigose užregistruotos 307 nusikalstamos veikos, iš jų 201 nusikalstama veika – dėl neteisėto disponavimo narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis⁶⁵. Toks žymus nusikalstamų veikų augimas pataisos įstaigose rodo pataisos įstaigų vidaus tvarkos organizavimo trūkumus. Tokius rodiklius, be abejonės, nulemia ir tokie objektyvūs veiksniai kaip pvz. pataisos įstaigų personalo trūkumas, didelis nuteistųjų neužimtumas pozityvia veikla ir kt. Labai išaugo nuteistiesiems draudžiamų gauti ir laikyti daiktų patekimo į pataisos įstaigas arba bandymų juos perduoti mastai. Ypač daug nerimo kelia narkotikų ir psichotropinių medžiagų patekimas į pataisos įstaigas, parodantis narkomanijos plitimo laisvės atėmimo vietose tendenciją (plačiau apie narkomanijos ir ŽIV problemą bei vykdomas prevencijos priemones šio darbo 2.4. skyriuje). Kaip matyti iš aukščiau esančių duomenų, didesnė dalis nusikalstamų veikų, padarytų pataisos įstaigose yra susijusios su neteisėtu disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis medžiagomis.

Kalnimo įstaigose laikomi asmenys yra visuotinai pripažinti narkotinių medžiagų vartojimo ir platinimo aukštos rizikos grupe, todėl nenuostabu, kad kalnimo įstaigose narkomanijos problema ryškesnė negu bendrai visuomenėje. Tokios aplinkybės, kaip paprastas narkotinių medžiagų slėpimas, jų kompaktiškumas ir didelė įvairovė lemia ypač sudėtingą tokių medžiagų aptikimą ir identifikavimą, kuriam reikia ne tik aukštos kvalifikacijos specialistų, bet ir brangios įrangos.

Pagrindiniai narkotinių ir psichotropinių medžiagų patekimo į laisvės atėmimo vietas keliai 2005 m. buvo šių medžiagų slėpimas nuteistiesiems (suimtiems) adresuotuose siuntiniuose, perduodamuose maisto siuntiniuose, taip pat šių medžiagų permetimas per

⁶⁵ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1.

laisvės atėmimo vietų apsaugines tvoras ar perdavimas suteiktų trumpalaikių ir ilgalaikių pasimatymų su įkalintais asmenimis metu.

Nuo 2006 metų sausio 1 dienos įsigaliojo LR BVK pakeitimo ir papildymo įstatymas, kuris panaikino teisę nuteistiesiems gauti pašto ir perduodamus siuntinius su maisto produktais, higienos prekėmis. Viena svarbiausių priežasčių, dėl kurios prireikė tokio įstatymo – siekimas užkirsti kelią vienam iš pagrindinių būdų, kuriuo į pataisos įstaigas patenka nuteistiesiems draudžiami turėti daiktai – narkotinės ir psichotropinės medžiagos, alkoholiniai gėrimai, mobilieji telefonai, SIM kortelės ir kt.

Siekiant užkardyti permetimus, 2005 m. buvo sustiprinta įstaigų teritorijų apsauga iš išorinės, taikant pareigūnų patruliavimą už perimetro esančiose pataisos įstaigų teritorijose, įrengiant papildomas permetamų daiktų gaudykles-tinklus.

Pataisos įstaigos pagal galimybes aprūpinamos modernia įranga: Marijampolės pataisos namuose įrengta vaizdo stebėjimo sistema gamybinėje zonoje; Pravieniškių 1-iesiems pataisos namams, Pravieniškių 2-iesiems pataisos namams-atvirajai kolonijai ir Šiaulių tardymo izoliatoriui nupirkti bagažo patikros instroskopai „RAPISCAN“ (šiuo metu tokie instroskopai yra jau 7 kalinimo įstaigose); visoms kalinimo įstaigoms buvo nupirkti apžiūros įrenginiai (veidrodžiai); Kybartų pataisos namuose pastaruoju metu yra įdiegta viena moderniausių apsaugos sistemų. Visą maždaug dešimties hektarų bendro ploto pataisos įstaigos teritoriją stebi vaizdo kameros, galinčios fiksuoti ne tik vidaus, bet ir išorės vaizdą.

Taigi, apibendrinant reikėtų pasakyti, kad nors ir LR BVK laisvės atėmimo bausmės vykdymo režimą laiko viena iš nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių, tačiau jo užtikrinimo priemonės⁶⁶ (tokios kaip pataisos įstaigų apsauga, vidaus tvarka, teisės ir režimo pažeidimų prevencija bei atskleidimas ir t.t.) leidžia teigti, kad režimas yra labiau siejamas su vidinio ir išorinio pataisos įstaigos saugumo užtikrinimu.

Išorinis saugumas Lietuvos pataisos įstaigose užtikrinamas pakankamai gerai lyginant su kitomis užsienio valstybėmis. Pagal nusikalstamų veikų, padaromų pataisos įstaigų viduje rodiklius galima spręsti, kad pakankamai prastai organizuojamas vidinio saugumo užtikrinimas ir šios problemos nepavyksta pašalinti, nes minėto nusikalstamumo rodikliai rodo augimo tendenciją. Bandant spręsti šią problemą, autorės nuomone, pirmiausia reikėtų pilnai suformuoti tinkamai paruoštų darbuotojų bazę. Atsižvelgiant į laikomų nuteistųjų asmenų skaičių pataisos įstaigoje, kur reikia dar įsteigti papildomų etatų. Pabrėžtina, kad

⁶⁶ Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas. Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084: 113 str.

svarbus yra pačių pataisos įstaigų darbuotojų, prižiūrinčių nuteistuosius, požiūris į jų atliekamas pareigas. Sąžiningam darbinių pareigų atlikimui esminę įtaką daro darbo užmokesčio klausimas. Galimybė oriai pragyventi iš dirbamo darbo sąlygoja atsakingą požiūrį į atliekamas pareigas bei norą išsaugoti darbo vietą. Esant tokiai situacijai sumažėtų nusikalstamų veikų, įvykdomų pataisos įstaigose padedant jos darbuotojams, skaičius (pvz. neleistinių medžiagų ar daiktų patekimą į pataisos įstaigą).

Tokioms priemonėms įgyvendinti reikalingas laikas, atitinkami valdžios sprendimai, o svarbiausia nemaži finansiniai ištekliai. Kadangi mūsų valstybė nėra labai stipri ekonomiškai, todėl imantis bet kokių permainų, kurios reikalauja nemažų finansinių išteklių, reikia atsakingai pasverti galimos naudos ir reikiamų lėšų santykį.

2.2. Nuteistųjų laisvės atėmimu darbas

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (toliau LR Konstitucija) 48 straipsnis visiems žmonėms deklaruoja galimybę laisvai pasirinkti darbą bei verslą ir turėti tinkamas, saugias ir sveikas darbo sąlygas, gauti teisingą apmokėjimą už darbą ir socialinę apsaugą nedarbo atveju⁶⁷. Tačiau ar darbas yra tik žmogaus teisė ar gali būti ir pareiga? Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijos⁶⁸ 4 straipsnyje nustatyta, kad „Niekas negali būti verčiamas dirbti priverčiamąjį ar privalomąjį darbą. Šiame straipsnyje „priverčiamuoju ar privalomuoju darbu“ nelaikoma: a) joks darbas, paprastai reikalaujamas atlikti, kai yra kalinama pagal šios Konvencijos 5 straipsnio nuostatas, arba darbas lygtinio atleidimo nuo tokio kalinimo laikotarpiu“. Pagal minėtos Konvencijos 5 straipsnį laisvė atimta teisėtai, „kai asmuo teisėtai kalinamas pagal kompetentingo teismo nuosprendį“. Analogiška nuostata yra įteisinta LR Konstitucijos 48 straipsnyje: „Priverčiamasis darbas draudžiamas“, (..) „Priverčiamuoju darbu nelaikomas ir įstatymo reguliuojamas teismo nuteistųjų darbas“.

LR BVK 111 straipsnyje nustatyta, kad nuteistųjų darbas yra viena iš penkių asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, pataisos priemonių. Darbinių įgūdžių išsaugojimas, naujų, paklausių darbo rinkoje profesijų įsisavinimas yra viena svarbiausių sėkmingos atlikusių bausmę nuteistųjų integracijos į visuomenę sąlygų. Pats nuteistasis turi būti suinteresuotas, sudomintas darbu ir jo rezultatais, todėl darbas jokia būdu neturi tapti

⁶⁷ Lietuvos Respublikos Konstitucija. Valstybės Žinios, 1992, Nr. 33-1014: 48str.

⁶⁸ Žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija. Valstybės Žinios, 2000, Nr. 96–3016: 4, 5str.

bausmės elementu – nubaudimu. Darbas kaip pataisos priemonė yra veiksmingas tada, kai jis nuteistiesiems taikomas kartu su kitomis pataisos priemonėmis.

Nuteistieji, kuriems paskirta laisvės atėmimo bausmė į darbą yra įtraukiami privalomai, t.y. pagal LR BVK 125 str. 1 dalį, jeigu nuteistajam darbą siūlo pataisos įstaigos administracija, jis neturi teisės atsisakyti dirbti. Taigi nuteistųjų laisvės atėmimu darbas yra pareiga. Tačiau atkreiptinas dėmesys į tai, kad nei LR BVK, nei kiti teisės aktai nenumato jokių sankcijų nuteistiesiems, kurie atsisako siūlomo darbo. Darytina išvada, kad LR BVK 125str. 1 dalis, numatanti, kad nuteistasis privalo dirbti, jeigu jam siūlo darbą pataisos administracija, yra deklaratyvi, nes jos įgyvendinimas neatsiejamas nuo nuteistojo noro ir pageidavimo dirbti⁶⁹.

Valstybės įmonių prie pataisos įstaigų veiklos tikslas yra įdarbinti nuteistuosius, suteikti jiems profesiją, reikalingą gamyboje, ir parengti darbinei veiklai išėjus į laisvę. Šiuo metu prie pataisos įstaigų yra įsteigtos penkios Teisingumo ministerijos remiamos valstybės įmonės (Valstybės įmonė prie Alytaus pataisos namų; Valstybės įmonė prie Marijampolės pataisos namų, ši įmonė turi gamybos barą Kybartų pataisos namuose; Valstybės įmonė prie Panevėžio pataisos namų; Valstybės įmonė prie Pravieniškių 1-ųjų pataisos namų, ši įmonė turi filialus Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje ir Pravieniškių 3-uosiuose pataisos namuose ir gamybos barus Pravieniškių gydymo ir pataisos namuose ir Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje-pataisos namuose; Valstybės įmonė prie Vilniaus 2-ųjų pataisos namų, ši įmonė turi filialus Vilniaus 1-uosiuose pataisos namuose ir Lukiškių tardymo izoliatoriuje-kalėjime). Nors kiekvienos valstybės įmonės darbuotojų skaičius skiriasi, jis neviršija 500. 2005 m. bendras vidutinis visų valstybės įmonių darbuotojų skaičius buvo 1342 (iš jų 1092 buvo nuteistieji, o 250 – ne nuteistieji, pvz., administratoriai, vadybininkai, buhalteriai, informacinių technologijų specialistai ir kt.⁷⁰).

LR BVK 125 straipsnio 8 dalyje nurodoma, kad valstybės įmonės prie pataisos įstaigų „privalo tarnauti tik pagrindiniam tikslui – išmokyti nuteistąjį gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis“. Savo ruožtu administracija turi užtikrinti, kad nuteistieji būtų įtraukiami į darbą atsižvelgiant į jų darbingumą ir, kiek galima, į turimą specialybę. Atsižvelgiant į daugelio metų patirtimi grindžiamą užsienio praktiką ir į tai, kad apytiksliai 65–70 procentų įkalintų asmenų užsienyje turi galimybę dirbti (pvz. 1994 m. Slovėnijoje

⁶⁹ RAZGŪNIENĖ A. Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo teisinis reglamentavimas. *Jurisprudencija*, 2007 Nr. 2(92), p. 55.

⁷⁰ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1.

darbą turėjo 82 proc. nuteistųjų, Austrijoje – 74 proc., Norvegijoje – 65 proc., Švedijoje – 63 proc., Vokietijoje – 58 proc.⁷¹⁾ palyginti su apytiksliai 30 procentų dirbančių nuteistųjų Lietuvos įkalinimo įstaigose - darbo vietų kūrimas ir nuteistųjų įdarbinimas yra labai svarbi problema. Šia linkme turėtų būti dirbama tiek ruošiant atitinkamas programas, tiek ieškant lėšų jų įgyvendinimui.

Pagal Europos kalėjimų taisyklės⁷²⁾ darbo organizavimas bei metodai turi būti kiek galima labiau panašūs į atitinkamo pobūdžio darbą laisvėje, tuo siekiant parengti kalinius normaliam profesiniam gyvenimui.

Pataisos priemonių organizavimas, finansavimas ir įgyvendinimas siekiant taikyti baudžiamąją sistemą yra valstybės prerogatyva. Vienas iš Lietuvos valdžios institucijų pasirinktų šios pareigos įgyvendinimo būdų yra valstybės įmonių prie pataisos įstaigų įsteigimas. Įmonės atlieka šią iš dalies valstybės joms perduotą užduotį, tenkindamos viešuosius interesus. Pagal dabar galiojančius teisės aktus nuteistųjų įdarbinimas valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų negali būti visiškai atskirtas⁷³⁾ nuo pataisos įstaigos veiklos. Dėl šio nenutraukiamo ryšio, valstybės įmonės yra pataisos įstaigų sistemos, į kurią valstybė turi išskirtinę teisę, dalimi. Taigi produktų gamimas ir paslaugų teikimas yra nuo pataisos sistemos neatsiejama nuteistųjų reabilitacijos pastangas papildanti veikla. Nuteistųjų darbo režimas, jų parinkimas darbui, priežiūra ir apsauga yra pataisos įstaigų administracijos veiklos prerogatyva, nes pagal dabar galiojančius teisės aktus pastarosios funkcijos negali būti perduotos valstybės įmonėms prie pataisos įstaigų.

Valstybės įmonės prie pataisos įstaigų buvo įsteigtos būtent įdarbinti nuteistuosius. Ši veikla yra jų pajamų šaltinis ir finansinio savarankiškumo pagrindas. Valstybės įmonės gamina maisto, tekstilės produktus, medienos, guminius ir plastikinius gaminius, elektros ir optikos įrangą⁷⁴⁾. Tiekiant prekes ir teikiant paslaugas gautas pajamas valstybės įmonės

⁷¹⁾ STERN V. Getting used to people again: the community and the prison – some thoughts and suggestions. *The centenary of the deprivation of liberty in the Netherlands*. Hague, 1987.

⁷²⁾ Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, 26.7 punktas, pareiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm.

⁷³⁾ Žr. Europos Teisingumo Teismo (ETT) sprendimą byloje C-364/92 SAT Fluggesellschaft mbH prieš Eurocontrol, Rink. 1994, p. I-00043, 28 punktas.

⁷⁴⁾ Valstybės įmonės gamina šių rūšių produktus: baldus (biuro, mokyklos, virtuvės ir kt.); gaminius iš medienos masyvo (duris, langus ir kt.); plastmasės gaminius (indus maisto pramonei, gaminius buičiai ir kt.); ketaus gaminius; metalo gaminius (metalinius baldus, vartus, įrankius ir kt.); elektrotechnikos gaminius (elektros instaliacija, šviestuvai ir kt.), lengvosios pramonės gaminius (darbo rūbus, darbinę avalynę, kareivišką avalynę, odos gaminius); lauko gyvenams skirtus gaminius (šunų būdas, inkilus); suvenyrus; nestandartinius gaminius pagal individualius užsakymus. Valstybės įmonės taip pat eksportuoja kai kuriuos gaminius į kitas šalis (iš viso eksportuojama tik 10 % jų produkcijos): pavyzdžiui, elektros instaliacijos gaminius į Latviją, Estiją ir Rusiją; ketaus liejinius į Latviją ir Estiją; inkilus ir lesyklas į Olandiją; stalus su suolais ir pintus gaminius į Vokietiją.

naudoja savo veiklos, kurios tikslas yra įdarbinti nuteistuosius, suteikti jiems profesiją, reikalingą gamyboje, ir parengti juos darbinei veiklai išėjus į laisvę, finansavimui. Iš viso 2005 m. valstybės įmonėse buvo pagaminta produkcijos už 29,723 mln. Lt., realizuota už – 37,176 mln. Lt.⁷⁵ Valstybės įmonių pajamos į valstybės biudžetą nepervedamos, išskyrus mokesčius. Gautas pajamas valstybės įmonės naudoja savo veiklai: 66 % pajamų naudojamos gamybai reikalingoms žaliavoms įsigyti, 10 % – kitoms gamybos sąnaudoms (šildymui, vandeniui, elektros energijai, patalpų remontui ir kt.), 17 % darbuotojų atlyginimams, 3,5 % socialinio draudimo išmokoms ir 3 % investicijoms į ilgalaikį turtą.

Europos kalėjimų taisyklių 26.9 punkte numatoma, kad kalėjimo vadovybė, savarankiškai ar bendradarbiaudama su privačiais rangovais, turi užtikrinti, kad kaliniai dirbtų kalnimo įstaigoje ar už jos ribų⁷⁶. Pagal LR BVK nuteistieji laisvės atėmimo bausme gali būti įdarbinami ne vien tik valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų. Ne pataisos įstaigose ir ne valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų į darbą įtraukiamų nuteistųjų darbas organizuojamas laikantis nuteistųjų izoliavimo ir apsaugos reikalavimų. Ne pataisos įstaigose ir ne valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų nuteistieji laisvės atėmimu dirba kontragentiniuose objektuose. Kontragentiniu pagrindu organizuotas nuteistųjų darbas – tai darbas, kai nuteistieji dirba gamyboje, kurią organizuoja ir kurios žaliavos bei pagaminta produkcija priklauso ne pataisos įstaigai ar valstybės įmonei, veikiančiai prie pataisos įstaigos (o pvz. privačiam kapitalui priklausančiai įmonei). Kontragentiniai objektai gali būti organizuoti pataisos įstaigos arba valstybės įmonės prie pataisos įstaigos teritorijoje arba už pataisos įstaigos teritorijos ribų. Organizuojant nuteistųjų laisvės atėmimu darbą kontragentiniu pagrindu, pataisos įstaiga su darbdaviu sudaro kontragentinę sutartį dėl nuteistųjų darbo panaudojimo⁷⁷.

Kadangi nuteistųjų darbinei veiklai darbo įstatymai taikomi labai ribotai, bausmių vykdymo teisės aktai reglamentuoja nuteistųjų darbo ir poilsio laiko, darbo organizavimo, darbo užmokesčio ir išskaitų iš jo klausimus.

Iš tikrųjų nuteistieji nėra įprasti darbuotojai. Be izoliavimo ir apsaugos reikalavimų, jiems taikomos kitokios darbo sąlygos. Dauguma nuteistųjų yra jauni, be kvalifikacijos, darbo patirties ir dažnai yra priklausomi nuo narkotikų, o jų darbo našumas konkurencingoje rinkos ekonomikoje nėra pakankamas. Darbo sutartys su dirbančiais nuteistaisiais nesudaromos, o jų

⁷⁵ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt>.

⁷⁶ Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, 26.9 punktas, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teisės_aktai.htm.

⁷⁷ BLAŽEVIČIUS J., DERMONTAS J., STALIORAITIS P., USIK D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė*. Lietuvos teisės universitetas, Vilnius 2004, p. 247.

darbo užmokestis apskaičiuojamas pagal specialias taisykles⁷⁸. 2005 m. vidutinis mėnesinis nuteistųjų, įdarbintų valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų, darbo užmokestis buvo 234 Lt., o valstybės įmonių metinės išlaidos įdarbintų nuteistųjų darbo užmokesčiui išmokėti sudarė 2 151 000 Lt. Minimalus darbo užmokestis Lietuvoje yra 600 Lt.⁷⁹ Tai reiškia, kad vidutinis mėnesinis nuteistųjų darbo užmokestis sudaro mažiau nei pusę vidutinio mėnesinio darbo užmokesčio dirbant laisvėje. Toks menkas darbo užmokestis tikrai neskatina nuteistųjų laisvės atėmimu motyvacijos užsiimti darbine veikla. O Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rezoliucijoje „Dėl darbo kalėjimuose“ 1 dalies 5 punkte nurodoma visais įmanomais būdais siekti darbo kalėjime sąlygas, atsižvelgiant į jų specifinį pobūdį, prilyginti darbo egzistuojančio už kalėjimo ribų sąlygoms, tikslams ir užmokesčiui⁸⁰. Tiesa, reikėtų paminėti, kad ir kitose valstybėse kaliniai už savo darbą gauna mažesnę atlyginimą, nei dirbantys tą patį darbą laisvėje, pvz., Danijoje 1990 metais 37 valandų darbo savaitės atlyginimas buvo 182 kronos, Anglijoje kaliniai per dieną uždirba nuo 2 iki 5 svarų, o Švedijoje – apie 100 dolerių per mėnesį⁸¹.

LR BVK 54 straipsnis nustato, kad „iš nuteistųjų darbo užmokesčio į pataisos įstaigose sudaromą socialinės paramos nuteistiesiems fondą atskaitoma: atvirosiose kolonijose – 10 proc., pataisos namuose, gydymo – pataisos namuose bei kalėjimuose – 25 proc., nepilnamečių pataisos namuose – 20 proc. bendros darbo užmokesčio sumos“. Šios išskaitos nedaromos iš darbo užmokesčio dalies, priskaičiuotos už nustatytą išdirbio normų viršijimą, ir premijų. Principas, įtvirtinantis nuteistųjų solidarumą, yra priimtinas, nes Lietuvos Respublikos valstybės biudžetas nėra pajėgus išlaikyti nuteistuosius, kaip tai daro ekonomiškai stiprios valstybės. Tam tikrų abejonių kelia išskaitų dydžiai ir jų apskaičiavimo tvarka. Išskaitos iš nuteistųjų darbo užmokesčio nėra laisvės atėmimo baudmės turinio elementas arba nuobauda, todėl skirtingų jų dydžių nustatymas neturi objektyvaus pagrindo ir jo reikėtų atsisakyti nustatant vieną dydį visų rūšių pataisos įstaigoms, pvz., 20 proc. bendrojo darbo užmokesčio. Išskaitos apskaičiavimo tvarka taip pat nėra teisinga, nes dirbantis geriau (ir daugiau uždirbantis) nuteistasis turi daugiau sumokėti į fondą. Šiuo atveju teisingiau būtų išskaitas apskaičiuoti tvirta pinigų suma ir išskaičiuoti jas iš kiekvieno

⁷⁸ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 228 „Dėl nuteistųjų laisvės atėmimu darbo apmokėjimo tvarkos patvirtinimo“. Valstybės žinios, 2002, Nr. 17-675.

⁷⁹ Iki 2006m. liepos 1d. jis buvo 550 Lt.

⁸⁰ Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rezoliucija (75) 25 „Dėl darbo kalėjimuose“, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm.

⁸¹ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo baudmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 128.

dirbančio nuteistojo po lygiai. Toks problemos sprendimas leistų realizuoti konstitucinį lygybės įstatymui principą, skatintų efektyvesnį nuteistųjų darbą⁸².

Pagal LR BVK 173 straipsnį laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems nemokamai suteikiama miegamoji vieta, patalynė, jie maitinami ir nemokamai aprūpinami, jei gu neturi, avalyne ir drabužiais pagal sezoną. Taigi, nuteistųjų įdarbinimas valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų yra tik šių asmenų reabilitacijos arba reintegracijos priemonė, o apmokamu darbu siekiama suteikti šiems asmenims gebėjimą dirbti išėjus į laisvę. Toks požiūris nėra visiškai teisingas, nes didelė dalis nuteistųjų gyvena šia diena, nesusimastydami apie problemas, kurios užklups jiems išėjus į laisvę, todėl į darbo užmokestį reikėtų žiūrėti kaip į priemonę galinčią sudominti nuteistuosius užsiimti darbine veikla.

2004 m. ūkio darbus ir gamyboje dirbo vidutiniškai 2063 nuteistieji arba 35 % nuo vidutinio nuteistųjų skaičiaus, tai 6,2 % daugiau nei 2003 m. 2005 m. dirbančiųjų procentas sumažėjo iki 31 t.y. 1863 nuteistųjų, o 2006 m. vėl šiek tiek pakilo – iki 33 proc. arba 2054 nuteistųjų⁸³. Taigi, dirbančių nuteistųjų skaičius išlieka daugiau mažiau stabilus šiek tiek viršijantis trisdešimt procentų. Kaip jau buvo minėta anksčiau, toks dirbančiųjų procentas yra pakankamai žemas lyginant su įdarbinimo procentu kitose valstybėse.

Sprendamos nuteistųjų įdarbinimo klausimus, pataisos įstaigų administracijos susiduria su dvejopo pobūdžio problemomis:

- 1) rinkos sąlygos įtakojo, kad valstybės įmonėse darbo vietų skaičius ribotas, todėl į gamybinę veiklą įtraukiama tik dalis nuteistųjų;
- 2) iki kalinimo dažnas nuteistasis niekur nedirbo, neturėjo specialybės ir turi menką išsilavinimą. Todėl siūlomas darbas ne visada atitinka nuteistųjų profesinę kvalifikaciją.

Palyginimui galima pateikti pavyzdžių, kaip nuteistųjų laisvės atėmimu užimtumo apmokamu darbu problema sprendžiama kai kuriose Europos šalyse.

Pagal Danijos teisingumo ministro patvirtintas taisykles šioje šalyje nuteistieji dirbti privalo. Darbo vietos kalėjimuose kuriamos ne tam, kad būtų gaunamas pelnas, o tam kad nuteistieji galėtų dirbti, išmokyti amato ir įsigyti gerą profesiją. Darbo valandos, darbo sąlygos ir darbininkų gynimas – tokie pat kaip ir laisvėje. Tačiau asmenų, atliekančių laisvės atėmimo bausmę, darbo užmokestis gerokai mažesnis.

⁸² ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p. 130.

⁸³ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistiniai duomenys, prieiga per <http://www.nplc.lt:8000/asis/>.

Prancūzijoje nuo 1984 m. vykdoma programa "13 000": pastatytos 25 naujos 12 850 vietų pataisos įstaigos, atidaryta dar 15 naujų įstaigų, o 5 visiškai rekonstruotos. Naujų kalėjimų statybą, eksploatavimą, nuteistųjų gamybinę veiklą organizuoja privačios įmonės. Jos užtikrina nuteistųjų maitinimą, profesinį pasirengimą ir kitką. Valstybė rūpinasi apsauga ir integracijos procesais. Beje, visą tokių kalėjimų administraciją sudaro valstybės tarnautojai.

Vokietijos bausmės vykdymo įstatymas nustato, kad nuteistasis per metus iki 3 mėnesių privalo dirbti pagalbinus darbus pataisos įstaigoje, o jei sutinka – daugiau negu 3 mėnesius. Už kiekvieną darbą mokama. Dėl objektyvių priežasčių nedirbantis nuteistasis gauna pašalpą. Pašalpą gauna ir nuteistieji, kurie nedirba, bet mokosi. Kaip ir Lietuvoje, Vokietijoje nuteistųjų išlaikymo išlaidos iš dalies dengiamos iš jų darbo užmokesčio.

Suomijoje darbo metu nuteistasis privalo dirbti, mokytis arba dalyvauti pataisos įstaigos veikloje. Dėl ligos ar kitos svarbios priežasties nuteistasis visiškai ar iš dalies gali būti atleistas nuo darbo, mokslo ar kitos veiklos darbo metu. Nuteistasis, kuris dirba, mokosi ar kitaip dalyvauja pataisos įstaigos veikloje, kartą per metus gali gauti 4 savaitių atostogas. Nuteistieji dirba 38 valandas ir 15 minučių per savaitę (nuo pirmadienio iki ketvirtadienio 8 valandas per dieną). Penktadienį darbo laikas sutrumpintas. Nenormuotą darbo dieną nuteistieji dirba virtuvėje, valytojais ir kūrikais, priima atvykusiuosius.

Pataisos įstaigose už atliktą darbą mokamas darbo užmokestis, kurio dydis priklauso nuo darbo laiko ir rezultatų. Darbas skirstomas pagal atsakomybę ir sunkumą, kvalifikaciją ir nuteistojo profesinį pasirengimą. Už mokslą ir dalyvavimą pataisos įstaigos veikloje mokamos piniginės pašalpos. Nuteistajam, kuris dėl svarbios priežasties nedirba, nesimoko ar kitaip nedalyvauja kalėjimo veikloje, mokama nedidelė piniginė pašalpa.

Grįžtant prie Lietuvos situacijos ir apibendrinant šį skyrių reikėtų pasakyti, kad pagrindinė problema yra darbo vietų trūkumas. Todėl valstybė turėtų ieškoti būdų kaip į darbinę veiklą įtraukti kuo daugiau nuteistųjų laivės atėmimu. Tai galėtų būti daroma nustatant atitinkamus prioritetus skirstant valstybės biudžetą (skiriant lėšų naujų darbo vietų kūrimui), jei yra galimybė panaudojant Europos Sąjungos fondus arba pritraukiant privatų kapitalą. Autorės nuomone, būtų tikslinga didinti nuteistųjų, dirbančių privačiam kapitalui priklausančiose įmonėse, skaičių. Pirma, nuteistieji būtų užimti pozityvia veikla. Antra, privačios įmonės užsiima rinkoje paklausių prekių gamyba ar paslaugų teikimu, todėl nuteistieji įgytų darbinių įgūdžių, kurie ir jiems išėjus į laisvę būtų paklausūs ir žymiai padidintų įsidarbinimo laisvėje galimybę. Trečia, kadangi kontragentiniai objektai, kuriuose organizuojamas darbas gali būti ir už pataisos įstaigos ribų, tai toks aplinkos pakeitimas teigiamai psichologiškai veiktų

nuteistąjį, būtų ugdomas nuteistojo savarankiškumo bei atsakomybės jausmas. Tačiau norint pritraukti privataus kapitalo įmones reikėtų tam tinkamai paruošti įstatyminę bazę, pvz. privatiems subjektams įtraukiantiems į darbinę veiklą nuteistuosius nustatyti mokesťines lengvatas ar kitokį dalinį išlaidų kompensavimą, t.y. sudaryti palankias sąlygas, kad privačios įmonės pačios būtų suinteresuotos įdarbinti nuteistuosius laisvės atėmimo bausme asmenis.

Dar vienas svarbus aspektas, į kurį turėtų būti orientuojamasi yra nuteistųjų laisvės atėmimu darbo ryšys su profesiniu mokymu (plačiau apie pataisos įstaigose organizuojamą profesinį mokymą sekančiame 2.3. skyriuje).

2. 3. Nuteistųjų laisvės atėmimu bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas

Bendrasis lavinimas yra dar viena iš pataisos priemonių numatytų LR BVK 111 straipsnyje nuteistiesiems laisvės atėmimu asmenims. Bendrasis lavinimas plečia nuteistųjų akiratį, kelia intelekto ir civilizuotumo lygį, sudarydamas kliūtį nusikalstamos veikos recidyvui. Kuo aukštesnis žmonių bendrojo išsilavinimo lygis, tuo rečiau jie daro nusikalstamas veikas. Kartu bendrasis lavinimas yra ir nuteistųjų auklėjimo procesas. Žinių kaupimas – tai savęs įtvirtinimas, savo asmenybės socialinės vertės suvokimas, o tai yra būtina sąlyga, kad galėtum gerbti kitus žmones ir jų interesus. Nuteistųjų bendrasis lavinimas yra tiesiogiai susijęs su kitomis šių asmenų pataisos priemonėmis, nes kuo aukštesnis nuteistųjų bendrojo lavinimo lygis, tuo geresni jų darbo gamyboje rezultatai, tuo geresnė drausmė ir tvarka pataisos įstaigoje. Nuteistieji, kurie mokosi, labiau pasiduoda auklėjamajam poveikiui, aktyviai dalyvauja pataisos programose, doroviniame ir teisiniame švietime.

Pagal Europos kalėjimų taisykles kiekvienas kalėjimas turi pateikti kaliniams kiek įmanoma įvairiapusiškesnes švietimo programas, atsižvelgiant į individualius poreikius ir jų siekius. Sisteminės švietimo programa, kurioje numatytas įgūdžių tobulinimas, skirta pakelti bendrą kalinių išsilavinimo lygį bei didinti jų galimybes gyventi atsakingai ir nedarant nusikaltimų, turi būti režimo nuteistiesiems kaliniams pagrindas. Kalinių švietimas, kiek tai įmanoma, turi būti suderintas su visos šalies švietimo ir sistema, kad, išėję į laisvę, jie be sunkumų galėtų tęsti mokslą⁸⁴.

⁸⁴ Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, 28.1; 28.7; 106.1 punktai, pareiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm.

Organizuojant nuteistųjų laisvės atėmimu bendrąjį lavinimą Lietuvos pataisos įstaigose, be LR BVK, vadovaujamosi LR Konstitucija, Lietuvos Respublikos švietimo įstatymu⁸⁵, Laisvės atėmimu nuteistųjų asmenų bendrojo lavinimo organizavimo nuostatais⁸⁶, patvirtintais Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendraisiais nuostatais⁸⁷, patvirtintais švietimo ir mokslo ministro įsakymu.

LR BVK 147 straipsnis nustato, kad pataisos įstaigose organizuojamas nuteistųjų iki 16 metų bendrasis lavinimas, jo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Vyresnių negu 16 metų nuteistųjų bendrasis lavinimas organizuojamas rašytiniu jų pageidavimu, o invalidams ir ribotai pakaltinamiems nuteistiesiems reikalingas dar ir gydytojo leidimas.

Šiuo metu vienuolikoje kalnimo įstaigų (2006 m. sausio 1d. Lietuvoje iš viso veikė 15 kalnimo įstaigų) veikia bendrojo lavinimo mokyklos arba jų filialai (konsultaciniai punktai), kur nuteistieji gali įgyti pagrindinį arba vidurinį išsilavinimą.

2006 m. sausio 1 d. nuteistųjų pasiskirstymas pagal išsilavinimą buvo toks:

Nuteistųjų asmenų su aukštuoju išsilavinimu – 1 proc.

Su aukštesniu ju išsilavinimu – 7 proc.

Su viduriniu išsilavinimu – 37 proc.

Su pagrindiniu išsilavinimu – 37 proc.

Su pradiniu išsilavinimu – 16 proc.

Be išsilavinimo – 2 proc⁸⁸.

2006 m. sausio 1 d. kalnimo įstaigose veikiančiose bendrojo lavinimo mokyklose (konsultaciniuose punktuose) mokėsi 949 (t.y. 13,7 proc.) nuteistieji (tuo pačiu metu 2005 m. 11,8 proc.). Turint omenyje tai, kad daugiau kaip 55 proc. nuteistųjų neturi vidurinio išsilavinimo, besimokančiųjų nuteistųjų dalis yra menka. Pagrindinė tokio žemo besimokančiųjų skaičiaus priežastis yra pačių nuteistųjų nenoras mokytis.

Dauguma atvyksta į įstaigą jau gerokai prasidėjus mokslo metams, sistemingai nelanke mokyklos, išvyksta nesibaigus mokslo metams. Tuo tarpu Europos kalnimo įstaigų taisyklių 106.3 punktas nustato, kad nuteistųjų švietimo programos turi būti suderintos su jų kalnimo trukme.

⁸⁵ Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas. Valstybės Žinios, 1998, Nr. 67-1940; 2003, Nr. 63-2853.

⁸⁶ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995m. vasario 8d. nutarimas Nr. 206 „Dėl laisvės atėmimu nuteistųjų asmenų bendrojo lavinimo, profesinio ugdymo ir profesinio mokymo gamyboje organizavimo“. Valstybės Žinios, 1995, Nr. 14-333.

⁸⁷ Švietimo ir mokslo ministro 1999m. rugpjūčio 23d. įsakymas Nr. 966 „Dėl Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“. Valstybės Žinios, 1999, Nr. 72-2246.

⁸⁸ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių įstaigų ir valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: <http://www.kalejimudepartamentas.lt>.

Stengiantis bent iš dalies kompensuoti bendrojo lavinimo deficitą, daugelyje kalinimo įstaigų vykdomos alternatyvios mokymo programos: užsienio kalbų, kompiuterių kursai, neformalus suaugusiųjų švietimas.

2005 m. sėkmingai baigė vidurinio mokslo kursą ir gavo atestatus 24 nuteistieji, pagrindinio mokslo kursą baigė ir gavo pažymėjimus 71 nuteistasis. Kalinimo įstaigose veikiančiose bendrojo lavinimo mokyklose įgiję išsilavinimą asmenys gauna tokius pat dokumentus kaip ir asmenys, baigę laisvėje veikiančias mokyklas, todėl nuteistieji, išleisti į laisvę ir norintys tęsti mokslą, nepatiria jokių apribojimų ir nepatogumų. Tačiau tai nepadidina nuteistųjų noro įgyti žinių.

Bendradarbiaujant su Vilniaus pedagoginiu universitetu, parengta ir vykdoma speciali programa, kurios dalyviai – nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, – mokosi pagal aukštosios mokyklos programą. 2006 m. sausio 1 d. Vilniaus pedagoginiame universitete mokėsi tik 6 nuteistieji.

Kita pataisos priemonė turinti didelę reikšmę nuteistųjų pataisos procese yra nuteistųjų laisvės atėmimu profesinis mokymas, numatytas LR BVK 111 straipsnyje. Neturėjimas specialybės, neužimtumas visuomenei naudinga veikla yra kriminologinis veiksnys, dažnai stumiantis asmenis užsiimti nusikalstama veika. Pavyzdžiui Rusijos Federacijos pataisos įstaigose 1994 m. buvo atliktas nuteistųjų surašymas iš visų atliekančių laisvės atėmimo bausmę 31 procentą nuteistųjų sudarė asmenys, prieš padarydami nusikaltimą neturėję reikiamo užsiėmimo. Tarp laisvės atėmimo bausmę atliekančių moterų šis rodiklis buvo dar didesnis – 50,7 procentai⁸⁹.

Nuteistųjų specialybės įgijimas arba profesinės kvalifikacijos kėlimas vertinamas kaip efektyvi priemonė, padedanti užkirsti kelią teisė pažeidimams atliekant bausmę ir paleidus iš laisvės atėmimo vietų.

Tačiau reikėtų pabrėžti vieną aspektą, kad tiek bendrasis lavinimas, tiek profesinis mokymas Lietuvos pataisos įstaigose buvo ir lieka antraeile pataisos priemone. Šį teiginį galima pagrįsti teisinio reglamentavimo nuostatomis, pvz., pilnamečiai nuteistieji gali mokytis tik po darbo arba atleidus juos nuo darbo egzaminams laikyti darbo užmokestis jiems nepriklauso. Šiuo aspektu reali situacija Lietuvos pataisos įstaigose prieštarauja Europos Tarybos Ministrų Komiteto 1982 metų rekomendacijai „Dėl švietimo kalėjimuose“, pabrėžiančiai, jog bendrasis lavinimas ir profesinis mokymas yra svarbūs pataisos elementai,

⁸⁹ СЕЛИВЕРСТОВ В. И. *Уголовно-исполнительное право: учебник, 2-ое издание*. Юрист, 2001, с. 345-350.

kurie vertinami taip pat, kaip ir nuteistųjų darbas. Rekomendacijos aiškinamajame memorandume nurodoma, jog besimokantys nuteistieji neturi patirti finansinių sunkumų vien todėl, kad jie pasirinko mokslą, o ne darbą. Šiems nuteistiesiems turi būti mokamas toks pats atlyginimas (pašalpa, stipendija), kaip ir dirbantiems⁹⁰. Būtent toks statusas bendrajam lavinimui arba profesiniam mokymui įkalinimo įstaigose suteiktas Airijoje, Danijoje, Suomijoje, Prancūzijoje ir t.t.⁹¹

Europos kalėjimų taisyklių 26.5 punktą nustato, kad ypač jauniems kaliniams turi būti suteikiamas naudingų amatų profesinis mokymas.

Vadovaujantis LR BVK 148 straipsniu, pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų gali būti organizuojamas nuteistųjų profesinis mokymas. Organizuojant nuteistųjų profesinį mokymą Lietuvos pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų, be LR BVK, taip pat vadovujamasi LR Konstitucija, Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymu⁹², Laisvės atėmimu nuteistų asmenų profesinio ugdymo organizavimo nuostatais⁹³, patvirtintais Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu ir Pagrindinio profesinio mokymo įstaigos bendraisiais nuostatais⁹⁴, patvirtintais švietimo ir mokslo ministro įsakmu.

Nuteistųjų profesinio mokymo tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Pagal Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymo 8 straipsnio 1 punktą specialiąsias profesines mokyklas (filialus) pataisos įstaigose steigia, reorganizuoja ir likviduoja Švietimo ir mokslo ministerija Lietuvos Respublikos Vyriausybės nustatyta tvarka. Šios procedūros pradamos esant raštiškam Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos prašymui.

Šiuo metu visose pataisos įstaigose veikia laisvėje veikiančių profesinių mokyklų filialai, kuriuose 2006 m. sausio 1 d. mokėsi 956 (13,9 proc.) nuteistieji, 2005 m. sausio 1 d. – 837 (12,4 proc.)⁹⁵. Profesinis mokymas kalinimo įstaigose nuolat perorientuojamas į paklausias

⁹⁰ Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (89) 12 „Dėl bendrojo lavinimo kalėjimuose“, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm.

⁹¹ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003, p.133.

⁹² Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymas. Valstybės Žinios, 1997, Nr. 98-2478.

⁹³ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995m. vasario 8d. nutarimas Nr. 206 „Dėl Laisvės atėmimu nuteistų asmenų bendrojo lavinimo profesinio ugdymo ir profesinio mokymo gamyboje organizavimo“. Valstybės Žinios, 1995, Nr. 14-333.

⁹⁴ Švietimo ir mokslo ministro 1998m. kovo 25d. įsakymas Nr. 488 „Dėl Pagrindinio profesinio mokymo įstaigos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“. Valstybės Žinios, 1998, Nr. 39-1048.

⁹⁵ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistiniai duomenys, prieiga per Internetą: <http://www.nplc.lt:8000/asis/>.

Lietuvos darbo rinkoje profesijas. Atsižvelgiant į darbo jėgos rinkos paklausą, rengiami paklausesnių profesijų specialistai (pvz. kompiuterių operatoriai, kirpėjai, staliai, staliai-apdailininkai, mūrininkai-apdailininkai).

Vadovaujantis LR BVK 149 straipsniu, pataisos įstaigose ir valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų gali būti organizuojamas nuteistųjų, norinčių įgyti pradinis profesinius įgūdžius arba kelti turimą kvalifikaciją, mokymas. Nuteistųjų profesinio mokymo gamyboje tvarką nustato Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Pagalbą organizuojant nuteistųjų profesinį mokymą gamyboje turi teisę teikti valstybės ir savivaldybės institucijos ir įstaigos, visuomeninės organizacijos, kiti fiziniai ir juridiniai asmenys.

Siekiant, kad kuo daugiau nuteistųjų galėtų įsigyti specialybę, kalnimo įstaigose organizuotas nuteistųjų profesinis rengimas darbo vietose. 2005 m. profesinės mokyklos baigimo pažymėjimus gavo 686 nuteistieji. Kalnimo įstaigoje baigusiam profesinę mokyklą nuteistajam išduodamas toks pat baigimo pažymėjimas, kaip ir laisvėje įgijusiam profesiją asmeniui.

Tačiau ne visi pageidaujantys nuteistieji turi galimybę baismės atlikimo metu baigti profesinę mokyklą. Tai sąlygoja kelios priežastys:

- 1) ribotas vietų skaičius kalnimo įstaigose veikiančiuose profesinių mokyklų filialuose;
- 2) profesinėje mokykloje mokslas trunka mažiausiai vienerius metus, dėl to neturi galimybės jo baigti nuteistieji, kuriems paskirtas trumpesnis kaip vienerių metų baismės laikas;
- 3) atskirai nenumatomos lėšos nuteistųjų profesiniam rengimui. Lėšos šiam tikslui skiriamos per Lietuvos Respublikos Švietimo ir mokslo ministeriją, todėl jos pirmiausiai nukreipiamos laisvėje veikiančioms profesinėms mokykloms išlaikyti.

Todėl turėtų būti sprendžiamas tinkamo lėšų paskirstymo klausimas ir ieškoma galimybių padidinti vietų skaičių profesinių mokyklų filialuose.

Kaip buvo minėta ankstesniame skyriuje – turi būti ryšys tarp nuteistųjų laisvės atėmimu profesinio mokymo ir darbo. Tuomet autorės siūlymas į nuteistųjų įdarbinimą įtraukti privataus kapitalo įmones, taikytinas ir šiuo atveju. Norinčios įdarbinti nuteistuosius privačios įmonės galėtų finansiškai prisidėti prie nuteistųjų profesinio mokymo programų įgyvendinimo, tam kad gauti reikiamą kvalifikaciją turinčius darbuotojus. Atsižvelgiant į tai, kad šios investicijos gali būti ne visada ilgalaikės, t.y. atlikęs laisvės atėmimo baismę asmuo gali toliau nebedirbti toje įmonėje, valstybė turėtų nustatyti tam tikras lengvatines sąlygas (pvz. mokestines lengvatas ar pan.), dėl kurių privačios įmonės būtų suinteresuotos dalį savo lėšų skirti nuteistųjų laisvės atėmimu profesiniam mokymui.

Nuteistųjų laisvės atėmimu bendrasis lavinimas bei profesinis mokymas yra nuteistųjų pataisos priemonės, kurių teisinis reglamentavimas ir realizavimo tvarka ne visiškai atitinka tarptautinės teisės aktų bausmių vykdymo klausimais reikalavimus. Bendrąjį lavinimą ir profesinį mokymą reikėtų vertinti taip pat kaip ir kitas pataisos priemones, pvz. nuteistųjų laisvės atėmimu darbą, todėl švietimas turėtų būti vykdomas ne nuteistojo laisvalaikio metu, o dalyvaujantiems švietimo programose nuteistiesiems turėtų būti mokama pašalpa ar stipendija. Profesinis mokymas ar kvalifikacijos kėlimas turėtų būti siejamas su nuteistojo paleidimu į laisvę. T.y. turėtų būti glaudus bendradarbiavimas su teritorinėmis darbo biržomis, kuris orientuotų profesinio mokymo kryptis į būsimas paklausias rinkoje specialybes.

2.4. Nuteistųjų laisvės atėmimu socialinė rehabilitacija

Socialinė rehabilitacija – tai socialinių, psichologinių, pedagoginių, teisinių priemonių taikymas socialiai dezadaptuotiems asmenims kad būtų atkurtos pagrindinės asmenybės funkcijos, fizinė, psichinė sveikata ir dorovė bei socialinis statusas.

Nuteistųjų laisvės atėmimu socialinė rehabilitacija – tai visuomenės kultūros, pataisos įstaigų darbuotojų, valstybės bei savivaldybės institucijų ir įstaigų, visuomeninių organizacijų, religinių bendruomenių ir bendrijų bei kitų juridinių ir fizinių asmenų ir nuteistųjų konstruktyvi sąveika, apimanti nuteistųjų gero vardo atitaisymą, humaniškų santykių su auka atkūrimą, moralinės ir materialinės žalos atlyginimą, teisių gražinimą, teistumo panaikinimą, fizinį, psichologinį, pedagoginį, ekonominį, medicininį, dorovinį, teisinį parengimą integruojantis į visuomenę, socialinio statuso atkūrimą, visateisio piliečio parengimą, kad nuteistasis galėtų pakankamai gerai funkcionuoti visuomenėje ir taptų naudinga bei vertinga asmenybe tiek pačiam sau, tiek šeimai, tiek visuomenei⁹⁶.

Nuteistųjų laisvės atėmimo bausme socialinė rehabilitacija yra bendrojo ugdymo dalis. Jam įtakos turėjo pastarųjų dešimtmečių Lietuvos istoriniai ir kultūriniai veiksniai: socializmo idėjų, autoritarinio komandinio ugdymo, poveikio (ugdytojų autoritariškumo, vienpusio aktyvumo ir ugdytinių pasyvumo, jų iniciatyvos, laisvės slopinimo) keitimas į laisvą ugdymą demokratinės valstybės sąlygomis, skatinančiomis atskirų individų – ugdytinių aktyvumą,

⁹⁶ BLAŽEVIČIUS J., DERMONTAS J., STALIORAITIS P., USIK D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė*. Lietuvos teisės universitetas, Vilnius 2004, p. 264.

iniciatyvą, kūrybingumą, tobulinimąsi, ugdytojų ir ugdytinių konstruktyvų bendravimą, bendrą veiklą.

LR BVK 111 straipsnyje nustatyta, kad socialinė rehabilitacija yra viena iš pataisos priemonių nuteistiesiems, kuriems paskirtas laisvės atėmimas. Šio kodekso trečiasis skirsnis (136 – 146 str.) nustato socialinės rehabilitacijos organizavimą, pagrindinius socialinės rehabilitacijos tikslus ir formas, pataisos įstaigų psichologinių tarnybų veiklą, nuteistųjų organizacijas, laisvės atėmimo bausmę atliekantiems nuteistiesiems skiriamas paskatinimo priemones ir nuobaudas bei jų skyrimo tvarką.

Socializacija, socialinė rehabilitacija ypač pabrėžiama tarptautiniuose teisės aktuose. JTO patvirtintos Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės⁹⁷ (60 – 62 taisyklės) rekomenduoja socialinę rehabilitaciją taikyti ir asmenims, lygtinai paleistiems iš įkalinimo įstaigų: „Pageidautina, kad prieš baigiantis įkalinimo terminui, būtų imamasi reikiamų priemonių palaiapsniui grąžinti kalinį į gyvenimą visuomenėje“, kad „jų priežiūra neturi būti patikėta policijai ir turi būti derinama su veiksminga socialine parama“, kad integruojant nuteistuosius į visuomenę „reikėtų pritraukti organizacijas“.

Resocializacijos procesas pataisos sistemoje skiriasi nuo socializacijos proceso laisvės sąlygomis. Socializacijos procesas laisvės sąlygomis pabrėžia laisvos asmenybės ugdymą, socializaciją, o LR BVK, priimtas 2002 m. birželio 27 d., savo pavadinimu (pavadinimas pasiskolintas iš Rusijos Federacijos – *Уголовно-исполнительный кодекс*) orientuoja į baudimą. LR BVK pavadinimas neatitinka Jungtinių Tautų, Europos ir kitų pasaulio šalių standartų. Jungtinių Tautų Kongresas dar 1955 m. tokį dokumentą pavadino Tipinėmis minimaliomis elgesio su kaliniais taisyklėmis (atitinkamai galėtume vadinti Elgesio su nuteistaisiais pataisos kodeksu)⁹⁸. Pavyzdžiui, Švedija tokį įstatymą vadina Korekcinio elgimosi institucijose įstatymu, Kanada – Korekcijos ir sąlyginio paleidimo (bet ne bausmių vykdymo) įstatymu.

Minėtų ir kitų šalių kodeksų pavadinimai pabrėžia korekcinį elgesį, pataisos procesą – nuteistųjų resocializaciją, o ne baudimą.

Pataisos įstaigų statutiniai santykiai apibrėžia iš esmės griežtą pataisos įstaigos darbuotojų hierarchiją, įvairius griežtus pavaldumo santykius, kontrolę, vidaus tvarką, ribotą socialinių

⁹⁷ Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės. *Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys*. Vilnius, Mintis, 1991.

⁹⁸ BLAŽEVIČIUS J., DERMONTAS J., STALIORAITIS P., USIK D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė*. Lietuvos teisės universitetas, Vilnius 2004, p. 267.

įgūdžių ugdymą, paklusnumą, formalumą, nuasmenintą bendravimą, nuteistųjų neigiamų savybių išskėlimą.

Pati socialinė (kriminalinė) nuteistųjų aplinka taip pat yra nepalanki asmenybės augimui ir resocializacijai. Resocializacijos procesui neigiamą įtaką daro ir perpildytos pataisos įstaigos (nors įkalintų asmenų skaičius pastaruoju metu tapo gana stabilus, tačiau vis dar perpildyti išlieka suaugusiųjų tardymo izoliatoriai ir Laisvės atėmimo vietų ligoninė). Nesugebėjimas patenkinti gyvybiškai svarbių poreikių, negalėjimas išspręsti asmeninių problemų sukelia nuteistiesiems neigiamas emocines būsenas, nepasitenkinimą, agresyvumą, kuris tampa asocialaus, kriminalinio ir recidyvaus elgesio priežastimi.

Tikro reabilitacinio proceso, kaip pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų konstruktyvios sąveikos pavyzdys gali būti Kanados, Skandinavijos ir kt. šalių penitencinės sistemos. Joms, kaip reikalauja Europos kalėjimų taisyklės, būdinga tai, jog laikymo sąlygos, tvarka, elgesys su nuteistaisiais, santykiai tarp pataisos įstaigų darbuotojų ir nuteistųjų maksimaliai priartinti prie laisvės sąlygų. Pavyzdžiui, Švedijoje yra 8 milijonai gyventojų ir tik 4000 kalinių.

Skandinavijos šalių, ypač Suomijos, nuteistųjų skaičiaus mažėjimą rodo tam tikri veiksniai. Pirmiausiai tai, kad pasikeitė baudžiamoji politika. Ji daugiau dėmesio skyrė piliečių socializacijai ir nuteistųjų reabilitacijai, o ne baudimui. Į Baudžiamąjį kodeksą įvedė naujas laisvės atėmimo bausmei alternatyvias priemones: probaciją – lygtinį nuteisimą, bausmės vykdymo atidėjimą; parolį – priešlaikinį paleidimą iš laisvės atėmimo vietų; atkuriamąjį teisingumą – tarpininkavimą tarp nusikaltėlio ir aukos, atkuriant žmogiškus tarpusavio santykius. Atkuriamojo teisingumo esmė yra kūrybingas kriminalinių konfliktų sprendimas per tarpininkus – socialinius darbuotojus netaikant tradicinio laisvės atėmimo, nes siekiama konstruktyvaus nukentėjusiojo (aukos) ir teisės pažeidėjo dialogo. Per tarpininką siekiama rasti bendrą, abiem šalims priimtina sprendimą, atlyginti materialinę ir moralinę žalą, sukurti humaniškus tarpusavio santykius bei sutaisyti abi šalis.

Priėmus naująjį LR BK (jis įsigaliojo nuo 2003 m. gegužės 1 d.) įvestas naujas nusikalstamų veikų skirstymas į nusikaltimus ir baudžiamuosius nusižengimus. Už pastaruosius nustatyta bausmė, nesusijusi su laisvės atėmimu. To pasekoje gerokai sumažėjo nuteistųjų asmenų skaičius pataisos įstaigose. Jei pagal 2000 m. sausio 1d. duomenis buvo 14 412 kalinių, nors gyventojų buvo tik 3,4 milijono, tai paskutiniaisiais metais nuteistųjų skaičius tapo daugiau mažiau stabilus – jis svyruoja apie 8000 nuteistųjų. 2006 m. sausio 1 d.

laisvės atėmimo vietose buvo laikomi 8137 asmenys⁹⁹ (100 000 gyventojų teko 239 įkalinti asmenys). Nuteistųjų skaičiaus sumažėjimas jau pats savaime sudaro sąlygas sklandesniam resocializacijos ir socialinės reabilitacijos proceso įgyvendinimui.

LR BVK 137 straipsnis nustato pagrindinius socialinės reabilitacijos tikslus ir formas. Pagrindiniai socialinės reabilitacijos tikslai yra šie:

- 1) padėti nuteistiesiems tapti įstatymus, žmogiškąsias vertybes ir visuomenės saugumą gerbiančiais žmonėmis;
- 2) išmokyti nuteistuosius gyvenimo tikslų siekti teisėtais būdais ir priemonėmis;
- 3) sudaryti sąlygas nuteistiesiems po bausmės atlikimo reintegrotis į visuomenę.

Pagrindinės socialinės reabilitacijos formos yra šios:

- 1) individualus ir grupinis darbas su nuteistaisiais, kuriuo siekiama skatinti nuteistuosius keisti savo elgesį bei išlaikyti šeimos ir kitus socialinius ryšius ir kuris dirbamas atsižvelgiant į nuteistųjų asmenybę, amžių, lytį, padarytos nusikalstamos veikos pobūdį, išsilavinimą, elgesį bausmės atlikimo metu ir kitas aplinkybes;
- 2) ilgalaikė nuteistųjų visuomeninio elgesio korekcija;
- 3) nuteistųjų socialinių, dvasinių ir kultūrinių poreikių tenkinimas;
- 4) pagalba sprendžiant nuteistųjų problemas;
- 5) kultūros, sporto ir kiti masiniai renginiai;
- 6) paskatinimo priemonių ir nuobaudų skyrimas nuteistiesiems.

Socialinės reabilitacijos procesas laikomas prioritetingu bausmių vykdymo sistemos veiklos sritimi. Lietuvos įkalinimo įstaigose jis organizuojamas programiniu principu. Vis daugiau nuteistųjų dalyvavimą socialinės reabilitacijos programose suvokia ne tik kaip didėjančią galimybę anksčiau išeiti į laisvę, bet ir kaip patiems reikalingą ir naudingą užsiėmimą. Kiekvienoje įstaigoje sudaromos, pagal poreikį koreguojamos ir vykdomos trys bazinės standartizuotos ir 18 skirtingų kitų socialinės reabilitacijos programų. Bazinių programų (nuteistųjų adaptacijos, nuteistųjų pataisos ir nuteistųjų integracijos į visuomenę) pagrindu sudaromas kiekvieno nuteistojo individualus pataisos planas, kuriame numatomas jo dalyvavimas atskirose socialinės reabilitacijos programose, atsižvelgiant į nuteistojo asmenybės ypatybes, išsilavinimą, profesinį parengimą, padaryto nusikaltimo pobūdį, laisvės

⁹⁹ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistiniai duomenys, prieiga per Internetą: <http://www.nplc.lt:8000/asis/>.

atėmimo bausmės laiką ir kitas aplinkybes. 2006 m. sausio 1 d. kalinimo įstaigose vykdomose socialinės reabilitacijos programose dalyvavo 5095 (72,7 proc.) nuteistieji¹⁰⁰.

Vykdamas nuteistųjų resocializacijos procesą, pirmenybė teikiama individualiam darbui. Pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintus normatyvus, kalinimo įstaigose vienam būrio viršininkui priskiriama 50 – 60 įkalintų asmenų. 2005 m. vienas būrio viršininkas dirbo vidutiniškai su 55 įkalintais asmenimis. Tačiau socialinių darbuotojų ir įkalintų asmenų santykis atskirose įstaigose labai skiriasi. Didžiausias krūvis tenka būrių viršininkams Alytaus pataisos namuose (72,2 asmenys) ir Šiaulių tardymo izoliatoriuje (76,9 asmenys).

Socialinės reabilitacijos tarnybų darbuotojams padeda 2003 m. įsteigtos psichologinės tarnybos. Jos yra svarbi naujovė, kurią įvedė LR BVK. Šių tarnybų darbuotojai vykdo psichologines nuteistųjų konsultacijas, atlieka nuteistųjų asmenybės psichologinius vertinimus, teikia rekomendacijas įkalinimo įstaigų administracijai dėl nuteistųjų psichologinių krizių, tarpasmeninių konfliktų sprendimo.

Ypatingas dėmesys skiriamas nepilnamečių socialinei reabilitacijai. Nuo 2005 m. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje - pataisos namuose pradėta diegti Nuteistųjų nepilnamečių apibrėžto grupinio užimtumo modelio sistema. Ši sistema padeda nusikaltusiems nepilnamečiams turiningiau leisti laiką pataisos įstaigoje ir skatina keisti vertybių skalę, mokantis gyventi be agresijos. Su vaikais ir paaugliais bendrauja trigubai daugiau suaugusių žmonių – ne tik Socialinių įgūdžių bei Krizių centrų darbuotojai, bet ir visi pataisos įstaigoje dirbantys žmonės. Siekdama įgyvendinti Nuteistųjų nepilnamečių apibrėžto grupinio užimtumo modelio sistemą, ši įstaiga 2004 m. pasirašė bendradarbiavimo sutartį su Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos Socialinių darbuotojų rengimo centru (SDRC), kuris surengė mokymo seminarus. 25 įstaigos darbuotojai išklausė specialų kursą pagal kvalifikacijos kėlimo programą ir gavo kvalifikacijos pažymėjimus. Šiuo metu dvylikoje grupių dirbama pagal 13 programų, tarp kurių – pilietinės atsakomybės ugdymas, narkotikų ir alkoholio vartojimo žalos suvokimas, agresijos mažinimas. Kartu su UAB „Ekonomikos mokymo centras“ parengta Praktinių įgūdžių tobulinimo programa. Ši programa vykdoma pagal Nuteistųjų nepilnamečių apibrėžto grupinio užimtumo modelio sistemą, kurios pagrindas – neformalus ugdymas ir švietėjiškas darbas. Užsiėmimuose dalyvauja visi nuteistieji.

¹⁰⁰ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1.

Tikimasi, kad grupinio užimtumo modelio įdiegimas bus pirmasis etapas įgyvendinant naują nuteistųjų nepilnamečių socialinės reabilitacijos sistemą ir kuriant pažangų užimtumo grupių funkcionavimo modelį.

Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius - pataisos namai Paramos fondui Europos socialinio fondo agentūrai pateikė ir laimėjo projektą „Nepilnamečių nuteistųjų socialinė integracija“ įgyvendinant 2004 – 2006 metų Bendrojo programavimo dokumento 2.3. priemonę „Socialinės atskirties prevencija ir socialinė integracija“. Šio projekto tikslas – vykdyti nepilnamečių nuteistųjų resocializacijos politiką: sudaryti sąlygas nuteistiesiems įgyti darbo rinkoje paklausią profesiją bei gauti profesionalių konsultavimo ir informavimo žinių ieškant darbo bei skatinti nepilnamečių nuteistųjų motyvaciją darbui ir mokymuisi. Projektas bus vykdomas 36 mėnesius, pradžia 2005 m. kovo mėn., pabaiga 2007 m. vasario mėn. Projekto biudžetas – 237 066 Lt.

Projekto vykdymo laikotarpiu 90 nepilnamečių nuteistųjų įgis duonos gaminių kepėjo kompetenciją. Per 2005 m. 18 nuteistųjų baigė 504 valandų duonos gaminių kepėjo kompetencijos mokymo kursą ir gavo pažymėjimus apie duonos gaminių kepėjo neformaliojo mokymo programos baigimą. 2005 m. rugsėjo mėn. mokymus pradėjo antroji 25 nuteistųjų nepilnamečių grupė, kuri sėkmingai išlaikė teorinio mokymo egzaminą ir nuo gruodžio mėnesio pradėjo atlikti praktiką partnerio VĮ prie Pravieniškių 1-ųjų pataisos namų kepykloje.

Visi įstaigoje laikomi nepilnamečiai dalyvavo Praktinių įgūdžių tobulinimo programos mokymuose. Paskaitas bei seminarus vedė programą parengęs UAB „Ekonomikos mokymo centras“. Paskaitas skaitė įvairių profesijų lektoriai: advokatas, psichologas, Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos specialistai. Seminarus vedė programuotojas, Kauno darbo rinkos atstovas. Programos metu nuteistiesiems buvo suteiktos darbo teisės žinių, nepilnamečiai nuteistieji išmoko save pristatyti darbdaviui, parašyti savo CV, prašymą priimti į darbą, sužinojo apie įsidarbinimo galimybes ES. Seminarų metu buvo mokomi dirbti kompiuteriu, patekti į darbo biržų tinklapius.

2005 m. balandžio 7 d. Kauno nepilnamečių tardymo izoliatoriuje - pataisos namuose pradėjo veikti Nuteistųjų nepilnamečių socialinių įgūdžių ugdymo centras. Jis įkurtas finansuojant Nyderlandų bendradarbiavimo su Centre ir Rytų Europa fondams. Centras skirtas formuoti nuteistųjų buitinius ir naujus socialinius įgūdžius, ugdyti gebėjimus pasirūpinti savimi išėjus į laisvę.

Centre bus toliau plečiamos ir tobulinamos socialinės reabilitacijos programos, kurios minėtoje įstaigoje vykdomos pagal Nuteistųjų nepilnamečių apibrėžto grupinio užimtumo modelio sistemą, t. y. dirbant individualiai ir grupėmis. Iš nedarnių šeimų kilę, tik „gatvės mokyklas“ išėję paaugliai dažniausiai ignoruoja ar nemoka pačių elementariausių buities dalykų. Jie nesirūpina asmens higiena, nesugeba prižiūrėti savo drabužių, susitvarkyti gyvenamosios aplinkos, pasigaminti maisto. Centre daug dėmesio skiriama ugdat visuomenėje priimtina nepilnamečių elgesį – bendravimo kultūrą, moralės normas. Centro veikla siekiama palengvinti nuteistųjų nepilnamečių integraciją į visuomenę stiprinant jų socialinius interesus, lavinant turimus gebėjimus, atskleidžiant talentą, ugdat vidinę kultūrą.

Kalėjimų departamentas nuo 2005 m. kovo mėn., pasirašęs sutartį su Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija ir Europos socialinio fondo agentūra, pradėjo vykdyti projektus „Išrinktieji“ ir „Nuteistųjų rengimas savarankiškam gyvenimui stiprinant motyvaciją integruotis į visuomenę ir darbo rinką“.

Projekto „Išrinktieji“ tikslas – sukurti paramos ir pagalbos priemonių tikslinės grupės asmenims profesinės reabilitacijos sistemą Lietuvoje. Projektui „Išrinktieji“ vykdyti buvo sudarytos tikslinės grupės iš specialistų, kurie vykdys pagrindinį darbą su projekte „Išrinktieji“ dalyvaujančiais nuteistaisiais. Iš viso yra atrinktas 81 specialistas iš projekte dalyvaujančių partnerių – Vilniaus 2 -ųjų, Panevėžio, Marijampolės ir Alytaus pataisos namų, Kauno, Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių ir Vilniaus regionų pataisos inspekcijų. 2005 m. tikslinės grupės specialistai išklausė 13 seminarų iš socialinės ir teisės sričių.

2005 m. pataisos namuose į projekto tikslinę grupę buvo įtraukti 57 nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę, iš jų – 6 moterys. Su šiais asmenimis buvo suintensyvinamas individualus darbas pataisos namuose. Pataisos namai apie šiuos asmenis informavo pataisos inspekcijas, kurių pareigūnai prieš jiems išeinant į laisvę susitiko su šių asmenų šeimos nariais, jų gyvenamosiose vietose aiškinosi jų įsidarbinimo galimybes.

Iki 2006 m. sausio 1 d. iš 57 pataisos namuose buvusių tikslinės grupės nuteistųjų, 23 nuteistieji, iš jų – 3 moterys, jau sugrįžo į laisvę ir yra pataisos inspekcijų priežiūroje. Apsilankyta visų jau išėjusių į laisvę lygtinai paleistųjų gyvenamosiose vietose, pradėta bendrauti su jų šeimos nariais ir artimaisiais ir potencialiais darbdaviais. Tikimasi, kad šio darbo dėka, lygtinai paleistieji galės tinkamai integruotis į visuomenę, susirasti savo vietą gyvenime ir nebusikalsti. Pataisos inspekcijų duomenimis, iš 23 tikslinės grupės lygtinai paleistųjų, 6 jau įsidarbino. Tačiau su šios pirmosios tikslinės grupės nuteistaisiais pataisos namuose dar nebuvo spėta atlikti visų projekte „Išrinktieji“ numatytų priemonių.

Projekto trukmė – 30 mėnesių (iki 2007 m. spalio 17 d.), bendra vertė – 2 mln. 419 tūkst. litų. Projektas finansuojamas tik iš Europos Sąjungos fondų lėšų.

Projekte „Nuteistųjų rengimas savarankiškam gyvenimui stiprinant motyvaciją integruotis į visuomenę ir darbo rinką” dalyvaus Kauno apskrityje esančios kalnimo įstaigos (keturios Pravieniškėse ir Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius - pataisos namai), kaip partneris – Kauno darbo birža. Šis projektas skirtas nuteistiesiems ir pataisos namų pareigūnams. Tikslinę grupę sudaro 3000 nuteistųjų ir 75 darbuotojai, dirbantys su nuteistaisiais. Tiesioginę šio projekto naudą gaus nuteistieji, atliekantys laisvės atėmimo bausmę Kauno apskrityje esančiuose pataisos namuose, ir pareigūnai, dirbantys su jais, o netiesioginę – darbdaviai ir visuomenė.

2005 m. buvo įrengtos mokymo klasės nuteistiesiems visuose projekte dalyvaujančiuose pataisos namuose. Nuo 2005 m. liepos iki lapkričio mėnesio buvo suformuota tikslinė grupė (75 specialistai), kuriems vyko mokymai Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose-atvirojoje kolonijoje. Tikslinės grupės specialistai išklausė du seminarus „Savianalizė ir psichologinis klimatas darbe“ bei „Bendradarbiavimo psichologija“ iš šešių numatytų seminarų. Specialistai teigiamai įvertino seminarus ir mano, kad įgytos ir atnaujintos žinios bus tikrai naudingos ateities darbinėje veikloje, padės teikti socialinę pagalbą bausmę atliekantiems tikslinės grupės asmenims (nuteistiesiems), sudarys jiems sąlygas ne tik gauti reikiamą informaciją, bet ir suformuoti praktinius įgūdžius, reikalingus jiems išėjus iš pataisos namų. Projekto partneriai jau gavo baldus kompiuterizuotoms darbo vietoms įrengti. Jam įgyvendinti bus įsigyti apie 30 personalinių kompiuterių, leidžiamos brošiūros, keliami darbuotojų kvalifikacija, sukurta speciali virtualių situacijų (simuliacinių žaidimų) programa, taip pat atskiras interneto tinklapis, kuriame bus pristatomi nuteistųjų – potencialių darbuotojų – gebėjimai. Projekto trukmė – 36 mėnesiai (iki 2008 m. kovo 1 d.), bendra vertė – 1 mln. 618 tūkst. litų. Projektą finansuos Europos Sąjungos fondai (95,45 proc.) ir Kalėjų departamentas.

2005 m. baigtas įgyvendinti projektas „Nuteistųjų profesinis mokymas ir praktinių įgūdžių tobulinimas“. Šio projekto pareiškėjas buvo Valstybės ir savivaldybių tarnautojų mokymo centras „Dainava“, o Kauno nepilnamečių tardymo izoliatorius - pataisos namai, Panevėžio ir Pravieniškių 1-ieji pataisos namai buvo partneriai. Įgyvendinus projektą 48 nuteistieji įgijo apdailininko specialybę ir 391 nuteistasis įgijo darbo paieškos ir prisistatymo darbdaviui praktinių mokymo įgūdžių, nes buvo įgyvendinama programa „Nuotolinio mokymo praktinių įgūdžių formavimas“, kaip sudėtinė šio projekto dalis.

2005 m. Kalėjimų departamentas ir jam pavaldžios įstaigos, kaip pareiškėjai, vykdė 11 projektų, finansuojamų iš Europos Sąjungos struktūrinių ir nacionalinių fondų lėšų.

Pagal apžvelgtas vykdomas programas matyti, kad yra gan ryškūs teigiami poslinkiai nuteistųjų socialinės rehabilitacijos srityje. Pagrindinė problema yra ta, kad tokios programos reikalauja nemažų finansinių išteklių ir svarbiausia tinkamai parengtų darbuotojų. Taip pat tam, kad galima būtų iš jų tikėtis pozityvių rezultatų, programos turi būti ilgalaikės. Su nuteistuoju turi būti dirbama ilgą laiką, norint pakeisti jo motyvaciją, išmokyti įgūdžių reikalingų gyvenimui laisvėje ir t.t.

Daugelis iš anksčiau minėtų programų vykdomos tik tam tikrose konkrečiose patalpose įstaigose, o ir pajusti jų naudą gali ne visi tose įstaigose kalintys nuteistieji. Kai kuriose programose dalyvauja tik dešimtys nuteistųjų, o lyginant su bendru nuteistųjų skaičiumi, tai asmenų gaunančių naudą procentas yra pakankamai menkas.

Sekantis aspektas yra tas, kad tokio pobūdžio veikla Lietuvoje yra nauja. Todėl jokių apčiuopiamų rezultatų iš kurių galima būtų spręsti apie vykdomos socialinės rehabilitacijos efektyvumą dar nėra. Kokias nors realesnes išvadas vertinant socialinės rehabilitacijos efektyvumą galima bus daryti ne anksčiau kaip po dešimties ar net daugiau metų. Šiuo metu galima tikrai vertinti užsienio šalių patirtį, kur efektyvus socialinės rehabilitacijos įgyvendinimas duoda teigiamų, visuomenei naudingų rezultatų.

Socialinės rehabilitacijos efektyvumui didelę reikšmę turi pačių nuteistųjų požiūris į ją. Tik nuteistųjų sąmoningumas ir šių programų naudingumo jiems patiems suvokimas, savanoriškas dalyvavimas bei iniciatyva gali duoti laukiamų rezultatų ir visuomenei gražinti pilnavertę asmenybę galinčią sklandžiai įsilieti į gyvenimą laisvėje.

Sekantis svarbus klausimas, kurį taip pat derėtų aptarti šiame skyriuje yra nuteistųjų sveikatos priežiūra.

Lietuvos kalnimo įstaigose organizuojama trijų lygių sveikatos priežiūra:

- 1) pirmasis lygis – ambulatorinė medicinos pagalba. Šias paslaugas teikia kiekvienoje kalnimo įstaigoje esanti sveikatos priežiūros tarnyba;
- 2) antrasis lygis – stacionarinė medicinos pagalba. Šias paslaugas teikia Laisvės atėmimo vietų ligoninė;
- 3) trečiasis lygis – medicinos pagalba viešosiose sveikatos priežiūros įstaigose. Ši pagalba teikiama įkalintiems asmenims, kai Laisvės atėmimo vietų ligoninė neturi galimybių arba teisės (pagal turimą licenciją) suteikti reikalingos medicinos pagalbos.

Plintanti narkomanija yra viena aktualiausių šių dienų Lietuvos problemų. Socialiniai veiksniai, didelis pelnas, gaunamas iš narkotikų verslo, didėjanti narkotikų pasiūla ir paklausa lemia narkomanijos plitimą ir su tuo susijusį nusikalstamumą. Daugėja vartojančių narkotikus asmenų, ypač tarp jaunimo. Narkotinių medžiagų plitimą laisvės atėmimo vietose lemia įprotis vartoti narkotikus dar būnant laisvėje, nepakankamas nuteistųjų užimtumas, vidinio ir išorinio pataisos įstaigų saugumo neužtikrinimas.

Sveikatos priežiūros tarnybos užtikrina ir teikia įstaigoje laikomiems asmenims, priklausomiems nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų, asmens sveikatos priežiūros paslaugas pagal kompetenciją ir licencijuotų paslaugų sąrašą, taip pat teikia pagalbą abstinencijos atvejais.

2006 m. sausio 1 d. daugiausia asmenų, turinčių priklausomybę narkotikams ir psichotropinėms medžiagoms, atliko bausmę Marijampolės pataisos namuose (458), Alytaus pataisos namuose (242), Pravieniškių 3-uosiuose pataisos namuose (130) ir Pravieniškių 1-uosiuose pataisos namuose (120).

Laisvės atėmimo vietose, kaip ir visoje Lietuvoje, išlieka aktuali tuberkuliozės problema. 2005 m., palyginti su 2004 m., laisvės atėmimo vietose sergamumas tuberkulioze (nauji atvejai) padidėjo. 2006 m. sausio 1 d. sergantys aktyvia tuberkulioze buvo 128 asmenys (2005 m. – 148)¹⁰¹.

Vis dar aktuali problema lieka sergamumas atsparia tuberkulioze. Tokių ligonių gydymas reikalauja didesnių finansinių lėšų.

Daugelis kalinių vartoja injekcinius narkotikus, ir tai daro ypač rizikingai: dalijasi švirškštais ir adatomis ir taip sudaro palankias sąlygas užsikrėsti ŽIV ir kitomis per kraują plintančiomis infekcijomis. Dauguma Alytaus kolonijoje užsikrėtusių ŽIV nuteistųjų pripažino, jog ŽIV galėjo užsikrėsti naudodami intraveninius narkotikus kalėjime.

2002 metais Kalėjimų departamentui priklausančių įkalinimo įstaigų sveikatos priežiūros tarnybų medikai anoniminiu klausimynu ir anonimine anketa apklausė 117 įvairiose įkalinimo įstaigose esančių nuteistųjų vyrų užsikrėtusių ŽIV. Tyrimo rezultatai parodė, kad nuteistieji, palyginus, gerai informuoti apie galimas infekcinių ligų apsaugojimo priemones: 85,7 proc. nuteistųjų žino, jog tam, kad apsaugoti nuo ŽIV visų rūšių lytiniuose santykiuose reikia naudotis prezervatyvais, 73,6 proc. žino, kad būtina atsisakyti į veną leidžiamų narkotikų, o 70,7 proc. respondentų informuoti, kad injekcijoms ir tatuiruotėms reikia

¹⁰¹ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1.

naudoti tik sterilias adatas. Mažiau – 35,2 proc. galvoja, kad norint apsisaugoti nuo ŽIV, būtina nesinaudoti užsikrėtusiojo ŽIV higienos priemonėmis, o 15,1 proc. mano, kad reikia vengti net prisilietimo prie asmens užsikrėtusio ŽIV. Nežiūrint į tai, kad kaliniai pakankamai gerai informuoti apie ŽIV perdavimo kelius ir rizikos veiksnius, tačiau turima informacija esamoje aplinkoje neužtikrina jų motyvacijos vengti rizikingo elgesio¹⁰².

Asmenų infekuotų ŽIV skaičius įkalinimo įstaigose buvo: 2003 m. sausio 1 d. – 283, atitinkamai 2004 m. – 220, 2005 m. – 292, 2006 m. – 252¹⁰³.

2005 m. pirmą kartą kalinimo įstaigose buvo nustatyti 2 asmenys, sergantys AIDS, iš jų viena moteris.

Rengiant socialinės reabilitacijos programas, narkomanijos prevencijai skiriamas ypatingas dėmesys. Visose įstaigose parengtos ir vykdomos narkomanijos prevencijos programos.

Vykdam Nacionalinę narkotikų kontrolės ir narkomanijos prevencijos 2004 – 2008 metų programą¹⁰⁴, buvo išleistas ir išplatintas Kalėjimų departamentui pavaldžioms įstaigoms informacinis leidinys „...Nuo dieviškos palaimos iki pragariškos kančios...“ (5000 egz.), organizuoti laisvės atėmimo vietų sveikatos priežiūros tarnybų specialistų mokymai ir tobulinimosi kursai, paskaitos nuteistiesiems.

2005 m. nuteistieji, dalyvaujantys Asmenų, kuriuos rengiamasi paleisti iš laisvės atėmimo vietų, teisinio ir socialinio švietimo programoje, supažindinami su narkotinių medžiagų vartojimo žala fizinei ir psichinei sveikatai, galimais neigiamais teisiniais ir socialiniais padariniais, su ŽIV/AIDS plitimo keliais bei apsisaugojimo būdais ir priemonėmis, taip pat su šalies sveikatos apsaugos sistema, sveikatos priežiūrą reglamentuojančiais įstatymais ir kitais teisės aktais, akcentuojami sveikos gyvensenos privalumai. Programoje dalyvavo apie 3600 nuteistųjų.

Suimtųjų ir nuteistųjų švietiškai veiklai išleistas informacinis leidinys „ŽIV/AIDS, tuberkuliozė ir jų koinfekcija“ (10000 egz.), kuriame pateikta informacija apie narkotinių medžiagų vartojimo žalą ir su tuo susijusias infekcines ligas.

Savo veiklą tęsia 2004 m. sausio 21 d. Vilniaus 2-uosiuose pataisos namuose įsteigta priklausomybę nuo alkoholio ir narkotinių bei psichotropinių medžiagų turinčių nuteistųjų

¹⁰² ČAPLINSKIENĖ I., ČAPLINSKAS S., GRIŠKEVIČIUS A. Narkotikų vartojimas ir ŽIV infekcija įkalinimo įstaigose. *Medicina*, 2003, T. 39 Nr. 8 psl. 797-803.

¹⁰³ Kalėjimų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1.

¹⁰⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės narkomanijos prevencijos ir narkotikų kontrolės 2004 – 2008 m. strategijos patvirtinimo“. Valstybės Žinios, 2003, Nr. 94 – 4251.

reabilitacijos grupė. Į ją buvo priimti tie, kurie norėjo suvokti save, įvardyti savo silpnybes ir buvo pasiryžę jų atsikratyti. Praėjus dvejiems metams po reabilitacijos grupės įsteigimo, darbo rezultatai rodo, kad tiek grupės steigimas, tiek darbas su šioje grupėje esančiais nuteistaisiais, pasiteisino. Iš viso šio grupėje gydėsi 28 nuteistieji, 13 iš jų jau išėjo į laisvę.

2005 m. Pravieniškių 1-uosiuose pataisos namuose buvo vykdomas projektas „Narkomanijos ir ŽIV/AIDS prevencija Pravieniškių 1-uosiuose pataisos namuose – ŽIV/AIDS fondas“ remiant Kanados ambasada. Vykdam šį projektą buvo pasirašyta sutartis su Lietuvos AIDS centru dėl 14 užsiėmimų nuteistųjų grupėms narkomanijos ir ŽIV/AIDS prevencijos tematika.

Pravieniškių 2-uosiuose pataisos namuose - atvirojoje kolonijoje veikia 2003 m. įkurtas Alternatyvios reabilitacijos centras. Šio centro tikslas – padėti nuteistiesiems atsisakyti alkoholio ir narkotinių medžiagų priklausomybės. Šiuo metu centre gydosi 31 nuteistasis.

Panevėžio pataisos namuose veikia dvi Priklausomybės ligų gydymo ir psichologinės reabilitacijos grupės. Dabar šiose grupėse besigydančių nuo priklausomybės ligų pagal Minesotos programą ir lankančių užsiėmimus yra apie 40 nuteistųjų.

Kadangi visiškai užkardyti narkotikų šalies įkalinimo įstaigose nepavyksta, tai tam, kad pristabdyti kraujo keliu perduodamų infekcijų plitimą, reikėtų įkalinimo įstaigose taikyti Pasaulinės Sveikatos Organizacijos (PSO) rekomendacijas: vykdyti žalos mažinimo programas, išplėsti dezinfekantų prieinamumą, steigti laisvas nuo narkotikų zonas, gydyti narkomanus. Rekomenduojama, kad kaliniai ir personalas būtų informuojami apie ŽIV perdavimo priemones, ypač atsižvelgiant į tai, kokie ŽIV infekcijos plitimo būdai sudaro didžiausią riziką įkalinimo įstaigose. Akcentuojama, kad visa medžiaga, platinama įkalinimo įstaigose, turi atitikti kalinių išsilavinimo lygį. Jiems turi būti paaiškinta, koks elgesys gali baigtis ŽIV perdavimu. Taip pat reikia nuodugniai paaiškinti prezervatyvų vaidmenį mažinant ŽIV perdavimo riziką, tačiau jie turi būti laisvai prieinami¹⁰⁵. Pagal apžvelgtas Lietuvoje vykdomas narkotikų ir ŽIV prevencijos programas matyti, kad, pagal galimybes, stengiamasi vykdyti narkotikų prevenciją pataisos įstaigose, tačiau daugeliui priemonių vykdyti akivaizdžiai trūksta lėšų (pvz. nemokamų prezervatyvų ar švirktų prieinamumui).

Politinis ryžtas kaliniams teikti tokias pat medicinos ir socialines paslaugas, kokios prieinamos laisvėje esantiems narkomanams, turi prasmę tik tuomet, kai tokį pasiryžimą lydi reikalingos investicijos ir lėšos.

¹⁰⁵ *World Health Organization. WHO guidelines on HIV infection and AIDS in prison. Geneva, 1993.*

2.5. Paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinė adaptacija

Paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinė adaptacija – tai asmens prisitaikymas prie socialinės aplinkos, įsisąmoninimas jai būdingų taisyklių, normų, socialinių pozicijų ir nuostatų, taip pat įgijimas įgūdžių, suteikiančių galimybę buvusiam laisvės atėmimo vietoje normaliai gyventi laisvų žmonių visuomenėje¹⁰⁶.

Nuteistieji ir asmenys, paleisti iš laisvės atėmimo vietų, sudaro nemažą specifinę asmenų grupę, kuriai reikia kompleksinės socialinės paramos. Ja siekiama sudaryti būtiniausias gyvenimo sąlygas iš laisvės atėmimo vietų paleistiems asmenims, praradusiems socialinius ryšius, profesinius ir darbo įgūdžius, nesiorientuojantiems darbo rinkoje, turintiems psichologinių adaptavimosi visuomenėje sunkumų.

Yra daug veiksnių, objektyviai apsunkinančių asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, adaptaciją. Laisvės atėmimas neišvengiamai yra susijęs su daugeliu neigiamų socialinių padarinių tiek pačiam nuteistajam, tiek visai visuomenei. Vienas iš tokių padarinių – tai daugelio socialiai naudingų ryšių nutrūkimas su šeima, giminaičiais, pažįstamais asmenimis, darbovietės kolektyvu. Norint minimizuoti šių ryšių nutrūkimo padarinių poveikį, bausmių vykdymo įstatymas numato kompensacinio pobūdžio priemones (pvz. nuteistiesiems laisvės atėmimu neribojamas laiškų siuntimas ir gavimas, suteikiami trumpalaikiai ir ilgalaikiai pasimatymai). Tačiau šios priemonės negali pakeisti reguliaraus ar nuolatinio betarpiško bendravimo. Kitas iš neigiamų padarinių – tai nuteistojo laisvės atėmimu apgyvendinimas su kitais tokiais pačiais asmenimis kaip jis, t.y. su nusikaltėliais. Natūralu, kad tokia aplinka negali nedaryti neigiamo poveikio nuteistajam, ypač jeigu jis atlieka bausmę pirmą kartą ir yra apibudinamas kaip nelabai socialiai ir moraliai žlugusi asmenybė. Kompensacinės priemonės pasireiškia laikant atskirai arba izoliuotai pirmą kartą atliekančius laisvės atėmimo bausmę nuteistuosius nuo anksčiau šią bausmę atliekančių nuteistųjų. Vis dėlto šitaip skirstant, neatsižvelgiama į nuteistųjų individualias savybes, nes pavojingas nusikaltėlis gali turėti vieną teistumą, bet būti padaręs daug dar neatskleistų nusikalstamų veikų, o kitas nuteistasis taip pat gali turėti vieną teistumą, tačiau už nusikalstamą veiką, kuri buvo padaryta susiklosčius tam tikroms specifinėms aplinkybėms. Esant tokiai situacijai, pirmasis nuteistasis gali daryti didesnę neigiamą poveikį kitiems nuteistiesiems negu antrasis.

¹⁰⁶ BLAŽEVIČIUS J., DERMONTAS J., STALIORAITIS P., USIK D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė.. Lietuvos teisės universitetas, Vilnius 2004, p. 406.*

Kita priežastis, apsunkinanti adaptaciją, yra susijusi su tuo, kad nuteistieji atpranta savarankiškai priimti sprendimus. Visą gyvenimo laisvės atėmimo vietoje tvarką lemia jos administracijos sprendimai: nuteistieji neplanuoja savo biudžeto, neturi grynųjų pinigų, nesinaudoja visuomeniniu transportu, nesirūpina gyvenamąja patalpa, drabužiais, maisto produktais. Nuteistieji laisvės atėmimu tampa socialiai pasyvūs, jiems sunku spręsti buitines problemas, su kuriomis susiduria paleisti iš laisvės atėmimo vietų.

Kiekvienais metais Lietuvoje iš laisvės atėmimo vietų paleidžiama vidutiniškai apie 4000 asmenų, pvz., 2004 m. – 4566, 2005 m. – 4116, 2006 m. – 3963 nuteistieji¹⁰⁷. Teisiniai bausmių vykdymo santykiai tarp valstybės ir nuteistojo laisvės atėmimu formaliai išnyksta paleidus asmenį iš bausmės atlikimo vietos.

Vakarų Europos valstybių patirtis leidžia teigti, kad valstybė net ir nutrūkus bausmių vykdymo santykiams turi priimti tam tikrus papildomus įsipareigojimus. Savaimė suprantama, šių pareigų apimtį nulemia valstybės finansinės – ekonominės bei organizacinės galimybės, tačiau tam tikra valstybės parama sprendžiant tokių asmenų įdarbinimo bei gyvenamojo būsto klausimus, taip pat socialinę pagalbą ir priežiūrą tikrai turėtų įtakos recidyviniam nusikalstamumui. Net finansiniu požiūriu recidyvinio nusikalstamumo prevencija būtų žymiai pigesnė, nes vienos darbo vietos įsteigimas iš laisvės atėmimo vietos grįžusiam asmeniui valstybei per metus kainuoja apie 2000 litų, o nuteistojo laisvės atėmimu išlaikymas per metus tris – penkis kartus brangesnis¹⁰⁸.

2003 m. Lietuvos Respublikos Seimo patvirtintos Nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos¹⁰⁹ 37 – 39 punktuose rašoma:

„37. Nemažą dalį nusikaltimų pakartotinai padaro asmenys, jau atlikę bausmę. Teistumas turi kuo mažiau socialiai neigiamai paženklinti asmenį, o bausmės atlikimas neturėtų būti veiksnys, ribojantis nuteistojo galimybes pasirinkti socialiai priimtina gyvenimo būdą.

38. Siekiant sumažinti nusikaltimų recidyvą, turi būti tobulinama teistų asmenų socialinės adaptacijos sistema, kuri užtikrintų specializuotų socialinių paslaugų tokiems asmenims teikimą, padėtų prisitaikyti prie gyvenimo visuomenėje, atkurti turėtą ar įgyti aukštesnę visuomeninę padėtį.

¹⁰⁷ Kalėjimų departamento prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statistiniai duomenys, prieiga per Internetą: <http://www.nplc.lt:8000/asis/>.

¹⁰⁸ ŠVEDAS G. *Laisvės atėmimo bausmė: baudžiamosios politikos, baudžiamieji teisiniai ir vykdymo aspektai*. Teisinės informacijos centras, Vilnius, 2003: p. 134.

¹⁰⁹ Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX – 1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“. Valstybės Žinios, 2003, Nr. 32-1318: 37-39 punktai.

39. Baigiantiems atlikti bausmę, išeinantiems iš įkalinimo įstaigų asmenims, ypač praradusiems socialinius ryšius, minėtų įstaigų administracija, o šiems grįžus iš įkalinimo įstaigų - kitos atsakingos valstybės, apskričių, savivaldybių institucijos turi užtikrinti įstatymų ir kitų teisės aktų nustatytą socialinių paslaugų teikimą (informacijos apie socialinės paramos formas ir galimybes suteikimo, laikino apgyvendinimo, materialinės, psichologinės, medicininės, švietimo, konsultacinės paramos, mokymo, darbo paieškos ir kitų)“.

Norint palengvinti asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinę adaptaciją, numatyta specialių normų sistema, kuri, viena vertus, padeda paleistiesiems spręsti svarbiausias problemas, kurių jie patys dažniausiai spręsti negali (įsidarbinti, susirasti būstą), o kita vertus, nustato socialinę kontrolę tų paleistųjų ir laisvės atėmimo vietų, iš kurių galima laukti kokių nors antivisuomeninių veiksmų, tarp jų ir naujų nusikalstamų veikų.

Paleidžiami iš laisvės atėmimo vietų asmenys nustatyta tvarka aprūpinami kelionės į jų gyvenamąją vietą bilietais ar pinigais bilietui, maisto produktais ar maistpinigiais, apranga, o tiems, kurie neturi pakankamai pinigų asmeninėje sąskaitoje, išmokama vienkartinė pašalpa. Nuo 2003 m. gegužės 1 d. numatyta paleidžiamiesiems iš pataisos įstaigų neįgaliesiems, neturintiems pakankamai (bent 2 minimalaus gyvenimo lygio (toliau vadinama – MGL) dydžio) pinigų sumos asmeninėje sąskaitoje, išmokėti vienkartinę pašalpą – iki 2 MGL dydžio.

Daugiau kaip trečdalis asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, neprašo socialinės paramos. Galima spėlioti, ar socialinės paramos jiems išties nereikia, ar jie nežino, kad galėtų gauti paramą, ar nesitiki sulaukti didesnės pagalbos. Tikėtina, jog daugelis šių asmenų nesikreipia ne todėl, kad jiems paramos nereikėtų. Paprasčiausiai jie stokoja informacijos, nenori ko nors prašyti iš valstybės arba visai nesitiki gauti reikiamos paramos.

Socialinė parama nuteistiesiems, paleistiems iš laisvės atėmimo vietų yra itin svarbi. Toks asmuo susiduria su gyvenamojo būsto, įsidarbinimo, materialinės paramos ir kitomis problemomis. Darbo ir socialinių tyrimų institutas 2001 metais šešiose Lietuvos pataisos įstaigose atliko tyrimą ir nustatė, kad dauguma grįžusių iš pataisos įstaigų nuteistųjų norėtų įvairios valstybės ir savivaldybių institucijų paramos: piniginių išmokų (84 procentai), pagalbos susirandant darbą (57 procentai, o kad norėtų dirbti, nurodė 62 procentai), pagalbos tvarkant dokumentus (35 procentai). Šios paramos stoka lemia recidyvinį nusikalstamumą, pvz., 2005 metais 918 nuteistųjų pradėtas ikiteisminis tyrimas dėl naujų nusikalstamų veikų (9,1 procento), 1386 asmenys, buvę pataisos inspekcijų įskaitoje, nuteisti už naujas nusikalstamas veikas (13,7 procento).

Socialinės paslaugos sudaro didžiąją paramos, teikiamos paleistiems iš laisvės atėmimo vietų asmenims, dalį. Į šias paslaugas įeina informacijos ir konsultacijų teikimas, asmens dokumentų išdavimas, laikinojo apgyvendinimo paslauga, terminuotas nemokamas maitinimas ir t.t. Praktika rodo, kad nemokamo maitinimo talonai buvo skiriami ne visiems pageidaujantiems, tačiau labdaros valgyklos priimdavo visus norinčius pavalgyti. 2003 metų pradžioje 12 savivaldybių veikė 22 nakvynės namai, galintys vienu metu priimti iki 800 asmenų. Trūko kompleksiskai veikiančių specializuotų įstaigų, todėl kai kuriose savivaldybėse apnakvindinimo poreikis tenkintas nepakankamai. Labiausiai šios paslaugos reikėjo Vilniuje, kur kreipėsi daugiau kaip pusė visų asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų.

„Nuteistųjų ir grįžusių iš kardo kalnimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 2004 – 2007 metų programoje“¹¹⁰, patvirtintoje Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu, numatyta steigti socialinės adaptacijos institucijas buvusiems kaliniams – tarnybas, nakvynės namus, dienos centrus ir pan., tačiau minėtos priemonės nevykdomos.

Bene opiausia asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės integracijos problema – įsidarbinimas. Tai dažniausiai potencialiai aktyviausio ir darbingiausio amžiaus asmenys. Turimas menkas išsilavinimas ir kitos priežastys juos stumia į tas bedarbių grupes, kurioms sunkiausia įsidarbinti.

Atsižvelgiant į tai, kad daugeliui nuteistųjų laisvė atimama pakankamai ilgam laikui (trečdalis nuteistųjų yra izoliuoti nuo 3 iki 5 metų, kitas trečdalis – nuo 5 iki 10 metų) ir į tai, kad dauguma jų neturi galimybės dirbti laisvės atėmimo vietose, darytina išvada, jog nemažai asmenų, paleidžiamų iš laisvės atėmimo vietų, būna praradę darbo įgūdžius.

Tačiau iš visų asmenų, kurie paleisti iš laisvės atėmimo vietų kreipėsi į teritorines darbo biržas, maždaug 70 procentų nenorėjo susirasti darbo, jiems kur kas labiau rūpėjo pusę metų gauti pagal įstatymus priklausančią bedarbio pašalpą. Lietuvos darbo birža prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos, bendradarbiaudama su laisvės atėmimo vietų administracija, policijos komisariatais, savivaldybių socialinės paramos skyriais (centrais), pataisos inspekcijomis, 2001–2002 metais organizavo asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, profesinį mokymą ir įdarbinimą. 2001 metais į teritorines darbo biržas kreipėsi 3715 asmenų,

¹¹⁰ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. nutarimas Nr. 1179 “Dėl nuteistųjų ir grįžusių iš kardo kalnimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos programos patvirtinimo“. Valstybės Žinios, 1999, Nr. 91-2676; 2004 Nr. 23-709.

paleistų iš laisvės atėmimo vietų (iš jų 1005 asmenis pavyko įdarbinti). Norėjo įgyti profesiją ar persikvalifikuoti maždaug 8 procentai šių asmenų, atėjusių į teritorines darbo biržas. Mokyti paklausių darbo rinkoje profesijų 2001 metais buvo pasiūsti 109 asmenys, nuolatinį darbą gavo 68 parengti asmenys. 2002 metais į teritorines darbo biržas kreipėsi 4789 asmenys, norinčių įgyti profesiją ar persikvalifikuoti buvo 15 procentų, nuolatinio ar terminuoto darbo vietose buvo įdarbinti 858 šios grupės asmenys. Mokyti paklausių darbo rinkoje profesijų pasiūsti 159 asmenys, iš jų įdarbintas 61 asmuo. Įsteigtose naujose darbo vietose, panaudojant užimtumo rėmimo subsidijas, buvo įdarbinta 50 asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų.

Daugiausia rūpesčių, įdarbindami asmenis, paleistus iš laisvės atėmimo vietų, turi didieji miestai: Vilnius, Kaunas, Klaipėda, Šiauliai ir Panevėžys.

Šiuo metu socialinės paramos teikimą nuteistiesiems numato Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas¹¹¹, Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas¹¹², Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas¹¹³, Bausmių vykdymo kodeksas, Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalnimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“¹¹⁴ ir kiti Lietuvos Respublikos teisės aktai. Šie teisės aktai atitinkamai numato galimybę nuteistajam gauti socialines paslaugas, socialinę globą, pašalpas ir pinigines išmokas, šalpa daiktais.

Faktiškai teikiama socialinė parama daugiau skirta trumpalaikiam tiesioginių fizinių gyvenimo poreikių tenkinimui, o ne ateities problemų sprendimui, ji neatitinka tikrųjų socialinės integracijos tikslų. Didžiausią teikiamos socialinės paramos dalį sudaro vienkartinės piniginės pašalpos, o ne socialinės paslaugos. Daugelyje savivaldybių apskritai nėra jokių specializuotų įstaigų (nakvynės namų, labdaros valgyklų), ir socialinę paramą teikia tik socialinės paramos skyriai (centrai).

Asmenims, paleistiems iš laisvės atėmimo vietų, aktuali sveikatos priežiūra, dažnai būtina gydyti tuberkuliozę, priklausomybės ligas, reikia psichiatro ar psichologo pagalbos.

¹¹¹ Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas. Valstybės Žinios, 2006, Nr.17-589.

¹¹² Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas. Valstybės Žinios, 2006, Nr. 73-2762.

¹¹³ Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas, Valstybės Žinios, 2003, Nr. 73-3352; 2006, Nr. 130-4889.

¹¹⁴ Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimas Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalnimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“. Valstybės Žinios, 1996, Nr. 119-2796.

Asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, socialinės paramos sistemai tobulinti būtina centralizuotai ir savivaldybėse kaupti informaciją apie visas institucijas ir organizacijas, teikiančias socialines ir psichologines paslaugas šiems asmenims, plėtoti jų bendradarbiavimą. Pakankama ir išsami informacija apie šias paslaugas padėtų tobulinti esamą sistemą, padarytų ją veiksmingesnę, įgalintų kryptingai šalinti socialinės paramos spragas, išvengti dubliavimo (asmuo gali pasinaudoti kelių institucijų ar organizacijų teikiama pagalba, o tai skatina priklausomybę nuo socialinės paramos, bet ne savarankiškumą).

Sudarant Lietuvos Respublikos valstybės biudžetą ir savivaldybių biudžetus, būtina numatyti finansinius išteklius, skirtus optimaliam institucijų, kurios rūpinasi nuteistaisiais ir asmenimis, paleistais iš laisvės atėmimo vietų, funkcionavimui ir paramai šiems asmenims užtikrinti. Be to, būtina diegti naujas projektines finansavimo formas, pritraukti lėšų iš įvairių fondų ir privačių asmenų.

Socialinės integracijos ir užimtumo programos, vykdomos laisvės atėmimo vietose ir laisvėje, turėtų būti glaudžiai susijusios. Siekiant to paties tikslo, su nuteistuoju būtina pradėti dirbti dar jam esant laisvės atėmimo vietoje (apie laisvės atėmimo vietose vykdomas programas kalbėta 2.4. šio darbo skyriuje).

Laisvės atėmimo vietose ir institucijose bei organizacijose, teikiančiose nuteistiesiems ir asmenims, paleistiesiems iš laisvės atėmimo vietų, socialinę paramą, turi būti vykdomas informacinis (šviečiamasis) darbas – organizuojamos paskaitos, seminarai, o informacija pateikiama patrauklia forma.

Tikslinga skatinti dienos centrų, kuriuose asmenys, paleisti iš laisvės atėmimo vietų, galėtų gauti kompleksinę pagalbą, steigimą. Tokiuose centruose jie galėtų rinktis į tarpusavio pagalbos grupes, kurių paskirtis – padėti vieni kitiems, turintiems panašios patirties. Nakvynės namų steigimas nėra pakankama priemonė minimaliems buvusių kalinių socialiniams poreikiams užtikrinti, nes būtina išspręsti šių asmenų užimtumo klausimą.

Steigiant nakvynės namus, socialinės paramos, adaptacijos centrus ir kitas institucijas, būtina atsižvelgti ir įvertinti asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, teritorinį pasiskirstymą. Daugiausia šių asmenų savo ateitį sieja su didmiesčiais (nors tai ir nėra pageidautina tendencija), nes ten daugiau galimybių, todėl atitinkamai daugiau minėtų įstaigų turėtų būti steigiami tuose miestuose. Savivaldybėse, kurių teritorijoje socialinės paramos prašo daug asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų, tikslinga steigti specialius socialinės adaptacijos centrus.

Norint sulaukti geriausių rezultatų reikėtų visus elementus sujungti į vieną nuoseklią socialinės adaptacijos sistemą, į kurią reikėtų įtraukti ne tik priemonės įgyvendinamas po bausmės atlikimo, bet ir priemones, taikomas laisvės atėmimo vietose t.y. bendrąjį lavinimą, profesinį mokymą ir socialinės reabilitacijos programas. Taigi, asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų socialinė adaptacija turi būti grindžiama visokeriopa, kompleksiškai teikiama socialine parama.

IŠVADOS

Apibendrinant reikėtų daryti sekančias išvadas:

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas nepateikia laisvės atėmimo bausmės sampratos ir išsamiai neapibrėžia šios bausmės turinio. Teisės literatūroje taip pat nėra vienareikšmiško šios sampratos traktavimo. Tokia baudžiamojo įstatymo spraga kelia tiek teisinių, tiek praktinių problemų nustatant laisvės atėmimu nuteisto asmens teisinę padėtį. Laisvės atėmimo bausmę galima būtų apibrėžti kaip nusikaltimą padariusio asmens izoliaciją pagal įsiteisėjusį apkaltinamąjį teismo nuosprendį, patalpinant jį tam tikram laikotarpiui į specialią pataisos įstaigą, siekiant jo pataisymo tikslo. Laisvės atėmimo bausmės turinį, t.y. teisių ir laisvių ribojimą bei specialių teisių ir pareigų nustatymą, turėtų išsamiai reglamentuoti baudžiamasis įstatymas, o jo realizavimo tvarką – bausmių vykdymo teisės aktai.
2. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 41 straipsnis nurodo tik bendrus visoms bausmėms keliamus tikslus. Pagrindine (esmine) bausmės paskirtimi reikėtų pripažinti individualią prevenciją, o laisvės atėmimui kelti nusikaltimą padariusio asmens pataisymo tikslą (ne įbauginimo ar galimybės padaryti nusikaltimą atėmimo tikslus).
3. Laisvės atėmimo bausmės režimas yra kompleksas specialių priemonių, turinčių garantuoti įkalinimo įstaigos saugumą ir užkirsti kelią galimiems nuteistųjų pabėgimams, todėl nuo režimo negali priklausyti kalinio teisinė padėtis. Jis gali nustatyti tik kai kurių nuteistojo laisvės atėmimu teisių, laisvių ir pareigų specifinę realizavimo tvarką ir tai tik tiek, kiek tai susiję su režimo sfera. Nors Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksas laisvės atėmimo bausmių vykdymo režimą laiko viena iš nuteistųjų laisvės atėmimu pataisos priemonių, tačiau jo užtikrinimo priemonės leidžia teigti, kad režimas yra labiau siejamas su vidinio ir išorinio pataisos įstaigos saugumo užtikrinimu.
4. Nuteistųjų darbas turėtų būti pareiga, kurios neatlikus be svarbios priežasties, būtų galima netekti tik dirbantiems nuteistiesiems suteiktų gėrybių ir lengvatų. Nuteistieji laisvės atėmimu į darbą turi būti įtraukiami atsižvelgiant ne tik į jų sveikatą bei turimą specialybę, bet ir į fizinius bei protinius sugebėjimus, net nuteistojo pageidavimus, sudarant bent minimalią pasirinkimo galimybę. Atsižvelgiant į tai, kad viena

pagrindinių nuteistųjų laisvės atėmimu įdarbinimo problemų yra ribotas darbo vietų skaičius valstybinėse įmonėse prie pataisos įstaigų, valstybė turėtų ieškoti būdų kaip įtraukti į darbinę veiklą kuo daugiau nuteistųjų. Tai galėtų būti daroma nustatant atitinkamus prioritetus skirstant valstybės biudžetą, jei yra galimybė panaudojant Europos Sąjungos fondus arba pritraukiant privatų kapitalą. Tačiau pastarajam dalykui įgyvendinti reikėtų tinkamai paruošti įstatyminę bazę, pvz. privatiems subjektams įtraukiantiems į darbinę veiklą nuteistuosius nustatyti mokesťines lengvatas ar kitoki dalinį išlaidų kompensavimą. O skatinant nuteistųjų savarankiškumą ir atsakomybės jausmą tikslinga būtų leisti jiems dažniau dirbti už pataisos įstaigos ribų.

5. Nuteistųjų laisvės atėmimu bendrasis lavinimas bei profesinis mokymas yra nuteistųjų pataisos priemonės, kurių teisinis reglamentavimas ir realizavimo tvarka ne visiškai atitinka tarptautinės teisės aktų bausmių vykdymo klausimais reikalavimus. Bendrąjį lavinimą ir profesinį mokymą reikėtų vertinti taip pat kaip ir kitas pataisos priemones, pvz. nuteistųjų laisvės atėmimu darbą, todėl švietimas turėtų būti vykdomas ne nuteistojo laisvalaikio metu, o dalyvaujantiems švietimo programose nuteistiesiems turėtų būti mokama pašalpa ar stipendija. Profesinis mokymas ar kvalifikacijos kėlimas turėtų būti siejamas su nuteistojo paleidimu į laisvę, t.y. turėtų būti glaudus bendradarbiavimas su teritorinėmis darbo biržomis, kuris orientuotų profesinio mokymo kryptis į būsimas paklausias rinkoje specialybes. Reikėtų pažymėti, kad toks bendradarbiavimas jau pradėtas ir pagal galimybes (kurios šiai dienai nėra labai ženklios) stengiamasi įgyvendinti minėtą tikslą.
6. Socialinės reabilitacijos procesas laikomas prioritetine bausmių vykdymo sistemos veiklos sritimi. Lietuvos įkalinimo įstaigose jis organizuojamas programiniu principu. Pagal vykdomas programas matyti, kad yra gan ryškūs teigiami poslinkiai nuteistųjų socialinės reabilitacijos srityje. Pagrindinė problema yra ta, kad tokios programos reikalauja nemažų finansinių išteklių ir tinkamai parengtų darbuotojų. Taip pat tam, kad galima būtų iš jų tikėtis pozityvių rezultatų, programos turi būti ilgalaikės. Su nuteistuojų turi būti dirbama ilgą laiką, norint pakeisti jo motyvaciją, išmokyti įgūdžių reikalingų gyvenimui laisvėje ir t.t. Be to, socialinės reabilitacijos efektyvumui didelę reikšmę turi pačių nuteistųjų požiūris į tai. Tik nuteistųjų sąmoningumas ir šių programų naudingumo jiems patiems suvokimas, savanoriškas

- dalyvavimas bei iniciatyva gali duoti laukiamų rezultatų ir visuomenei gražinti pilnavertę asmenybę galinčią sklandžiai įsilieti į gyvenimą laisvėje.
7. Valstybė, net ir nutrūkus bausmių vykdymo teisiniams santykiams, privalo priimti tam tikrus papildomus įsipareigojimus ir sudaryti tiek įstatymines, tiek praktines prielaidas buvusiems kaliniams sugrįžti į normalų visuomeninį gyvenimą. Kad nuteistieji, gautų veiksmingesnę socialinę paramą, būtina stiprinti pataisos įstaigų, savivaldybių institucijų ir teritorinių darbo biržų bendradarbiavimą. Taip pat į šį procesą derėtų įtraukti ir visuomenines organizacijas. Daugiausia valstybės, savivaldos institucijų bei visuomeninių organizacijų dėmesio turėtų būti sutelkta buvusio kalinio darbo vietos ir gyvenamojo būsto problemoms spręsti. Norint sulaukti geriausių rezultatų reikėtų visus elementus sujungti į vieną nuoseklią socialinės adaptacijos sistemą, į kurią reikėtų įtraukti ne tik priemones įgyvendinamas po bausmės atlikimo, bet ir priemones, taikomas laisvės atėmimo vietose t.y. bendrąjį lavinimą, profesinį mokymą ir socialinės reabilitacijos programas. Taigi, asmenų, paleistų iš laisvės atėmimo vietų socialinė adaptacija turi būti grindžiama visokeriopa, kompleksiskai teikiama socialine parama.

Laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemos Lietuvoje
Problems of Execution of Imprisonment Sentences in Lithuania

SANTRAUKA

Lietuvos bausmių vykdymo sistemos reformą lėmė pasikeitimai visuomenės gyvenime, rinkos ekonomika, Lietuvos tarptautiniai santykiai ir narystė tarptautinėse organizacijose bei poreikis keisti bausmių vykdymo sistemos statusą bei pavaldumą, humanizuoti nuteistųjų asmenų bausmės vykdymo sąlygas, sukurti efektyvų nuteistųjų asmenų integracijos į visuomenę procesą bei efektyviai administruoti bausmių vykdymo sistemai skiriamas lėšas.

Buvusi uždara sovietinė pataisos įstaigų sistema nebeatitiko Europos šalių bausmių vykdymo standartų, neužtikrino pagrindinių žmogaus teisių ir laisvių įgyvendinimo, elgesio su įkalintais asmenimis minimalių taisyklių.

Naujausias Lietuvos teisinės sistemos, kartu ir bausmių vykdymo sistemos, reformos etapas – tai naujų baudžiamųjų įstatymų įsigaliojimas 2003 m. gegužės 1 d. Rengiant naujuosius Lietuvos Respublikos baudžiamąjį kodeksą ir Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodeksą, buvo vadovaujama Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencijoje, Europos konvencijoje prieš kankinimą ir kitokį žiaurų nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą, Europos kalnimo įstaigų taisyklėse išdėstytais principais. Bausmių vykdymo sistemos reformos metu daugiausia dėmesio buvo skiriama laisvės atėmimo bausmės vykdymui.

Statistiniai duomenys rodo, kad Lietuvai vis dar būdingas dažnas ir ilgalaikis laisvės atėmimo bausmės taikymas. Tokia situacija kelia abejonių dėl pačios laisvės atėmimo bausmės efektyvumo. Tai paskatino atlikti išsamesnę laisvės atėmimo bausmės vykdymo sistemos problemų analizę (tiriamas laikotarpis po minėtų kodeksų įsigaliojimo).

Darbo tikslas - atskleisti laisvės atėmimo bausmės sąvoką bei apibrėžti jos paskirtį. Tam skiriama pirmoji darbo dalis. Antroje dalyje tiriama laisvės atėmimo bausmės vykdymo problematika. Tai daroma analizuojant atskirus laisvės atėmimo bausmės vykdymo aspektus – laisvės atėmimo bausmės režimą; nuteistųjų laisvės atėmimu darbą; nuteistųjų laisvės atėmimu bendrąjį lavinimą ir profesinį mokymą; nuteistųjų laisvės atėmimu socialinę reabilitaciją bei paleistų iš laisvės atėmimo vietų asmenų socialinę adaptaciją.

Problems of Execution of Imprisonment Sentences in Lithuania

SUMMARY

The reforms in the system of execution of sentences in Lithuania were determined by the changes in the life of society, market economy, international relationships of Lithuania and membership in international organizations as well as the need to change status and jurisdiction of the system of execution of sentences, make the conditions of execution of sentences of convicted persons more human, to create a more efficient process of integration of convicted persons into society and to effectively administrate the funds allocated to the system of execution of sentences.

The former closed system of Soviet correctional institutions no longer complied with the standards of execution of sentences in the European countries, it did not ensure the right to exercise the basic human rights and freedoms, minimal regulations of treatment of imprisoned persons.

The most recent phase of the reform of the Lithuanian legal system, together with the system of execution of sentences is the coming into force of the new criminal laws on May 1, 2003. Upon preparing the new Penal Code of the Republic of Lithuania and the Penal Executional Code of the Republic of Lithuania was implemented following the principles laid down in the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, in the European Convention for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment, in the regulations of European imprisonment institutions. During the reform of the system of execution of sentences execution of the sentence of imprisonment was paid a lot of attention to.

Statistical data shows that long-term imprisonment is still often characteristic of Lithuania. Such a situation raises doubts concerning the efficiency of the sentence of imprisonment itself. This impelled to carry out a more detailed analysis of the system of execution of sentences (the analyzed period covers the period after the coming into effect of the said Codes).

The aim of the paper is to reveal the concept of imprisonment and to define its purpose. The first part of the work is allocated for that. The second part of the paper analyzes the problems of execution of imprisonment. This is achieved through analysis of individual aspects of execution of imprisonment – the mode of imprisonment sentence; work of the

imprisoned persons; general education and professional training of the convicted individuals; social rehabilitation of the convicted and social adaptation of the persons released from prison.

Panaudotų šaltinių sąrašas:

1. Tarptautiniai teisės aktai

- 1.1. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (Valstybės Žinios, 2000, Nr. 96-3016);
- 1.2. Europos Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą ir papildomi jos protokolai . Valstybės Žinios, 1998, Nr. 86-2392, 2393;
- 1.3. Jungtinių Tautų Konvencija prieš kankinimą ir kitokį žiaurų, nežmonišką ar žeminantį elgesį ir baudimą. Valstybės Žinios, 1991, Nr. 27-732;
- 1.4. Tipinės minimalios elgesio su kaliniais taisyklės. Žmogaus teisės. Tarptautinių dokumentų rinkinys. Vilnius, Mintis, 1991;
- 1.5. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (2006) 2 „Dėl Europos kalėjimų taisyklių“, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm;
- 1.6. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (99) 22 „Dėl kalėjimų perpildymo ir kalėjimų populiacijos padidėjimo“, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm;
- 1.7. Europos Tarybos Ministrų Komiteto Rekomendacija Nr. R (89) 12 „Dėl bendrojo lavinimo kalėjimuose“, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm;
- 1.8. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rezoliucija (75) 25 „Dėl darbo kalėjimuose“, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm;
- 1.9. Europos Tarybos Ministrų Komiteto rekomendacija Nr. R (93) 6 „Dėl įkalinimo ir kriminologinių aspektų, susijusių su užkrečiamų ligų, įskaitant AIDS, ir kitomis sveikatos problemomis, kontrolės kalėjimuose“, prieiga per Internetą: http://www.kdmc.lt/teises_aktai.htm.

2. Užsienio valstybių įstatymai

- 2.1. The Swedish penal code. Stockholm, 1990;
- 2.2. Уголовный кодекс Франции. Уголовное право бржуазных страню Общая часть. Москваб 1990, с. 184;
- 2.3. Уголовный кодекс Японии. Уголовное право бржуазных страню Общая часть. Москваб 1990, с. 195.

3. Lietuvos Respublikos įstatymai ir kiti teisės aktai

- 3.1. Lietuvos Respublikos Konstitucija (Valstybės žinios, 1992, Nr.33-1014);
- 3.2. Baudžiamasis kodeksas (Valstybės žinios, 2000, Nr.89-2741);
- 3.3. Baudžiamojo proceso kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 37-1341);
- 3.4. Bausmių vykdymo kodeksas (Valstybės Žinios, 2002, Nr. 73-3084);
- 3.5. Lietuvos Respublikos Administracinių teisės pažeidimų kodeksas (Valstybės Žinios, 1985, Nr. 1-1);
- 3.6. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (1961 m. redakcija) (Valstybės Žinios, 1961, Nr. 18-147);
- 3.7. Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas (Valstybės Žinios, 2006, Nr.17-589);
- 3.8. Lietuvos Respublikos užimtumo rėmimo įstatymas (Valstybės Žinios, 2006, Nr. 73-2762);
- 3.9. Tarnybos Kalėjimų departamente prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos statuto patvirtinimo įstatymas (Valstybės Žinios, 2000, Nr.39-1088);
- 3.10. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (Valstybės Žinios, 1998, Nr. 67-1940; 2003, Nr. 63-2853);
- 3.11. Lietuvos Respublikos piniginės socialinės paramos nepasiturinčioms šeimoms ir vieniems gyvenantiems asmenims įstatymas (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 73-3352; 2006, Nr. 130-4889);
- 3.12. Lietuvos Respublikos profesinio mokymo įstatymas (Valstybės Žinios, 1997, Nr. 98-2478);

- 3.13. Lietuvos Respublikos Seimo 2003 m. kovo 20 d. nutarimas Nr. IX – 1383 „Dėl nacionalinės nusikaltimų prevencijos ir kontrolės programos patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 32-1318);
- 3.14. Lietuvos Respublikos 1998 birželio 25 d. Seimo nutarimas Nr. VIII – 810 „Dėl Teisinės sistemos reformos metmenų (nauja redakcija) ir jų įgyvendinimo“ (Valstybės Žinios, 1998, Nr. 61-1736);
- 3.15. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 14 d. nutarimu Nr. 475 patvirtinta „Socialinės paramos nuteistiesiems fondo sudarymo ir jo lėšų naudojimo tvarka“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 37-1617);
- 3.16. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2003 m. balandžio 24 d. nutarimu Nr. 513 patvirtintos „Paleidžiamų iš pataisos įstaigų arba areštinių asmenų kelionės išlaidų apmokėjimo, aprūpinimo maistu, drabužiais ir avalyne, taip pat vienkartinės negražinamos pašalpos skyrimo tvarka ir sąlygos“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 40-1831);
- 3.17. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas „Dėl nacionalinės narkomanijos prevencijos ir narkotikų kontrolės 2004 – 2008 m. strategijos patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 94 – 4251);
- 3.18. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. vasario 13 d. nutarimas Nr. 228 „Dėl nuteistųjų laisvės atėmimu darbo apmokėjimo tvarkos patvirtinimo“ (Valstybės žinios, 2002, Nr. 17-675);
- 3.19. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 10 d. nutarimu Nr. 1921 patvirtinta „Darbo vietų steigimo pataisos įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos įstaigų ir šių įmonių pastatų ir technologinių įrenginių renovacijos 2004-2006 metų programa“ (Valstybės Žinios, 2002, Nr.118-5303);
- 3.20. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 1133 “Dėl kai kurių prekių, gaminamų pataisos darbų įstaigose, valstybės įmonėse prie pataisos darbų kolonijų, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų nuteistųjų, įmonėse, kuriose dirba daugiau kaip 50 procentų invalidų, taip pat įmonėse prie sveikatos priežiūros įstaigų, kuriose darbo terapijos pagrindais dirba daugiau kaip 50 procentų pacientų, ir jų teikiamų paslaugų pirkimo” (Valstybės žinios, 2001, Nr.82-2860);
- 3.21. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1999 m. spalio 25 d. nutarimu Nr. 1179 patvirtinta „Nuteistų ir grįžusių iš kardomojo kalnimo vietų, pataisos darbų ir

socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų asmenų socialinės adaptacijos 1999-2003 metų programa“ (Valstybės Žinios, 1999, Nr.91-2676; 2004 Nr. 23-709);

- 3.22. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1996 m. gruodžio 5 d. nutarimas Nr. 1440 „Dėl socialinės paramos teikimo asmenims, grįžusiems iš laisvės atėmimo, kardomojo kalnimo vietų, socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigų, ir šių asmenų įdarbinimo“ (Valstybės Žinios, 1996, Nr. 119-2796);
- 3.23. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 1995m. vasario 8d. nutarimas Nr. 206 „Dėl laisvės atėmimu nuteistų asmenų bendrojo lavinimo, profesinio ugdymo ir profesinio mokymo gamyboje organizavimo“ (Valstybės Žinios, 1995, Nr. 14-333);
- 3.24. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 318 “Dėl nakvynės namų steigimo grįžusiems iš įkalinimo vietų bei kai kuriems asmenims ir jų įdarbinimo” (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios, 1992, Nr.18-540);
- 3.25. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 704 “Nakvynės namų nuostatai” (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios, 1992, Nr.29/2);
- 3.26. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 234 “Dėl nuteistųjų darbo apmokėjimo sąlygų bei tvarkos ir paleidžiamų iš laisvės atėmimo vietų asmenų aprūpinimo būtiniaisiais reikmenimis” (Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės Žinios, 1991, Nr.20);
- 3.27. Teisingumo ministro įsakymas „Dėl pataisos įstaigos psichologinės tarnybos struktūros, veiklos principų ir formų patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 36-1602);
- 3.28. Teisingumo ir sveikatos apsaugos ministrų įsakymas „Dėl pataisos įstaigose ir areštinėse steigiamų asmens sveikatos priežiūros ir tarnybų struktūros, etatų skaičiaus ir veiklos tvarkos patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 39-1799);
- 3.29. Teisingumo ir sveikatos apsaugos ministrų įsakymas „Dėl Specializuotos būtiniosios medicininės pagalbos nuteistiesiems laisvės atėmimu arba areštu suteikimo valstybės arba savivaldybių asmens sveikatos priežiūros viešosiose įstaigose tvarkos patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 39-1800);

- 3.30. Teisingumo ir sveikatos apsaugos ministrų įsakymas „Dėl priklausomybės ligomis sergančių nuteistųjų gydymo laisvės atėmimo vietose tvarkos patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 39-1801);
- 3.31. Teisingumo ir sveikatos apsaugos ministrų įsakymas „Dėl Kalėjų departamentui prie Teisingumo ministerijos pavaldžių įstaigų sveikatos priežiūros tarnybų etatų tipinių normatyvų patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 39-1802);
- 3.32. Teisingumo ir vidaus reikalų ministrų įsakymas „Dėl Vidaus reikalų ministerijos Vidaus tarnybos (Viešojo saugumo) dalinių ir policijos pasitelkimo saugoti kardomąją priemonę suėmimą vykdančias įstaigas, pataisos įstaigas bei areštines ir palaikyti jose tvarką, susidarius ypatingai situacijai, taisyklių patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 40-1855);
- 3.33. Teisingumo ministro įsakymas „Dėl įėjimo į pataisos įstaigas ir išėjimo iš jų tvarkos patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 41-1893);
- 3.34. Teisingumo ministro 2003 m. liepos 2 d. įsakymas Nr. 194 „Dėl Pataisos įstaigų vidaus tvarkos taisyklių patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr. 76-3498);
- 3.35. Švietimo ir mokslo ministro 1999m. rugpjūčio 23d. įsakymas Nr. 966 „Dėl Lietuvos bendrojo lavinimo mokyklos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 1999, Nr. 72-2246);
- 3.36. Švietimo ir mokslo ministro 1998m. kovo 25d. įsakymas Nr. 488 „Dėl Pagrindinio profesinio mokymo įstaigos bendrųjų nuostatų patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 1998, Nr. 39-1048);
- 3.37. Kalėjų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl laisvės atėmimo bausmę atliekančių nuteistųjų priskyrimo pataisos įstaigų paprastajai, lengvajai ir drausmės grupėms kriterijų patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr.38-1758);
- 3.38. Kalėjų departamento prie Teisingumo ministerijos direktoriaus įsakymas „Dėl nuteistųjų, kuriems įsiteisėjusiu teismo nuosprendžiu paskirta arešto, terminuoto laisvės atėmimo ir laisvės atėmimo iki gyvos galvos bausmė, paskyrimo į konkrečią pataisos įstaigą ar areštinę tvarkos patvirtinimo“ (Valstybės Žinios, 2003, Nr.39-1804);

4. Specialioji literatūra

- 4.1. BANDZEVIČIUS K. Reabilitacinis centras – kalinio reintegracijos į visuomenę pradžia. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas “Kryžkelė”*, 2000, Nr. 2.
- 4.2. BANDZEVIČIENĖ R.; KRIUKAS J. Nuteistųjų asmenybės korekcija. Norvegijos pamokos. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas “Kryžkelė”*, 1997, Nr. 2.
- 4.3. ČAPLINSKIENĖ I.; ČAPLINSKAS S.; GRIŠKEVIČIUS A. Narkotikų vartojimas ir ŽIV infekcija įkalinimo įstaigose. *Medicina* 2003, T. 39 Nr. 8.
- 4.4. DAPŠYS A. Kriminologinis nusikalstamumo situacijos Lietuvoje vertinimas. Prognozės ir prevencijos galimybės. *Teisės problemos*, 1998, Nr. 3-4.
- 4.5. DERMONTAS J. Penitencinės veiklos specialistai. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas “Kryžkelė”*, 1997, Nr. 2.
- 4.6. Dėl nuteistųjų ir grįžusiųjų iš kardomojo kalnimo vietų, pataisos darbų ir socialinės bei psichologinės reabilitacijos įstaigos asmenų socialinės adaptacijos 2001-2004 metų programos patvirtinimo. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas “Kryžkelė”*, 1999, Nr. 2.
- 4.7. DRAKŠAS R. Bausmė: bendrosios teorinės problemos. *Teisė*, 2004, T. 52.
- 4.8. DZIEGORAITIS A. Nusikalstamumas, kriminalinė bausmė ir probacija. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas “Kryžkelė”*, 1998, Nr. 2.
- 4.9. JATKEVIČIUS A. Pirmi metai – pirmos programos. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas “Kryžkelė”*, 1998, Nr. 2.
- 4.10. JENS AGE BJORKE. Privačios pagalbos organizacijos šiuolaikinėje visuomenėje. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas “Kryžkelė”*, 2001, Nr.1.
- 4.11. JOKUBAUSKAS M. tarptautinių teisinių laisvės atėmimo bausmės režimo standartų įgyvendinimas Lietuvos Respublikos įstatymuose. *Jurisprudencija*, 2006 Nr. 6(84).
- 4.12. JURGELAITIENĖ G. Kriminalinę bausmę atlikusių asmeninė socialinė kontrolė recidyvinio nusikalstamumo socialinės prevencijos sistemoje. *Jurisprudencija*, 2001, Nr.19 (11).
- 4.13. JURGELAITIENĖ G. Recidyvinio nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje šiuolaikinės problemos. *Jurisprudencija*, 2001, Nr. 20 (12).

- 4.14. Kanados pataisos tarnybos misija. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"* 1999, Nr. 1.
- 4.15. Kanados kalėjimų pataisos programos. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1999, Nr. 1.
- 4.16. KIŠKIS A. Nusikalstamumas Lietuvoje: ką pakeitė teisės reforma? *Jurisprudencija*, 2006, Nr. 3(81).
- 4.17. KURLINSKAITĖ L. Jaunuolių, išėjusių iš įkalinimo įstaigos, integracija į visuomenę. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 2000, Nr. 2.
- 4.18. MICHAILOVIČ I. Atkuriamasis teisingumas. *Teisės problemos*, 2001, Nr. 4.
- 4.19. Norvegijos kalėjimai. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1997, Nr. 1.
- 4.20. Pataisos sistemos vaidmuo ir vertybės. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1999, Nr. 1.
- 4.21. PETRAUSKAS K. Narkomanija ir kalėjimas. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1997, Nr. 1.
- 4.22. PĖDNYČIA K. Pataisos sistema turi būti humanizuojama, bet ne liberalizuojama. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1999, Nr. 1.
- 4.23. RAZGŪNIENĖ A. Nuteistųjų laisvės atėmimu darbo teisinis reglamentavimas. *Jurisprudencija*, 2007 Nr. 2(92).
- 4.24. SAKALAUSKAS G. Bausmė, kuri paveiktų žmogaus širdį. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1998, Nr. 2.
- 4.25. SAKALAUSKAS G.; MALIŠAUSKAITĖ S. Probacijos modelio sukūrimas ir įgyvendinimas Lietuvoje. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"* 2001, Nr. 1.
- 4.26. STAŠINSKAS J. Kalinio diena – laisvėje, *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 2001, Nr. 1.
- 4.27. STAŠINSKAS J. Kol kas greičiau į kalėjimą – ir jokios probacijos. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1998, Nr. 2.
- 4.28. ŠVEDAS G. Baudžiamoji politika ir bausmių vykdymo sistemos reforma Lietuvos Respublikoje. *Lietuvos teisės tradicijos*, Vilnius, 1997.
- 4.29. ŠVEDAS G. Dabartinė baudžiamoji politika Lietuvoje. *Teisės problemos*, 1997, Nr. 4.

- 4.30. ŠVEDAS G. Laisvės atėmimas šiuolaikinėje Švedijos baudžiamojoje politikoje. *Lietuvos teisė*, 1993, Nr. 6.
- 4.31. ŠVEDAS G. Kalinimo sistemos. *Teisės apžvalga*, 1992, Nr. 2.
- 4.32. ŠVEDAS. G. Bausmės teorijos. *Justitia*, 1992, Nr. 10.
- 4.33. ŠVEDAS G. Laisvės atėmimas Danijoje. *Justitia*, 1992, Nr. 11.
- 4.34. ŠVEDAS G. Laisvės atėmimo bausmės teisiniai aspektai. *Teisės apžvalga*, 1991, Nr. 4.
- 4.35. VALIONIS A. Socialinė parama grįžtantiems į laisvę. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1997, Nr. 1.
- 4.36. Veiksmingų poslinkių nedaug. *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1998. Nr. 2.
- 4.37. Viltinių permainų projektas, *Lietuvos kalinių globos draugijos žurnalas "Kryžkelė"*, 1999, Nr. 1.
- 4.38. BLAŽEVIČIUS J.; DERMONTAS J.; STALIORAITIS P.; USIK D. *Penitencinė (bausmių vykdymo) teisė*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas, 2004.
- 4.39. Kočiūnas R. Psichologinis konsultavimas. Vilnius: LUMEN, 1995.
- 4.40. BLAŽEVIČIUS J.; USIK D.; ŠVEDAS G. *Lietuvos Respublikos bausmių vykdymo kodekso komentaras*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
- 4.41. PAVILONIS V.; ŠVEDAS. G.; ABRAMAVIČIUS A. Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis: vadovėlis. Vilnius: Eugrimas, 2001.
- 4.42. PAVILONIS V., PRAPIESTIS J. *Kriminalinių bausmių vykdymo teisiniai pradai*. Vilnius, 1990.
- 4.43. POZNIŠEVAS S.V. *Nusikaltėlių baudimas ir taisymas (penitenciarinio mokslo pagrindai)*. Kaunas, 1939.
- 4.44. АНЦЕЛЬ М. *Новая социальная защита*. Москва, 1970.
- 4.45. БЕКАРИЯ. Ч. *О преступлениях и наказаниях*. Москва, 1939.
- 4.46. БЕНТАМ И. *Введение в основания нравственности и законодательства*. Избранные сочинения. Т. I, 1987.
- 4.47. ДЕМЕТЬЕВ С. Л. *Лишение свободы: уголовно-правовые и исправительно-трудовые аспекты*. Ростов, 1981.
- 4.48. ДЕРЮГА Н. *Порядок вступления в брак лиц содержащихся в местах лишения свободы*. «Советская юстиция», 1989 № 18.

- 4.49. ЕФИМОВ М. А. *Лишение свободы как вид уголовного наказания*. Сборник ученых трудов Свердловского юридического института. Выпуск I. – Свердловск, 1964.
- 4.50. КОГАН В. *Наказание: проблемы гуманизации*. «Советская юстиция», 1987, № 17.
- 4.51. КОЗЛОВ А. Л. *Система санкций в уголовном праве*. Красноярск, 1991.
- 4.52. Курс советского уголовного права. Часть общая. Том 2. – Ленинград, 1970.
- 4.53. МЕРТОН Р. *Социальная структура и аномия*. Социология преступности. Москва, 1966.
- 4.54. НЕРСЕСЯН А. *Наказание и личность преступника в уголовном праве ФРГ*. Вестник Верховного Суда СССР, Москва, 1991, № 3.
- 4.55. ПЕНТЕЛЕЕВ В. А.; КОЗОЧКТИ И. Д.; ЛИХАЧЕВ В. А. *Уголовное право развивающихся стран*. Москва, 1988.
- 4.56. ПОЛУБИНСКАЯ С. М. *Цели уголовного наказания*. Москва, 1990.
- 4.57. ПИРОЖКОВ В. Ф. *Влияние социальной изоляции в виде лишения свободы на психологию осужденного. Вопросы борьбы с преступностью*. Выпуск 35, Москва, 1981.
- 4.58. РОМАНОВ А. В тюрьмах Финляндии. «Воспитание и правопорядок», 1990, № 2.
- 4.59. СТУЧКОВ Н. А. *Советская исправительно-трудовая политика и ее роль в борьбе с преступностью*. Саратов, 1970.
- 4.60. СУНДУРОВ Ф. Р. *Лишение свободы и социально-психологические предпосылки его эффективности*. Казань, 1980.
- 4.61. Уголовно-исполнительное право: учебник, 2-ое издание, ред. В. И. СЕЛИВЕРСТОВ. Москва: Юрист, 2001.
- 4.62. ТАГАНЦЕВ Н. С. *Русское уголовное право*. Т. 2. Москва, 1994, с. 19-24.

5. Praktinė medžiaga

- 5.1. Europos Teisingumo Teismo (ETT) sprendimą byloje C-364/92 SAT Fluggesellschaft mbH prieš Eurocontrol, Rink. 1994, p. I-00043;

- 5.2. Kalėjų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2005 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1;
- 5.3. Kalėjų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2004 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1;
- 5.4. Kalėjų departamento bei jam pavaldžių valstybės įmonių 2003 metų veiklos pagrindiniai duomenys, prieiga per Internetą: http://www.kalejimudepartamentas.lt/?item=vkl_at_mt&lang=1;
- 5.5. Kalėjų departamento prie Lietuvos Respublikos Teisingumo ministerijos įvairūs statistiniai duomenys, prieiga per Internetą: <http://www.nplc.lt:8000/asis/>.